

Landskapsanalys för byutveckling – en tillämpning av SAVE-metoden på landsbygden

Fanny Ciszuk
Examensarbete/Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
Uppsala 2023

Landskapsanalys för byutveckling- en tillämpning av SAVE-metoden på landsbygden
Landscape analysis for village development - an application of the SAVE method in rural areas
Fanny Ciszuk
Handledare: Mattias Qviström, SLU, institutionen för stad och land
Examinator: Helena Nordh, SLU, institutionen för stad och land
Bitr. examinator: Sofia Sandqvist, SLU, institutionen för stad och land
Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur
Kurskod: EX0504
Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2023
Omslagsbild: Flygfoto 1958 Lagga, © Upplands museet
Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>
Nyckelord: landskapsanalys, SAVE, byutveckling, landsbygd, landskapskaraktär
Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Avdelningen för landskapsarkitektur

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt. Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Sammanfattning

Mitt resultat av SAVE-metoden visar att de viktigaste delarna för att bevara karaktären runt Lagga är att behålla bronsålderslandskapet, odlingslandskapet med sin bystruktur och den småbrutna karaktären. SAVE-metoden gav ett ganska liknande förslag till placering av ny bebyggelse som Knivsta kommun och byborna själva gjorde.

Jag tycker att SAVE-analysen i Lagga kyrkby kompletterar kommunens och bybornas förslag. Det är vissa skillnader mellan alla tre förslag men de kan vara bra som ett diskussionsunderlag inför exempelvis ett samråd men byborna.

Den främsta fördelen med att göra en SAVE-analys i Lagga kyrkby var att jag samtidigt som jag kom fram till liknande placeringar som kommunen och byborna också kom fram till några gestaltungsprinciper som är hjälpsamma för att veta hur man konkret ska gå till väga för att placera ny bebyggelse i Lagga kyrkby och samtidigt bevara den befintliga karaktären.

Bronsålderslandskapet består här utav öar av moränkullar i det öppna odlingslandskapet som ger långa siktlinjer och skapar en förnimmelse av det forntida skärgårdslandskapet. Hagmarkerna är viktiga att bevara då de förstärker känslan av en småbruten skärgård med stränder och vikar som har svallats av vattnet. Såklart är även fornlämningarna från den här tiden viktiga att behålla så som gravhögar och Mora äng. Storån och åarna ute på fälten som svämmas över på vårvintrarna vittnar även om skärgårdslandskapet och är ett viktigt element i karaktären.

Odlingslandskapet med sin bystruktur består av små samlade bebyggelsegrupper uppe på moränkullarna som ligger längs vägen och är inbäddade i grönska. Landskapet domineras av ladugårdar i samlade grupper med några lador som flyter ut i det öppna odlingslandskapet. Mellan varje rödmålad bebyggelsegrupp finns ett parti med skog och hagmark som skapar en rytm av byar i landskapet.

Den småbrutna karaktären består av en mosaik av mindre åkrar och hagmarker som väver in byar, gårdar och skogsdungar. Detta skapar flikiga gränser mot den storskaliga odlingslätten.

Här är några rekommendationer från resultatet. Undvik att placera bebyggelse högt i landskapet. Bebyggelse bör placeras i samlade grupper med ett parti av grönska mellan grupperna. Placera inte ny bebyggelse på åkermark utan i gränsen mellan åkermark och moränkullar. Inne i kyrkbyn bör bebyggelsen placeras längs med bygatan och ha tillräckligt stora tomter så att grönska kan skapa en gräns mot gatan, det behöver finnas en zon av grönska framför bebyggelsen.

Det svåraste med att göra SAVE-analysen på landsbygden har varit att analysera bebyggelsemönster då bebyggelsen är mycket glesare på landsbygden än i en stad. I en stad kan man tydligare dela upp bebyggelsen i olika sammanhängande områden genom bostadsområden som har byggts under samma tid. I Lagga har nya hus tillkommit i en långsammare takt och därmed syns inte samma årsringar som i en stad.

SAVE-metodens uppdelning i dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen är ett användbart sätt att identifiera karaktärsdrivande drag i landskapet i olika skalor.

SAVE är en ganska specialiserad analysmetod. Eftersom metoden har ett fokus på historia, topografi och arkitektur och lyfter fram landskapets sårbarhet och karaktär i slutskedet är analysmetoden inte tvärvetenskaplig men den avslutande utvärderingen är det.

SAVE är en passande metod på landsbygden eftersom den fokuserar på historia och det stämmer överens med riksantikvarets synpunkt att det är en viktig del av landsbygdens välfärd att den historiska dimensionen av landskapet bevaras. Landsbygden har ett viktigt värde även för stadens invånare och vi behöver vårda det som är unikt i landsbygdens landskap.

Riksantikvarieämbetet menar att det är viktigt att bevara det äldre kulturlandskapet och SAVE-metoden ger ett bra underlag för detta.

Fördelen är att SAVE-metoden är en bred analysmetod som tar upp topografiska, naturgivna, kulturhistoriska och rumsliga aspekter i landskapet. Däremot tar inte metoden upp hur platsen används idag. Därför behöver man komplettera metoden med en analys av rekreation och hur människor rör sig i landskapet. Dock kan man se följegruppen som en typ av medborgardialog och här kan de boende peka ut viktiga rekreationsområden eller andra platser som är omtyckta av de boende.

Abstract

I live and grew up in Lagga, a small village in the countryside just outside Uppsala. Lagga is within the national interest for cultural environment preservation of the Storån and Sävjaån valleys. This work will examine the landscape analysis method SAVE- survey of architectural values in the environment as a method for landscape analysis in Lagga whose character is characterized by countryside and history.

My hope is that the result will be interesting and useful for planners and landscape architects in Sweden who want to develop buildings in cultural-historical environments in the countryside and wonder about which analysis method to use.

In order to capture the whole and the uniqueness of each landscape, you need to do a landscape analysis to see how the development can be developed in a sustainable way both socially, aesthetically, ecologically and economically.

It is important to analyze the landscape as a whole when doing a landscape analysis. A landscape analysis needs to deal with both cultural environment and natural environment aspects, visual aspects, capture the landscape at different scales and then be presented in an easy-to-understand way.

There are many analysis methods to choose from. A landscape analysis can be used in three different stages depending on the purpose. Before a change takes place, a background analysis can be done to identify historical, ecological, natural and cultural geographical and visual values, often linked to the overall planning. Also so-called specific or targeted analyzes are made before a change and are used when a specific project's impact on the landscape is to be examined, for example the possible placement of wind turbines. You can also do a landscape analysis after a change, then you do a so-called impact analysis. In this work, I do a landscape analysis before a potential change.

In a landscape analysis, one needs to use a consistent typology when describing each characteristic area. A systematic way of working is needed in order for an individual or a small group of people to be able to capture the character of the landscape, and therefore landscape analyzes are needed.

A landscape analysis needs to be interdisciplinary. How we perceive the landscape is a product of our senses such as touch, sound, smell, sight, taste, our imagination and memories. Where people live and feel comfortable, belonging and identity are created, but different people perceive the landscape in different ways. The landscape needs to be a meeting place for objective, subjective, inside, outside, global, local, private and public perspectives. By doing a landscape analysis, we can try to capture the character of the landscape.

In an attempt to carry out broad landscape analyzes in Sweden, the Swedish Housing Agency has produced an equivalent to the Norwegian site analysis, the so-called steds analysis. One of the visual analysis methods for analyzing the location that is part of a location analysis is the SAVE method.

The SAVE method is a further development of Kevin Lynch's method and can be said to be both a spatial and visual method because in addition to analyzing spatiality, SAVE focuses and values individual elements and the architecture and design language of buildings

The method was developed because they saw a problem with the fact that there were many buildings and environments of cultural and historical value, but they did not know how to capture the entire landscape picture and obtain a compilation of the historical values in the landscape.

The method is divided into two separate parts, mapping and evaluation of one or more building structures and registration and conservation evaluation of individual buildings. I only do the first part, mapping and valuation of one or more building structures. This part of the analysis focuses on capturing the whole and the distinctive expression of the building structure. This is done through a topographical, historical and architectural analysis as well as a compilation of dominant features, building patterns and elements in the building. The analysis concludes with an overall assessment and compilation of the supporting building structures and recommendations for further planning.

The core of the SAVE analysis is, regardless of which part of the method one chooses to carry out, that there is a collaboration between experts in cultural environment work and planners. For example between citizens, civil servants, politicians, landowners, museums and local associations such as homestead associations. To strengthen this collaboration, you can create a so-called follow-up group of these stakeholders who are present throughout the entire analysis. This collaboration creates a broad understanding of the municipality's cultural environment, which is also the purpose of the method.

In order to analyze the settlement structure in the countryside, one must have a broader perspective than just the settlement. You need to see overall environments such as villages, manor environments, industrial and station areas and

their location in the landscape. In order to analyze the settlement structure in the countryside, one therefore needs to see the settlement in two scales, both a large scale to see the cohesion and location of the settlement in the landscape and a smaller scale to see individual settlement elements.

My result of the SAVE method shows that the most important parts to protect in the landscape around Lagga to maintain the current character are the Bronze Age landscape, the agricultural landscape with its village structure and the fragmented character.

The Bronze Age landscape here consists of islands of moraine hills in the open cultivated landscape, which provide long lines of sight and create a feeling of the ancient archipelago landscape. The meadows are important to preserve as they reinforce the feeling of a fragmented archipelago with beaches and bays that have been washed away by the water. Of course, the ancient remains from this time are also important to keep, such as burial mounds and Mora meadow. The Storån and the streams out in the fields that overflow in spring and winter also bear witness to the archipelago landscape and are an important element of the character.

The farming landscape, with its village structure, consists of small aggregated settlement groups up on the moraine hills that lie along the road and are embedded in greenery. The landscape is dominated by barns in clustered groups with some barns spilling out into the open cultivated landscape. Between each red-painted residential group is a section of forest and pasture that creates a rhythm of villages in the landscape.

The fragmented nature consists of a mosaic of smaller fields and pastures interweaving villages, farms and forest groves. This creates lobed borders against the large-scale cultivation plain. Here are some recommendations from the results. Avoid placing buildings high in the landscape. Buildings should be placed in grouped groups with a patch of greenery between the groups. Do not place new buildings on arable land but on the border between arable land and moraine hills. The building should be located along the village street and have large enough plots so that greenery can create a border to the street, there needs to be a zone of greenery in front of the building

The most difficult part of doing the SAVE analysis in the countryside has been analyzing settlement patterns as the settlement is much sparser in the countryside than in a city. In a city, you can more clearly divide the built-up area into different contiguous areas through residential areas that have been built during the same time. In Lagga, new houses have popped up at a slower pace and thus the same annual rings are not visible as in a city.

The SAVE method's division into dominant features, built-up patterns and built-up elements was a useful way to identify character-driving features in the landscape at different scales.

SAVE is a rather specialized analysis method. As it has a focus on history, topography and architecture in the method and then highlights the vulnerability and character of the landscape, it is an appropriate method to use the argument that the analysis method itself should not be interdisciplinary but that the evaluation of the analysis should be.

SAVE is a suitable method in the countryside because it focuses on history and it is in line with the National Antiquities' point of view that preserving the historical dimension of the landscape is an important part of rural welfare. The countryside has an important value even for city dwellers and we need to nurture what is unique in the rural landscape.

The advantage is that the SAVE method is a broad analysis method that addresses topographical, natural, cultural-historical and spatial aspects of the landscape. However, the method does not address how the place is used today. Therefore, the method needs to be supplemented with an analysis of recreation and how people move in the landscape. However, the support group can be seen as a type of citizen dialogue and here the residents can point out important recreational areas or other places that are popular with the residents. The method also needs to be supplemented with a cultural environment analysis, which I have done to some extent in my research.

I think that the SAVE analysis in Lagga church village complements the proposal of the municipality and the villagers. There are some differences between all three proposals, but they can be good as a basis for discussion before, for example, a consultation with the villagers.

The main advantage of doing a SAVE analysis in Lagga church village was that at the same time as I arrived at similar placements to the municipality and the villagers, I also arrived at some design principles that are helpful in knowing how to concretely proceed to place new development in Lagga church village and at the same time preserve the existing character.

SAVE was also a systematic method. It took a lot of work before I understood how it would be implemented, but I think it complements both the villagers and the municipality's proposal in a good way.

TACK TILL MIN HANDLEDARE MATTIAS QVISTRÖM VID SLU OCH ALLAN RODHE FRÅN
LAGGA HEMBYGD- OCH FORNMINNESFÖRENING FÖR ALL HJÄLP

Innehåll

Sammanfattning	4
----------------	---

Abstract	5
----------	---

1. Inledning	1
--------------	---

1.1. Bakgrund och problemformulering	1
1.2. Syfte	2
1.3. Frågeställning	2

2. Bakgrund	5
-------------	---

2.1 Landskapsanalyser	5
2.2. Landskapsanalysens struktur	5
2.3. Regionalisering inom landskapsanalys	5
2.4. Integrerad landskapskaraktärsanalys	5
2.5. Historic landscape characterisation	5
2.6. Landskapsanalyser behöver bli mer tvärvetenskapliga och specialiserade samtidigt	6
2.7. Ortsanalys	6
2.8. Landskapsanalyser behöver bli mer platsspecifika	6
2.9. Rumslig och visuell analys	6
2.10. Kevin Lynch- the image of the city	6
2.11. Landskapsbildsanalys	6
2.12. Att analysera landsbygdens historia och landskap	7
2.13 SAVE-metoden	8
2.14. Kartläggning av bebyggda strukturer	8
2.15. Tidigare erfarenheter av SAVE i Sverige	10

3. Metod	12
----------	----

3.1 Min metod	12
3.2. Avgränsningar i mitt arbete	12
3.3. Litteraturtillgång	12

4. Undersökning	13
-----------------	----

4.1. Förslag enligt detaljplaneprogrammet	13
4.2. Bybornas förslag	13
4.3. Kartläggning av bebyggelsestruktur i Lagga kyrkby enligt SAVE-metoden	13
4.3.1. Laggaön i bronsålderns skärgårdslandskap	13
4.3.2. Radbyn och laga skifte	15
4.3.3. Jordbruksbygden	15
4.3.4. Den bortglömda dalen	16
4.3.5. Dagens urban sprawl	17
4.3.6. Natur och topografi	17
4.4. Samlad värdering och slutsats	33
4.5. Sårbarhet och rekommendationer	33

5. Resultat	41
-------------	----

5.1 Byborna och kommunens förslag	41
5.2 Mitt förslag och kommunens	42
5.3 Mitt förslag och bybornas	43
5.4 Slutsats	43

6. Diskussion	44
---------------	----

7. Referenser	46
---------------	----

1. Inledning

1.1. Bakgrund och problemformulering

Jag bor och är uppvuxen i en by på landsbygden 1,5 mil sydöst om Uppsala som heter Lagga, Knivsta kommun. Lagga är en by som har lyckats behålla sin lantliga karaktär med bondgårdar och glest utspridda villor och små byar trots närheten till Uppsala, Knivsta, Arlanda och Stockholm vilket man kan se i figur 1, 2, 3 och 4.

Det bor ca 1040 personer i Lagga socken och många av dem arbetspendlar in till de omgivande städerna. Lagga socken består av flera små byar, en kyrkby med en grundskola för låg- och mellanstadiet, förskola, fritidshem, en bygdegård, en medeltidskyrka och en klockstapel. Det finns ett aktivt föreningsliv som bland annat består utav Lagga fornminnes- och hembygdsförening.

Landskapet i Lagga består av små samlade bebyggelsegrupper som huvudsakligen ligger uppe på moränkullar och längs med slingrande smala vägar utspridda på en areal på cirka 4 600 hektar. Mellan bebyggelsegrupperna sträcker sig öppna odlingsfält som avgränsas av skogspartier uppe på moränkullar och åkerholmar.

Landskapet är en del av Upplandsslätten och liknar en skärgård med fälten som vatten, åkerholmarna som öar och skogsbrynen som stränder. Det är en passande liknelse då Lagga ligger längs med den forntida skeppsleden Långhundraleden. Landskapet runt Långhundraleden innefattar flera riksintressen. Lagga befinner sig inom riksintresset för kulturmiljövård Storåns och Sävjaåns dalgång vilket syns i figur 4 och 5.

När jag skulle bestämma ämne för mitt examensarbete fanns Lagga nära till hands. Den karaktär som landskapet med dess öppna fält, åkerholmar, fornlämningar och bebyggelse skapar ligger mig varmt om hjärtat.

Jag funderade på hur jag kunde använda Lagga som undersökningsområde för mitt examensarbete på landskapsarkitektutbildningen och kom ihåg den diskussion om samspelet mellan landskapets karaktär och utveckling av ny bebyggelse som uppstod under 2016. Då ville en markägare utveckla ett villasamhälle i Lagga kyrkby med 180 villor men byggplanerna stoppades av kommunstyrelsen. Denna händelse belyser ett diskussionsämne som är ständigt aktuellt i Lagga och den övriga landsbygden i regionen då urban sprawl, det vill säga fenomenet att städers bebyggelse växer ut i det omgivande landskapet på grund av platsbrist, gör att landsbygdens bebyggelse utökas allt mer. Detta riskerar att förändra landskapets karaktär om utbyggnaden av bebyggelse på landsbygden inte integreras väl med det befintliga byggnadsskicket och bebyggelsens placering i landskapet.

I Knivsta kommuns översiktsplan från 2006 beskrivs Lagga som ett utvecklingsområde för framtida bebyggelseutveckling. Kommunen vill på sikt utveckla en ny av- och påfart på E4:an i närheten av Lagga. Lagga ingår i Knivsta kommuns strategi för utveckling av landsbygden men skriver att ny bebyggelse främst ska utvecklas i centralorterna Alsike och Knivsta och att en del bebyggelse ska byggas i Lagga. Vidare skriver de att bostadsbebyggelsen ska anpassas till platsens specifika förutsättningar som skala, struktur och karaktär. Kommunen vill att byarna och kyrkbyarna på landsbygden ska utvecklas organiskt och på ett sätt som möjliggör att landsbygdskaraktären och kulturlandskapets värden finns kvar till kommande generationer. För att

Figur 1. Fotot visar en karaktäristisk vy med åkrar, slingrande vägar och bondgårdar när man närmar sig Lagga kyrkby från Uppsala. 2018-05-05 bilden ©

Lantmäteriet.

säkra dessa intressen skriver kommunen i sin översiktsplan att det ska tas fram ett kulturmiljöprogram eller en analys av kulturmiljöns påverkan vid en utökad bebyggelse i samband med planläggning i ett område som ligger inom utpekade riksintressen (Knivsta kommun & WSP Sverige AB 2017a).

2011 tog byborna i Lagga kyrkby fram ett eget förslag till placering av ny bebyggelse som ett komplement till kommunens översiktsplan, förslaget syns i figur 6 (Bybor i Lagga kyrkby 2011).

Därefter tog Knivsta kommun fram ett eget förslag till placering av ny bebyggelse i Lagga kyrkby i detaljplaneprogram för Lagga kyrkby 2013, förslaget syns i figur 7. Detaljplaneprogrammets syfte var att undersöka förutsättningarna för utvecklad bebyggelse och säkerställa kultur- och naturvärden i kyrkbyn. Programmet lyfter fram flera platser som anses lämpliga för bebyggelse om de anpassas till den befintliga strukturen. Fyra platser i området runt kyrkbyn har områdesbestämmelser som säger att ny bebyggelse ska anpassas väl till befintlig bebyggelse och placeras enligt traditionella bebyggelsemönster (Elfström 2013).

Sverige ratificerade den europeiska landskapskonventionen (ELC) 2011. Den understryker att landskapet är vår gemensamma tillgång. Genom att Sverige har ratificerat ELC är det vårt ansvar att samarbeta och ta tillvara olika tillgångar så som sociala, kulturella, estetiska, ekonomiska och ekologiska resurser (Riksantikvarieämbetet 2017). Enligt ELC artikel 1a innebär begreppet

”landskap” ett av människor uppfattat distinkt område vilket karaktär är ett resultat av skeenden och interaktioner mellan naturdrivna och/eller mänskliga faktorer (Council of Europe Cultural Heritage, Landscape and Spatial Planning Division Directorate of Culture and Cultural and Natural 2000).

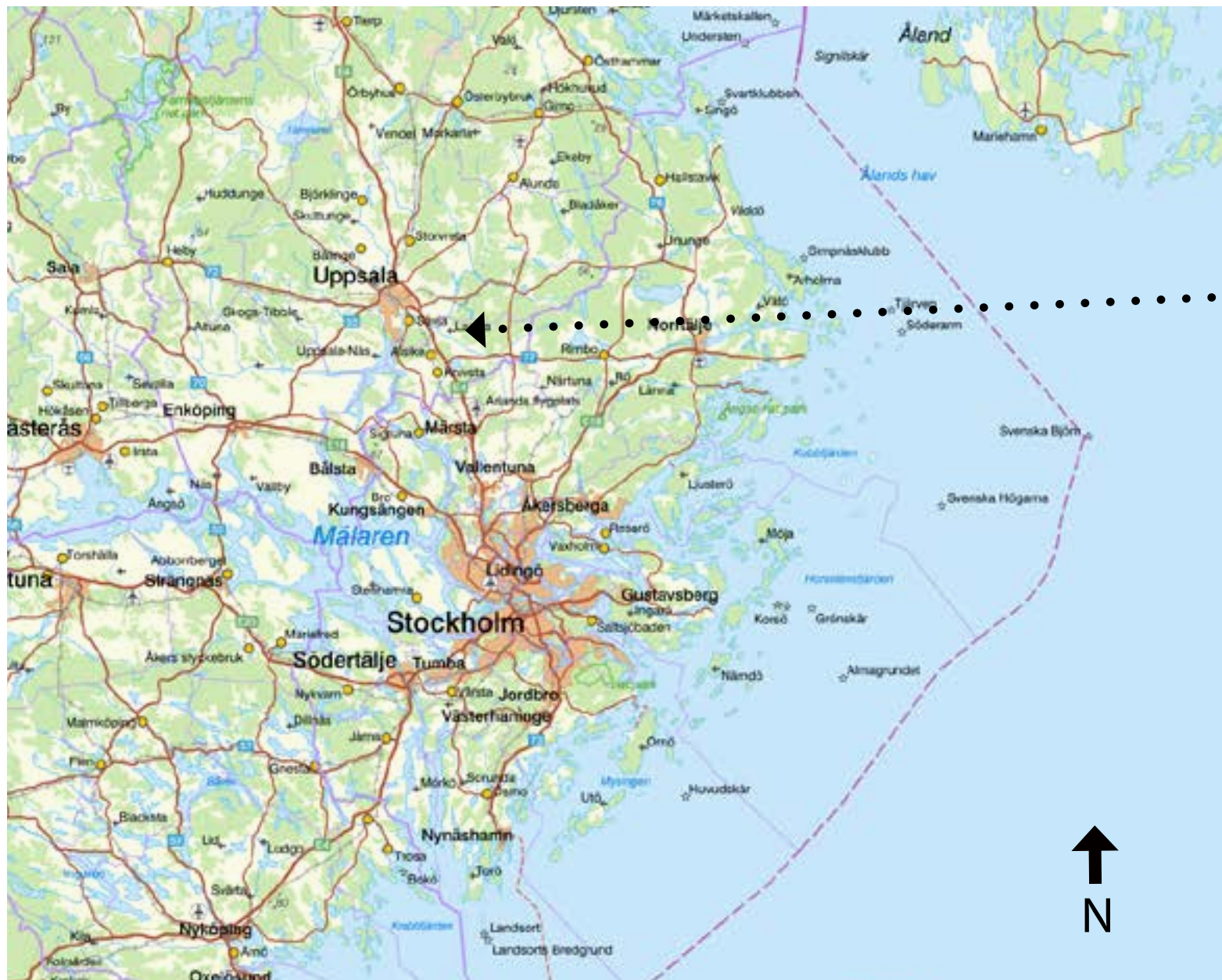
Även Riksantikvarieämbetet (förkortning RA) i Sverige menar att landskapet är vår gemensamma resurs och en smältdegel för människor, djurs och växters livsmiljö samt regional och ekonomisk tillväxt.

Utöver detta är landskapet inte minst ett levande arkiv som ger oss perspektiv på vårt samhälle i ett större historiskt sammanhang (Riksantikvarieämbetet 2017).

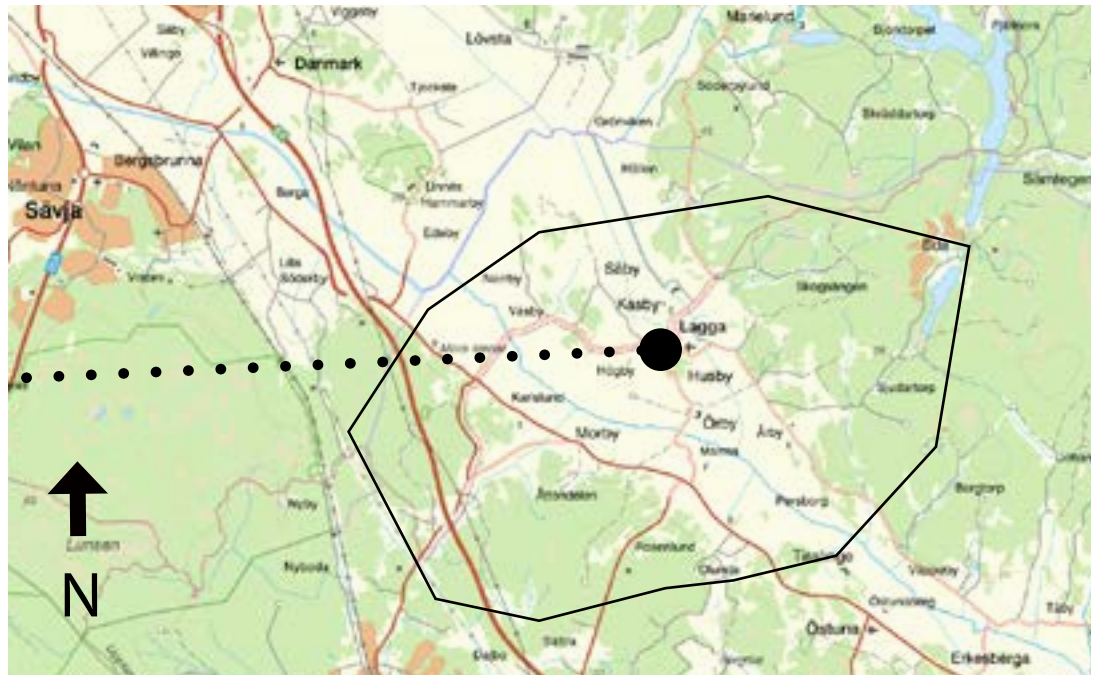
RA menar att förändringar i landskapet behöver ske med fokus på det hållbara landskapet och med förståelse för de konsekvenser på landskapsbilden som förändringarna medför (Riksantikvarieämbetet 2017).

Knivsta kommun uppmanar i översiktsplanen från 2006 till att ta fram ett kulturmiljöprogram eller en analys av kulturmiljöns påverkan vid utökad bebyggelse på landsbygden. Enligt denna uppmaning togs ett detaljplaneprogram för Lagga kyrkby fram 2013.

Uppmaningen från såväl Riksantikvarieämbetet, kommunen och byborna att analysera kulturmiljön i Lagga kyrkby och dess påverkan vid utökad bebyggelse gjorde mig intresserad att skriva om landskapsanalys på landsbygden med Lagga som exempel i mitt examensarbete.

Figur 2. Kartan visar Laggas placering mellan Uppsala och Stockholm. Den dominerande riktningen i landskapet runt Lagga karaktäriseras av järnvägen och motorvägen mellan Uppsala, Arlanda och Stockholm som går i en nord-sydlig riktning. Långhundraledens riktning i landskapet finns kvar men består nu av åkrar och fält som har en något mer dragning åt öster än motorvägen och järnvägen. © Lantmäteriet med bearbetningar av Fanny Ciszuk.

Figur 3. I kartan syns ungefärlig utbredning av Lagga socken och dess placering i Långhundraleden som idag består av åkrar och fält. Även järnvägen och motorvägen mellan Uppsala och Stockholm syns. Lantmäteriet med bearbetningar av Fanny Ciszuk.

1.2. Syfte

Syftet med det här arbetet är att göra en landskapsanalys i en landsbygd som har höga kulturhistoriska värden med Lagga som exempel och se om resultatet från min analys skiljer sig från placeringen av ny bebyggelse enligt kommunens respektive bybornas förslag.

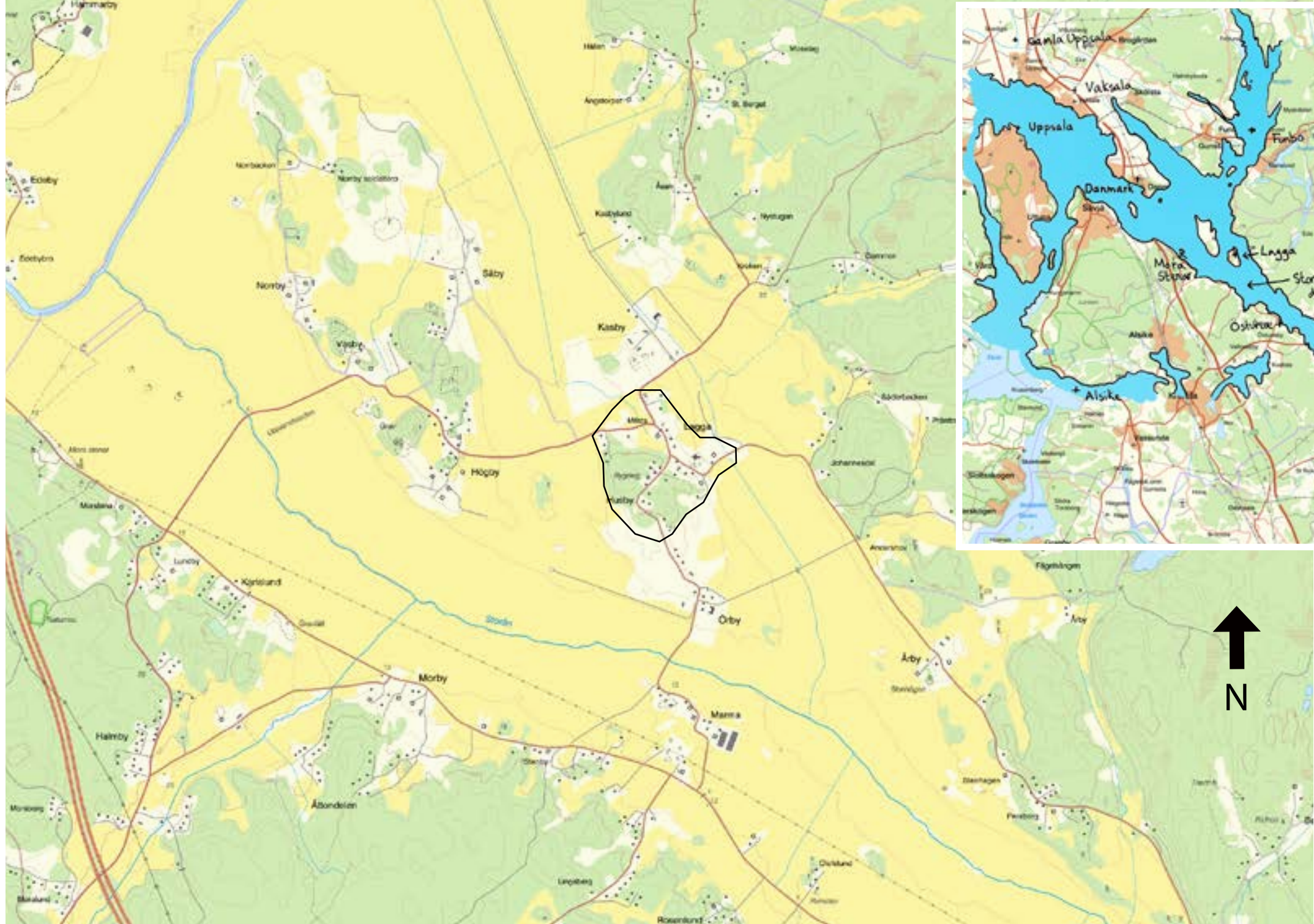
Jag kommer att undersöka om den danska visuella och rumsliga analysmetoden SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) är en lämplig analysmetod för att fånga karaktären i landskapet som Lagga ligger i och om metoden ger ett annat resultat än byborna eller Knivsta kommuns förslag på hur ny bebyggelse kan integreras i Lagga kyrkby utan att de befintliga historiska, rumsliga och visuella värdena förvinns.

Förhoppningen är att resultatet ska vara intressant och användbart för planerare och landskapsarkitekter i Sverige som vill utveckla ny bebyggelse i befintliga kulturhistoriska miljöer på landsbygden och funderar på vilken analysmetod de ska använda.

1.3. Frågeställning

Avviker resultatet av min SAVE-analys från placeringen av ny bebyggelse enligt Knivsta kommun respektive byinvånarnas förslag?

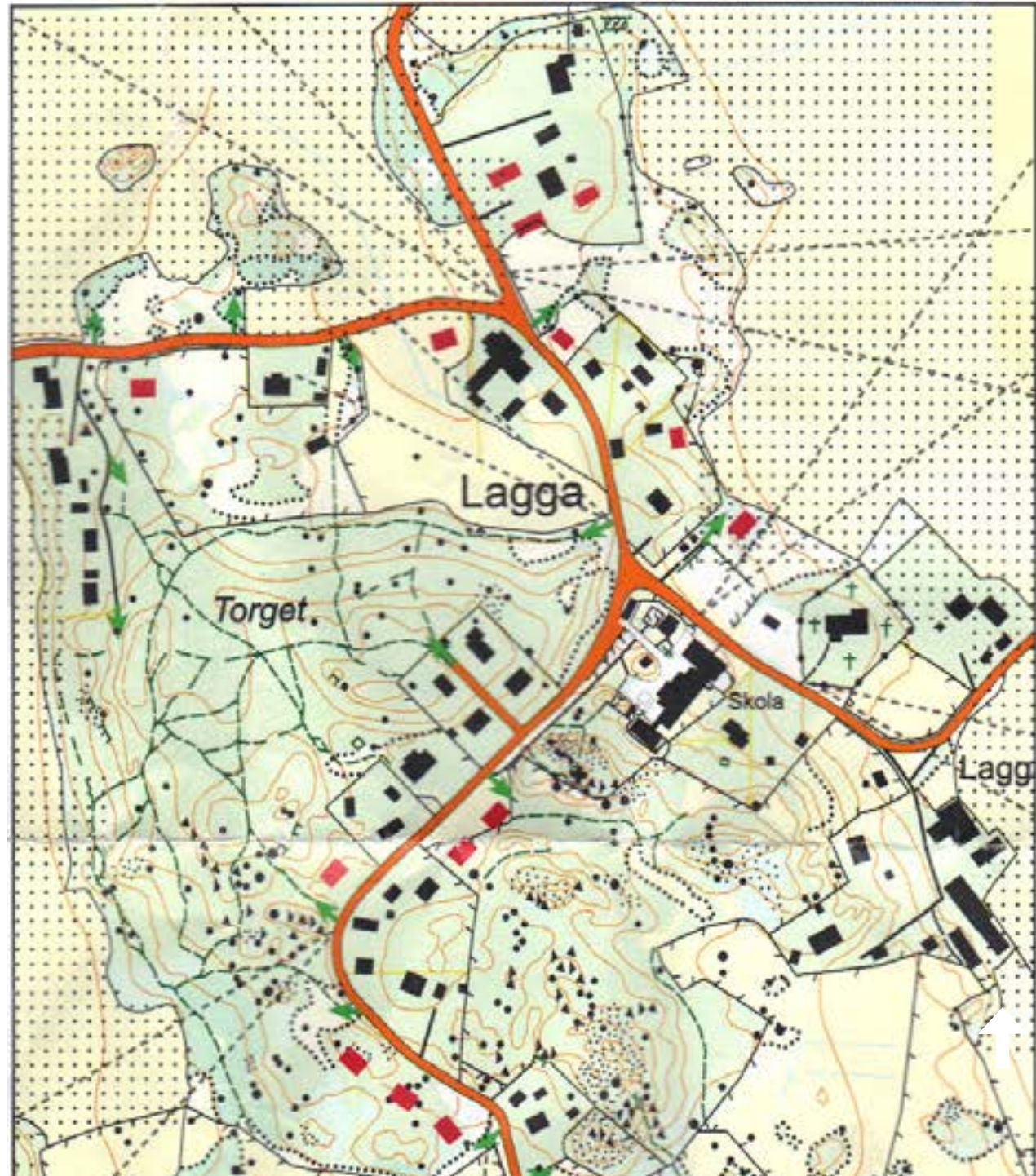
Kan SAVE-metoden föreslås som en lämplig metod för kommuner att analysera sitt landsbygdslandskap på?

Figur 4. Kartan visar att Lagga kyrkby som ligger på en moränkulle idag är omgiven av åkrar och därmed liknar en ö i det öppna landskapet. © Lantmäteriet.

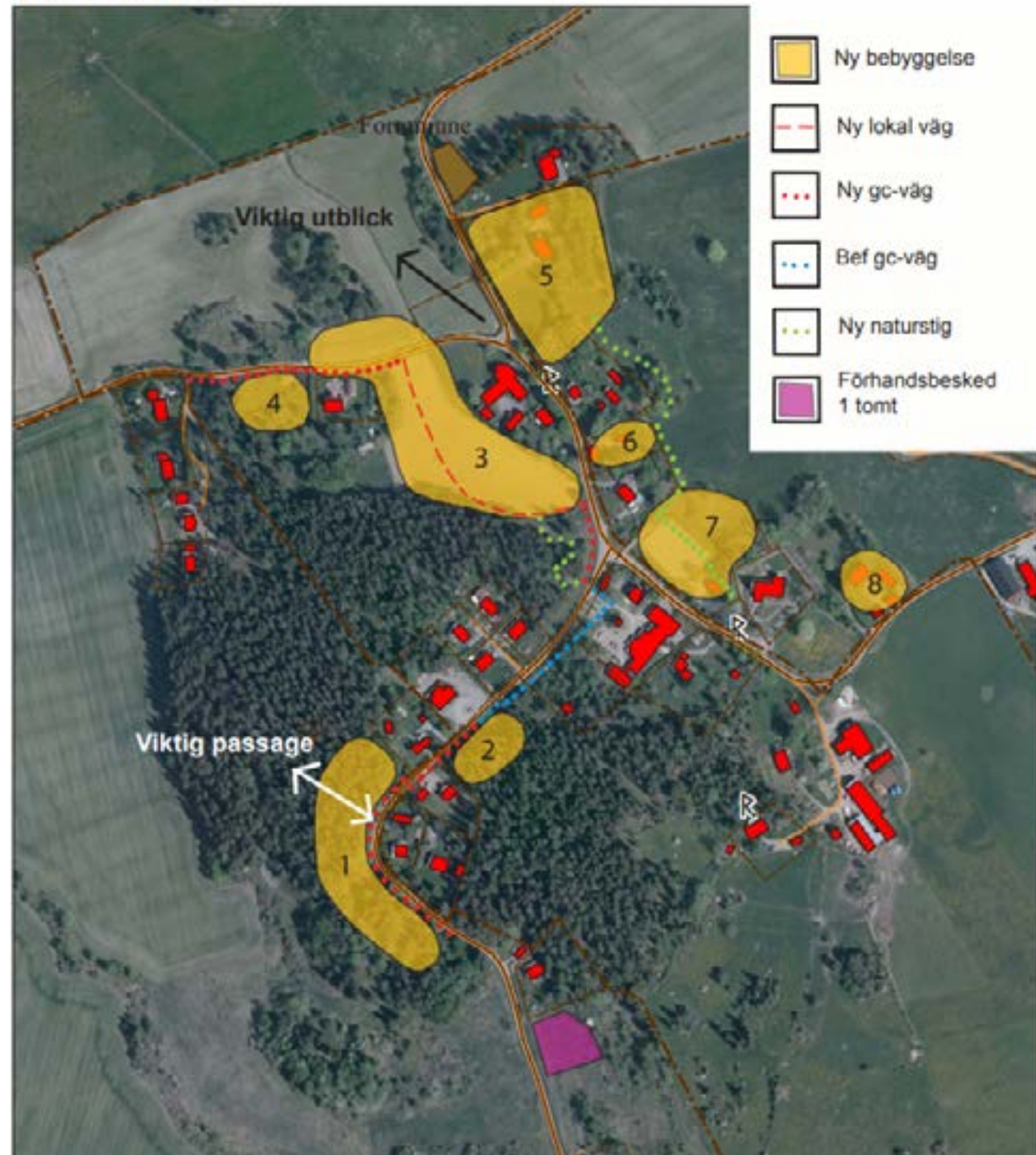
Figur 5. Bilden visar hur Långhundraleden gick för ca 2000 år sedan. Blå färg motsvarar vattennivån. © Lantmäteriet med bearbetningar av Fanny Ciszuk.

Figur 6. Kartan visar förslaget till placering av ny bebyggelse som byborna i Lagga kyrkby tog fram 2011. Röda

rektanglar symboliserar ny bebyggelse. © Lagga hembygd- och fornminnesförening.

PROGRAMKARTA

Figur 7. Kartan visar programkartan som Knivsta kommun tog fram till detaljplaneprogrammet för Lagga kyrkby

2013. © Knivsta kommun

2. Bakgrund

För att besvara mina frågeställningar kommer jag att jämföra mitt resultat från SAVE-analysen med detaljplaneprogrammet som Knivsta kommun har tagit fram och med bybornas förslag till placering av ny bebyggelse.

I följande kapitel kommer jag att redogöra för vad man behöver tänka på inför valet av analysmetod då man vill göra en landskapsanalys i ett landskap på landsbygden som också har ett högt kulturhistoriskt värde.

Det var inte självklart vilken landskapsanalysmetod jag skulle använda som metod och syftet med detta arbete är att undersöka SAVE-metodens lämplighet som metod för landskapsanalys. I detta kapitel redogör jag därför för några andra landskapsanalyser och varför jag väljer att pröva just SAVE.

Eftersom jag inte har gjort någon SAVE-analys tidigare behöver jag undersöka hur andra landskapsarkitekter eller planerare har gjort när de gjorde sina SAVE-analyser och även detta redogör jag för i detta kapitel.

2.1 Landskapsanalyser

Det finns mycket information för den som vill bygga på landsbygden i Sverige. Om man söker på meningen "bygga på landet" på internet får man ett dussintal träffar på kommuner som har tagit fram vägledande dokument för den som vill bygga på landsbygden. Ett sådant dokument finns även för den som vill bygga på uppländska landsbygden. Dokumentet heter *Råd och inspiration för dig som vill bygga på landet* och är utgiven av Upplandsmuséet 2012. Den går att hitta på såväl Uppsala som Knivsta och Östhammar kommuns hemsida.

Men för utveckling av ny bebyggelse behöver de enskilda kommunerna också ta fram platsspecifika analyser inför detaljplanläggning. För att fånga helheten och det unika i varje landskap behöver man göra en landskapsanalys för att se hur bebyggelsen kan utvecklas på ett hållbart sätt både socialt, estetiskt, ekologiskt och ekonomiskt.

En viktig uppgift som ingår i yrket som landskapsarkitekt är att analysera landskapet och att göra landskapsanalyser. Bengt Schibbye och Ylva Pålstam menar i sin text *Landskap i fokus-Utvärdering av metoder för landskapsanalys* att det finns fyra huvudsakliga anledningar till att göra en landskapsanalys. Dels behövs landskapsanalyser för att dokumentera visuella, kulturhistoriska och ekologiska sammanhang. Dels behövs de för att lyfta fram befintliga värden i landskapet och att skapa en samverkan mellan experter, boende och andra berörda av miljön. Det fjärde motivet är att en landskapsanalys som har skapats tillsammans med alla intressenter kan användas för att sammanställa olika fakta och lösa konflikter (Schibbye & Pålstam 2001).

Vidare skriver Pålstam och Schibbye att det är viktigt att analysera landskapet som en helhet när man gör en landskapsanalys. En landskapsanalys behöver behandla både kulturmiljö- och naturmiljöaspekter, visuella aspekter, fånga landskapet i olika skalor och sedan presenteras på ett lättförståeligt sätt.

De lyfter fram stedsanalysen som en landskapsanalysmetod som är lämplig ur detta syfte. Stedsanalysen utvecklades i Norge under 1990-talet då det hade utvecklats en uppfattning att Norges städer utvecklades på ett fullt sätt som inte tog vara på platsens karaktär och identitet (Schibbye & Pålstam 2001).

Stedsanalysen består av flera analyser för att man ska kunna välja vilken eller vilka metoder som passar bäst för den aktuella frågeställningen.

En stedsanalys föreslår dessa analyser: natur och landskapsanalys, kulturmiljöanalys, Kommunatlas (SAVE), estetisk byform, kvalitativ stedsanalys och realistisk byanalys (Miljöverndepartementet & Skjeggedal 1993).

De fyra grundläggande undersökningsområdena är landskap och naturförutsättningar, historisk utveckling, bebyggelsestruktur och enskilda byggnader, anläggningar och andra element (Miljöverndepartementet & Skjeggedal 1993).

Hur man gör en stedsanalys (på svenska platsanalys) finns beskrivet i det vägledande dokumentet *Stedsanalyse- innhold og gjennomføring* utgivet av Miljöverndepartementet i Norge 1993. Här finns både SAVE-metoden och den norska kulturmiljöanalysen beskriven (Miljöverndepartementet & Skjeggedal 1993).

Idag använder man i främst DIVE-metoden, framtagen 2009, när man gör en kulturmiljöanalys enligt en stedsanalys i Norge. Den är flitigt använd och det finns en ny uppdaterad vägledning från 2018 på riksantikvariens i Norges hemsida. I namnet DIVE beskrivs metodens struktur, describe, interpret, valuate och enable (beskriva, tolka, värdera, och aktivera) (Riksantikvariens et al. 2018).

2.2. Landskapsanalysens struktur

Det finns många analysmetoder att välja på. En landskapsanalys kan användas i tre olika skeden beroende av syftet. Innan en förändring sker kan man göra en bakgrundsanalys för att identifiera historiska, ekologiska, natur- och kulturgeografiska och visuella värden, ofta är den kopplad till den översiktliga planeringen. Även så kallade specifika eller riktade analyser görs innan en förändring och används när ett specifikt projekts påverkan på landskapet ska undersökas, till exempel eventuell placering av vindkraftverk. Man kan även göra en landskapsanalys efter en förändring, då gör man en så kallad konsekvensanalys (Pålstam & Schibbye 2001).

I detta arbete gör jag en landskapsanalys inför en potentiell förändring. När man gör en landskapsanalys ingår vanligen följande undersökningsområden: naturliga faktorer (så som klimat, hydrologi, ekologi etc.), biofysiska attribut (så som terräng, elevation, jordarter, dikessystem, vegetationstäck, byggd infrastruktur etc.), rumsliga mönster, element och funktioner som tillsammans skapar landskapets visuella och rumsliga karaktär (så som linjer, ytor, punkter etc.), mänskliga funktioner (som matproduktion, rekreation etc.), mänskliga intressen (som ägarskap, användningsområden etc.) förmöjmelser (visuella, ljud, doft etc.) och associerad betydelse (historia, ortsnamn etc.). Genom att undersöka ovan nämnda aspekter pekar man sedan ut återkommande mönster och koncept i landskapet, dessa mönster och koncept skapar landskapets unika karaktär. I en landskapsanalys behöver man använda sig av en konsekvent typologi vid beskrivningen av varje karaktärsområde. Det behövs ett systematiskt arbetssätt för att en individ eller en liten grupp människor ska kunna fånga landskapets karaktär och därför behövs landskapsanalyser (Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

Många forskare har lagt fram olika varianter av landskapsanalyser med egna typologier och det finns inget universellt system för hur en landskapsanalys ska utföras. Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl och Nellemann föreslår att man skulle kunna ha en standardmetod i varje enskilt land, region

eller profession. Alternativet är att ta fram en metod för varje enskilt uppdrag utifrån tidigare forskning och erfarenheter inom området (Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

2.3. Regionalisering inom landskapsanalys

En gren inom landskapsanalys som har blivit vanlig är regionalisering. En av de mest använda metoderna inom denna gren är den brittiska metoden LCA, landscape character assessment, som utvecklades under 1990-talet i Storbritannien. Metodens syfte är att analytiskt klassificera in landskapet olika områden utifrån återkommande homogena mönster och övergripande karaktär. Enligt metoden bedöms sedan respektive områdes tillstånd och potential. Metoden används främst som underlag inom landskapsplanering.

För att kunna dela in landskapet i olika karaktärsområden ska man enligt analysen ställa sig frågan hur det aktuella området skiljer sig från det övriga landskapet och hur områdets relation ser ut till omgivande områden i både kultur och natur. LCA är en bred analysmetod som pekar ut flera karaktärsområden i landskapet men som samtidigt beskriver karaktären inom respektive område (Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

2.4. Integrerad landskapskaraktärsanalys

En svensk variant av LCA är Integrerad landskapskaraktärsanalys, förkortad till ILKA. Metoden syftar liksom LCA till att skapa en samlad bild över karaktärer i landskapet, dess egenskaper och värden. En skillnad från LCA är att ILKA mäter fler funktioner och brister. ILKA fokuserar även mindre på form och kulturella aspekter än LCA och mer på ekosystem och ekologi. ILKA fokuserar mindre på värdering än i LCA (Askling et al. 2017).

2.5. Historic landscape characterisation

Historic landscape characterisation, förkortad till HLC, utvecklades självständigt från LCA i Storbritannien under 1990-talet men hade liksom LCA till syfte att vara en bred analysmetod att använda för landskapsplanering. HLC har tre huvuddelar som är sammanfattade i dess namn. Historic innebär att metoden undersöker landskapets historia och vilka spår av detta som finns kvar i dagens landskap. Landscape innebär att metoden undersöker hur landskapet uppfattas av människor och hur det har formats av naturdrivna krafter och mänsklig aktivitet. Characterisation innebär att metoden även pekar ut och beskriver karaktäristiska drag och kvaliteter i landskapet. Genom metoden delar man in landskapet efter historiska spår och mönster i landskapet och historiska landskapskaraktärer som speglar landskapets rumsliga variation och karaktär. HLC är därmed en mer detaljerad analysmetod än LCA. I HLC-metoden värderar man inte heller landskapet så som man gör i en LCA. Anledningen till att man inte vill värdera karaktärsområdena i HLC är att skapa ett brett planeringsunderlag som kan användas i olika planeringssyften i framtiden. Eftersom landskapet är föränderligt blir planeringsunderlaget mer flexibelt om karaktärsområdena inte värderas. I England har man ett program för att utföra HLC i hela landet och 95% av programmet är slutfört (Fairclough & Herring 2016).

2.6. Landskapsanalyser behöver bli mer tvärvetenskapliga och specialiserade samtidigt

I den vetenskapliga artikeln *Lens, mirror, window: interactions between Historic Landscape Characterisation and Landscape Character Assessment* skriver Fairclough & Herring 2016 att en landskapsanalys behöver vara interdisciplinär. Hur vi uppfattar landskapet är en produkt av våra sinnen så som känsel, ljud, doft, syn, smak, vår föreställningsförmåga och minnen. Där människor lever och känner sig bekväma skapas tillhörighet och identitet men olika människor uppfattar landskapet på olika sätt. Landskapet behöver vara en mötesplats för objektiva, subjektiva, inifrån, utifrån, globala, lokala, privata och offentliga perspektiv. Genom att göra en landskapsanalys kan vi försöka att fånga landskapets karaktär.

Författarna sammanfattar arbetet med att försöka fånga landskapets karaktär som en lins (lens) genom vilken beslutsfattare kan få information om boendesituationer, energi och mat tillgång och klimatförändringar i landskapet. Genom en spegel (mirror) reflekteras hur invånarna och samhället vill att landskapet ska se ut och vilka drivkrafter som driver på förändringen i landskapet. Genom ett fönster (window) mot världen lär vi oss hur vi bör leva genom att undersöka tillhörighet, identitet, rättvisa och universella allmängiltiga tankar.

Dock menar författarna att själva landskapsanalysen, LCA eller HLC i detta fall, inte bör vara tvärvetenskapligt. De menar att det första steget i en landskapsanalys, att bestämma omfattning av analysen, behöver vara tvärvetenskaplig liksom det tredje steget att tolkaresultatet från analysen och det fjärde steget att jämföra och utvärdera resultatet. Att analysemetoden inte bör vara tvärvetenskaplig mednar de skapar en tydlighet och ett fokus som gör resultatet enklare att tolka. De menar att det är viktigt att lyfta fram sina egna tankar efter att man har gjort analysen och vara ödmjuk inför att det kan finnas brister eller information som saknas. Det är mycket resurskrävande att göra en fullt tvärvetenskaplig landskapsanalys och därför är det bättre att tydligt avgränsa analysen och sedan utvärdera resultatet. Genom forskning kommer förhoppningsvis möjligheterna att göra mer tvärvetenskapliga landskapsanalyser i framtiden att utvecklas (Fairclough & Herring 2016).

2.7. Ortsanalys

I ett försök att göra breda och samtidigt specialiserade landskapsanalyser i Sverige har Boverket tagit fram en motsvarighet till den norska Stedsanalysen, den så kallade Ortsanalysen. Ortsanalysen har sitt ursprung i Stedsanalysen och Boverket har tagit fram ett dokument för vägledning till kommuner som vill göra en Ortsanalys, *Lär känna din ort! – metoder att analysera orter och stadsdelar* från 2006 (Boverket 2006). I dokumentet beskrivs arbetet för hur en Ortsanalys kan gå till, vilka analysmetoder man kan välja på och väsentliga aspekter som behöver lyftas upp i analysen. Ortsanalysen består av tre delar, analys av platsen, analys av livsmiljön och analys av ortens roll i regionen.

Boverket skriver att det finns många olika typer av Ortsanalyser.

Till exempel finns det metoder som analyserar de konsthistoriska aspekterna, iakttagelser, realistiska analyser som försöker att vara objektiva. Det finns även sociokulturella och socioekonomiska analyser och landskapsanalyser, som landskapsarkitekter främst arbetar med. Under årens lopp har planerare

försökt göra allsidiga Ortsanalyser som innehåller alla dessa olika typer av analyser för att skapa ett brett planeringsunderlag för att utveckla orten. Dock har ett sektorindelat tänkande blivit allt vanligare med tiden och detta har inneburit att det idag görs analyser som inte är tillräckligt breda. Därför har det pågått ett arbete med att utveckla Ortsanalysens bredd och utgångspunkten har varit kulturmiljövårdens platsanalyser som uppkom av efterkrigstidens rivningsvåg på 1960- och -70-talen. Platsanalyserna har därefter utvecklats från att endast fokusera på bevarandefrågor till att ta in fler aspekter och dess värden genom ekologiska, ekonomiska, sociala och kulturella analyser (Boverket 2006).

I en regelrätt Ortsanalys börjar man med en platsanalys, därefter analyseras orten som livsmiljö och till sist analyseras ortens roll och förhållande till omgivningen. Visuella analysmetoder för analys av platsen som Boverket föreslår är SAVE-metoden (survey of architectural values in the environment), Kevin Lynch metod Stadsbildsanlys enligt hans bok *The Image of the city*, Michael Triebbs metod Stadsbildsanlys, Estetisk byutformning och TRAST-Trafik för en attraktiv stad (Boverket 2006).

2.8. Landskapsanalyser behöver bli mer platsspecifika

I sin rapport *Ortsanalys i praktiken- en kritisk läsning av 53 Ortsanalyser* skriver Elin Brusewitz att den rumsliga aspekten saknas i princip alla Ortsanalyser som hon har granskat. Hon menar att det behövs kompletterande representationer av platsen förutom kartor och foton för att förmedla rumsligheten. Hon föreslår att sektioner och andra typer av illustrationer skulle kunna förmedla rumsligheten och därmed lyfta fram kvaliteter i platsens grönstruktur och arkitektur (Brusewitz 2016).

Vidare skriver Brusewitz att de Ortsanalyser som hon har studerat inte analyserar relationen mellan orten och det omgivande landskapet i tillräcklig utsträckning. Genom illustrationer skulle det omgivande landskapet kunna visualiseras och därmed skulle man kunna lyfta fram relationen mellan det omgivande landskapet och orten för att se hur en utbyggnad av orten skulle förändra relationen (Brusewitz 2016).

2.9. Rumslig och visuell analys

I en rumslig analys definieras landskapets karaktär av dess organisering och uppbyggnad. Hur landskapet är organiserat är kopplat till dess naturgivna förutsättningar. Med en rumslig analys definierar man beståndsdelarna som tillsammans bygger upp landskapet och tar därmed reda på varför landskapet ser ut och används som det gör. En rumslig analys har en stark koppling till den visuella analysen men är en vidareutveckling av den tvådimensionella visuella analysen till att även analysera rumslighet (Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

Det är en utmaning att representera rumslighet på ett tvådimensionellt papper. För att försöka fånga rumslighet tog Kevin Lynch fram en metod under 1960- talet som används flitigt än idag och i vilken många moderna landskapsanalysmetoder har sin utgångspunkt. SAVE-metoden är en vidareutveckling av Kevin Lynch metod och kan sägas vara både en rumslig och visuell metod eftersom SAVE förutom att analysera rumslighet fokuserar och värderar enskilda element och byggnaders arkitektur och formspråk

(Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

2.10. Kevin Lynch- the image of the city

Kevin Lynch var en framstående forskare inom arkitektur och stadsplanering vid MIT i USA under 1900-talet och år 1960 gav han ut boken *The image of the city*. I boken redogörs för analysmetoden Stadsbildsanlys som har en viktig betydelse för utformningen av landskapsanalyser än idag. Lynch menade att landskapet kan delas in i fem olika beståndsdelar som människan orienterar sig efter, stråk, gränser, områden, noder och landmärken. Analysen går att applicera i såväl storkaliga landskap som enskilda platser, exempelvis en trädgård. Metoden är inte värderande på samma sätt som en visuell analysmetod och konstaterar därmed inte vilken kvalitet de olika bestånddelarna i landskapet har. Metodens syfte är att fånga det tredimensionella rummet i landskapet (Stahlschmidt, Swaffield, Primdal & Nellemann 2017).

2.11. Landskapsbildsanlys

Johan Elfström skrev 1991 en rapport om landskapsbildsanlys genom tidskriften *Stad och Lands* som ges ut av MOVIMUM och Institutionen för landskapsplanering vid Sveriges lantbruksuniversitet. Rapporten heter *Landskapsbildsanlys- Landskapets visuella identitet med exempel från Nyköpings kommun* och beskriver metoden för landskapsbildsanlys. Elfström skriver att metoden främst har använts för att analysera landskapsbilden i kulturmiljöer med ett bevarandeintresse. I rapporten beskriver han hur man kan använda metoden för att även använda den som ett planeringsverktyg. Landskapsbildanalys är en visuell metod men Elfström visar hur man med ett miljöpsykologiskt fokus kan fånga landskapets unika identitet och karaktär. Han menar att landskapsanalyser ofta har ett för komplicerat värderingssystem och att det finns en problematik med att många analyser tas fram utifrån ett planerat ingrepp och att man på så vis går miste om landskapets sammanhängande karaktär. Han menar att metoden landskapsbildsanlys bör användas för att fånga landskapets upplevelsemässiga värden istället för att mäta dess skönhet med avancerade värderingssystem.

Metoden tar avstamp i Kevin Lynch metod Stadsbildsanlys och Elfström använder samma geografiska avgränsningar, stråk, gränser, områden, noder och landmärken men applicerar dem på landsbygden istället för inne i staden. Han använder begreppet rum för att peka ut olika områden i landskapet som har en sammanhängande visuell och upplevelsemässig karaktär.

Metoden består av två delar, den geografiska avgränsningen enligt Kevin Lynch metod och därefter en analys. I analysen lyfts aspekter som är betydelsefulla för landskapets visuella karaktär fram. Landskapet delas därmed in i enheter som beskrivs utifrån sin visuella karaktär. Analysens syfte är inte att enbart beskriva hur landskapet ser ut utan även hur det uppfattas upplevelsemässigt ur ett miljöpsykologiskt perspektiv. För att göra detta använder han förklarande bilder och fotografier i både plan och fågelperspektiv. Resultatet av analysen ska ge svar på hur ingrepp i landskapet påverkar den visuella karaktären och därmed upplevelsen av det undersökta landskapet (Elfström 1991).

2.12. Att analysera landsbygdens historia och landskap

Eftersom en del av syftet med det här arbetet är att analysera ett landsbygdslandskaps karaktär ur ett historiskt perspektiv kommer jag i följande stycken att beskriva varför det är viktigt att analysera landsbygdens landskap och varför den historiska aspekten i landskapsanalyser behövs. Riksantikvarieämbetet menar att städerna är beroende av sitt sammanhang med det omgivande landskapet. Det har alltid funnits en nära koppling mellan stad och landsbygd men idag ter den sig på ett nytt sätt då urbaniseringen av landsbygden har brett ut sig alltmer runt städerna under de senaste decennierna. Utvecklingen av orter har varit alltför specialiserad och inte haft ett helhets fokus mellan stad och landsbygd. Därmed menar Riksantikvarieämbetet att nätverket, sammanhanget och kulturarvet mellan stad och land behöver förstärkas. Städerna behöver en levande landsbygd med dess odlingslandskap, hagar och ängar. För att förstärka dess band behöver kunskapen om landsbygdens kulturhistoria och naturvärden identifieras (Riksantikvarieämbetet 1996).

Landskapets historia och kulturarv skapar en förankring mellan människor och deras miljö vilket ökar människornas välbefinnande. Därmed behöver orter framhäva kulturarvet i landskapet för att vara konkurrenskraftiga och behöver ha med dessa aspekter som utgångspunkt i deras framtidsstrategi. Vi behöver varsamt förbättra och komplettera den befintliga miljön i stället för att ta bort det gamla och bygga nytt (Gillgren 2000).

Boverket säger att Ortsanalysen är en lokal process som skapar en helhetsbild över orten som plats, som livsmiljö och förhållande till sin omgivning. De menar också att Ortsanalysen är ett bra redskap för att identifiera kvaliteter och brister i den bebyggda miljön som i sin tur leder till ett hållbart utvecklingsarbete för orten (Boverket 2006).

I sin text *Att planera det förflytna* publicerad i publikationen *Begagnade landskap- använt, vårdat och värderat* från 2014 refererar Sanglert och Vestbö-Franzén till Hägerstrand (1991). De menar att man ska se de olika företeelserna som har format landskapet som ett nätverk av historiskt sammankopplade flöden som har slagit igenom i olika rytmr. Landskapsutveckling handlar om att kanalisera och arrangera dessa flöden genom tid och rum.

Sanglert och Vestbö-Franzén menar att det är viktigt att inte klumpa ihop historiska element i landskapet som ett gemensamt värde när de kommer från olika tidsepoker. Man behöver värdera de kulturhistoriskt viktiga objekten, så som gravhögar och äldre gårdar, som en helhet i deras historiska sammanhang och deras plats till landskapet. Annars riskerar utbyggnaden av bebyggelse att splittra sönder de kulturhistoriskt viktiga miljöerna som finns inbäddade i landskapet (Sanglert & Vestbö-Franzén 2014).

Riksantikvarieämbetet skriver i sin bok *Odlingslandskapet – en lång markanvändnings historia* från 1996 att landskapet är ett historiskt dokument som speglar vårt kulturarv. I odlingslandskapet kan vi finna spår av tidigare generationers markanvändning, bebyggelse, struktur och de växter och djur som är beroende av dess hävd. Spåren är tusentals år gamla och det är viktigt för landsbygdens välfärd att den historiska dimensionen av landskapet bevaras (Riksantikvarieämbetet 1996).

Riksantikvarieämbetet skriver på sin hemsida att vi behöver analysera

landskapet i olika skalor beroende av vart vårt fokus ligger. Till exempel kan man dela in landskapet i olika typer av landskap så som odlingslandskap, stadslandskap, fjällandskap och industrilandskap. Man kan också fokusera på en viss typ av markanvändning eller på de naturgivna förutsättningarna som i sin tur leder till en viss typ av markanvändning (Riksantikvarieämbetet 2017).

Hur vi delar in landskapet i olika landskap har förändrats över tid.

Till exempel gjorde man ingen skillnad på ett odlingslandslandskap och ett skogslandskap ända fram till början av 1900-talet eftersom man såg skogen som en naturlig del av jordbruket. Istället delade man ofta upp landskapet i inägo- och utägomark. Inägomark var åker och äng medan utägomark var olika typer av betesmarker så som skogsbete (Riksantikvarieämbetet 2017).

Att landskapet förändras är en normal process och en naturlig del i att samhället förändras. Åkrar och ängar växter igen, gränser flyttas, orter byter namn, tätorter växer, nya vägar byggs och gammal bebyggelse ersätts med modern (Riksantikvarieämbetet 2017).

Förändringarna som påverkar landskapet och dess karaktär skapar en distinktion mellan det äldre och det yngre och moderna kulturlandskapet. Skillnaden mellan det äldre och det yngre, moderna kulturlandskapet är att det är enklare att urskilja tidigare generationers markanvändning i det äldre kulturlandskapet än i det yngre och moderna. I det äldre kulturlandskapet har inte de historiska spåren suddats ut i lika hög grad som i det yngre och därmed går det fortfarande att utläsa de historiska årsringarna landskapet, detta gäller äldre kulturlandskap i både städer och på landsbygden (Riksantikvarieämbetet 2017).

Att årsringarna finns bevarade i det äldre kulrutlandskapet innebär inte nödvändigtvis att nya element i landskapet inte har tillkommit utan de kan ha lagts till i landskapet som nya moderna årsringar med respekt för de äldre befintliga årsringarna och har därmed inte suddat ut de historiska spåren i landskapet. Genom att lägga till nya moderna årsringar i det äldre kulturlandskapet skapas en väv som gör att landskapet fortsätter att vara både

gammalt och nytt (Riksantikvarieämbetet 2017). Exempelvis finns en sådan väv i Lagga kyrkby som visas i skissen i figur 8. Sida vid sida ligger en kyrka från 1300-talet, en prästgård från 1700-talet och moderna ladugårdsbyggnader från 2000-talet. Tillsammans skapar den en heletsbild som ger landskapet dess unika karaktär.

Enligt Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl och Nellemann, finns det tre sätt att analysera ett landskaps historia, den tillbakablickande metoden, den tillbakagående metoden och den kronologiska metoden.

I den tillbakablickande metoden tittar man tillbaka i tiden och utgår från dagens landskap eller en bestämd tidperiod i historien och följer källor tillbaka i tiden. I den tillbakablickande metoden går man igenom alla landskapselement historiskt tills den dyker upp från allra första början i historien eller tills källorna tar slut. Genom denna metod kan man kartlägga de historiska spår som är välbevarade i det nutida landskapet.

Den tillbakagående metoden är en rekonstruerande metod. Den är vanlig inom forskning och är ofta knuten till en situation som man vill undersöka i en historisk period där även vissa källor kan saknas. Denna metod kan användas när man saknar historiska kartor och man istället får använda yngre kartor och utgå från att vissa landskapselement är konstanta och använda andra källor än kartor för att bevisa dem. Denna metod kan användas i till exempel ett restaureringsprojekt av exempelvis en herrgårdsmiljö. Metoden kan lyfta fram spår i landskapet som inte syns idag.

Figur 8. Bilden visar en skiss över bebyggelse i Lagga som har olika tidsdjup.

Den kronologiska metoden är en kombination av den tillbakablickande och tillbakagående metoden där man försöker få en helhetsbild över flera betydelsefulla tidsepoker som har format landskapet och man använder både kartor och övriga källor (Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

2.13 SAVE-metoden

Jag har nu redogjort för varför man bör göra en landskapsanalys, visat några olika metoder man kan välja på och skrivit om varför man bör analysera landsbygdens landskap med fokus på historia. Därmed kommer jag i följande stycken att berätta om SAVE-metoden och varför jag har valt just den som metod för landskapsanalys i Lagga kyrkby.

I den svenska Ortsanalysen är SAVE-metoden (Survey of Architectural Values in the Environment) en av metoderna för platsanalys som rekommenderas. Den har ett kulturhistoriskt fokus och i Danmark används den flitigt (Boverket 2006).

SAVE-metoden utvecklades av Planstyrelsen i Danmark i början på 1990-talet för att skapa en sammanhängande bild över bevarandevärda bebyggelsestrukturer och byggnader i kommunerna runt om i Danmark. Den första vägledningen för en SAVE-analys publicerade 1992 och har sedan dess uppdaterats efter hand då nya erfarenheter dykt upp vid användandet av SAVE-metoden. Idag är det Kulturarvstyrelsen under Kulturministeriet som ansvarar för vägledningen av SAVE-metoden i Danmark tillsammans med den kommun som vill utföra analysen (Kulturministeriet 2011).

Den ursprungliga idén vid framtagandet av SAVE-metoden var att den skulle utföras i en hel kommun åt gången och att både bevarandevärda byggnader och bebyggelsemönster skulle kartläggas. Därmed skulle alla byggnader uppförda före 1940 registreras och bebyggelsemönster skulle kartläggas både på landsbygden och i städerna. (Kulturministeriet 2011)

Metoden togs fram eftersom man såg ett problem med att det fanns många kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer men man visste inte hur man skulle fånga hela landskapsbilden och få en sammanställning av de historiska värdena i landskapet (Hökerberg 2005).

Metodens syfte är att skapa ett helhetsorienterat planeringsunderlag som utgår från landskapliga, kulturhistoriska och arkitektoniska kvaliteter och på så sätt fånga särprägel i bebyggelsemiljöerna. (Kulturministeriet 2011)

SAVE-metoden används för att ta fram ett underlag över miljöer och byggnader som behöver bevaras och skyddas i kommuners planeringsarbete. Den används även för att ta fram riktlinjer för hur ny bebyggelse kan integreras i en befintlig miljö med historiska värden. Metoden fokuserar på kulturmiljö och visuella aspekter och har sin grund i den konsthistoriska traditionen (Schibbye & Pålstam 2001). Den är även en vidareutveckling av Kevin Lynch rumsliga analysmetod Stadsbildsanalys (Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl & Nellemann 2017).

Metoden utförs som ett samarbete mellan kommunerna och staten så att den utförs på samma sätt i alla kommuner. Resultatet från SAVE-metoden presenteras i en kommunatlas och idag finns atlas över 75 kommuner i Danmark (Kulturministeriet 2011).

Hur man går till väga för att göra en SAVE-analys i Danmark finns beskrivet på danska Slots- og Kulturstyrelsens hemsida i dokumentet *SAVE-kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi* utgivet av

Kulturministeriet i Danmark 2011. Som det engelska namnet antyder så har metoden ett arkitektoniskt fokus (Kulturministeriet 2011).

2007 uppdaterades SAVE-vägledningen och i och med uppdateringen så övergick man från att sammanställa SAVE-analyserna i tryckta atlas till att registrera dem enligt en bestämd struktur och publicera den i Kulturarvstyrelsens databas FBB. Tidigare brukade metoden kallas för Kommunatlas men idag kallas metoden främst för SAVE (Kulturministeriet 2011).

Metoden är uppdelad i två separata delar, kartläggning och värdering av en eller flera bebyggelsestrukturer och registrering och bevarandevärdering av enskilda byggnader.

Den första delen, kartläggning och värdering av en eller flera bebyggda strukturer, fokuserar på att fånga helheten och det särpräglade uttrycket i bebyggelsestrukturen. Detta görs genom en topografisk, historisk och arkitektonisk analys samt sammanställning av dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen. Analysen avslutas med en samlad värdering och sammanställning av de bärande bebyggelsestrukturerna och rekommendationer för vidare planläggning. Den andra delen, registrering och bevarandevärdering av enskilda byggnader, är en analys som utförs på en mer detaljerad nivå och skala. Som riktlinje registreras alla byggnader uppförda fram till 1970.

I Danmark väljer kommunen som vill gör en SAVE-analys om de ska göra den ena eller bägge delarna av metoden och därefter struktureras arbetet upp en i förundersökning, fältarbete och avslutas med en sammanställning i FBB-databasen (Kulturministeriet 2011).

I de första SAVE-analyserna i Danmark uppmanades kommunerna att genomföra bägge delarna av metoden och den skulle utföras i alla orter i kommunen och sammanställas i en tryckt kommunatlas.

Efter uppdateringen av SAVE-vägledningen 2007 har metoden blivit mer flexibel och idag kan en kommun anpassa analysen efter ett valfritt undersökningsområde, skala och tema. När man till exempel skulle göra en SAVE-analys i Vadehavet i Danmark valde man att bara göra den första delen, kartläggning av bebyggda strukturer, för de sammanlagt fem kommuner och dess orter som ligger inom Vadehavet. Man valde att inte registrera och värdera enskilda byggnader. Målet med analysen var att sammanställa och värdera områdets kulturmiljöer samtidigt som man kartlade bebyggelsestrukturen (Kulturministeriet 2011).

Även om metoden har uppdaterats så behöver alla kommuner som gör en SAVE-analys i Danmark fortsatt följa den gemensamma strukturen enligt *SAVE-kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi* och publicera det sammanställda resultatet i Kulturarvstyrelsens databas FBB (Kulturministeriet 2011).

I förundersökningen tar man fram information om landskapets topografi, historia och arkitektur. Här uppmuntras man även att ta kontakt med till exempel museer som kan ha värdefull information om landskapet. I fältarbetet går man ut på plats i landskapet och fyller i det speciellt framtagna strukturscheman. Det sista steget är att föra in resultatet från fältarbetet i FBB-databasen (Kulturministeriet 2011).

I förundersökningen tar man fram förenklade skisser och snitt över landskapet och bebyggelsemönstret genom olika skalor i kategorierna

dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen. I dessa tre skalor studerar man även det arkitektoniska värdet i bebyggelsen, topografiska förutsättningar och historia som har format landskapet och bebyggelsen. Även foton och förenklade kartor med symboler enligt dokumentet *SAVE-kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi* används för att analysera bebyggelsestrukturens karaktär och dess sårbarhet (Kulturministeriet 2011). I figur 9 visas de tre pelarna i förundersökningen i en SAVE-analys, arkitektur, topografi och historia.

SAVE-analysens kärna är, oavsett vilken del av metoden man väljer att utföra, att det sker ett samarbete mellan sakkunniga inom kulturmiljöarbete och planerare. Till exempel mellan medborgare, tjänstemän, politiker, markägare, museer och lokala föreningar så som hembygdsföreningar. För att stärka detta samarbete kan man skapa en så kallad fölgrupp av dessa intressenter som finns med genom hela analysens framställande. Detta samarbete skapar en bred förståelse för kommunens kulturmiljö vilket också är metodens syfte.

Jag kommer i mitt arbete ta hjälp från Lagga hembygd- och förening för att få material om Lagga sockens historia.

Schibbye och Pålstam poängterar i sin text Landskap i fokus- Utvärdering av metoder för landskapsanalys från 2001 att SAVE är en resurskrävande exportmetod. De skriver även att den är en tematisk analys som är avsedd för staden och inte landskapet men de skriver också att den fångar kulturmiljöer och visuella aspekter på ett sätt som är enkelt att förstå (Pålstam & Schibbye, 2001).

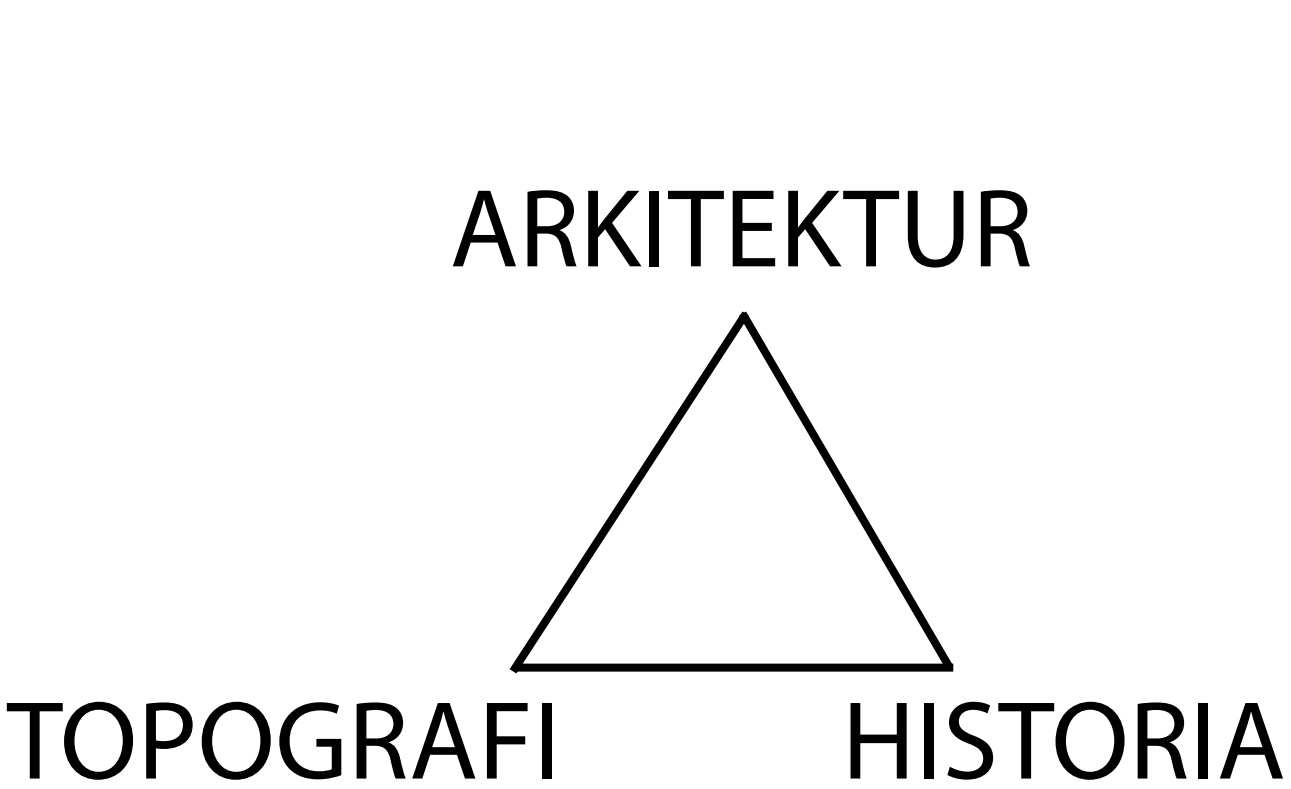
SAVE är ursprungligen utformad för att kartlägga bebyggelsestrukturen och byggnaderna både i städer och på landsbygden. Dock såg man en förbättringspotential av analysen att göra den mer anpassad för landsbygdens landskap i slutet av 1990-talet. För att stärka bevarandet av kulturmiljöer tog Miljö- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, fram KIP-metoden (Kulturhisto - rien i planlægningen) 1999. (Kulturministeriet 2011)

KIP är en förkortning av Kulturhistorien I Planlægningen och fokuserar på att peka ut kulturmiljöer i det öppna landskapet. KIP och SAVE-metoden har både likheter och olikheter, det är två analyser som kompletterar varandra men som fokuserar på olika planeringsfrågor. SAVE fokuserar på arkitektur medan KIP fokuserar på kulturmiljö. SAVE-metoden är bättre lämpad för en stad eftersom det finns tätare bebyggelse där medan KIP är mer anpassad för landsbygden och det öppna landskapet än städerna (Kulturministeriet 2011). Hur man går till väga finns beskrivet på danska Slots- og Kulturstyrelsens hemsida i dokumentet *Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionplanlægningen*. (Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen et al. 1999)

Det har utvecklats ytterligare en metod för kulturmiljöanalys i Danmark som tar avstamp i KIP och SAVE-metoden den kallas för KulturMiljø-metoden. Den togs fram då man behövde en metod för att tydliggöra den fysiska avgränsningen i en kulturmiljö. Denna metod är främst tänkt att användas på landsbygden. Hur man går tillväga finns beskrivet på danska Slots- og Kulturstyrelsens hemsida i dokumentet *KulturMiljø-metoden. Udpegning og afgrænsning af kulturmiljøer i planlægningen* (Slyngborg et al. 2018).

2.14. Kartläggning av bebyggda strukturer

Här kommer jag att beskriva närmare den del av SAVE-metoden som heter

Figur 9. Figuren visar SAVE-metodens tre grundläggande perspektiv, arkitektur, topografi och historia som tas

upp i förundersökningen och genomsyrar hela analysen.

Dominerande drag

Bebyggelsemönster

Element i bebyggelsen

Historia

Topografi

Arkitektur

Värdering och slutsats

Sårbarhet och rekommendationer

Figur 10. Figuren visar SAVE-metodens struktur.

Kartläggning av bebyggda strukturer. Det gör jag eftersom den delen av metoden känns lämpligast för mig som landskapsarkitekt att prova och är lagom omfattande för att rymmas inom detta arbete.

SAVE-metodens del Kartläggning av bebyggda strukturer kan användas både för att kartlägga bebyggelsestrukturen i en hel kommun men kan också användas för tematiska undersökningar (Kulturministeriet 2011).

Denna del av analysen är uppdelad i tre skalor, dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen. Vi kan se dessa delar i figur 10 och hur de är beroende av landskapets topografi, historia och arkitektur. Vid analys inne i en stad är alla tre skalor direkt användbara men analys av bebyggda strukturer på landsbygden och i byar är mer komplicerat än inne i en stad. För att analysera bebyggelsestrukturen på landsbygden måste man ha ett bredare perspektiv än endast bebyggelsen. Man behöver se helhetsmiljöer så som byar, herrgårdsmiljöer, industri- och stationsområden och deras placering i landskapet. För att analysera bebyggelsestrukturen på landsbygden behöver man därför se bebyggelsen i två skalor, både stor skala för att se bebyggelsens sammanhållning och placering i landskapet och mindre skala för att se enskilda bebyggelseelement (Kulturministeriet 2011).

Strukturen för registrering av bebyggelsestruktur består av följande moment.

En topografisk undersökning. Här undersöks bland annat terrängformer, landskapsbildning, natur- och kulturskapade landskapsdrag, snitt och siluett över bebyggelsen och landskapet samt övergångar och gränser mellan bebyggelse, öppet landskap och vatten. Den topografiska undersökningen syftar till att undersöka hur landskapet upplevs genom att studera bebyggelsens rumsliga sammanhang till landskapet och på så vis förstå bebyggelsens lokalisering.

En historisk undersökning. Här analyseras kulturskapade element och mönster, exempelvis markanvändning och markägor, historisk bebyggelsestruktur, utvecklingshistoria, gatu- och vägstruktur och byggnadshistoria.

Metoden består även av en arkitektonisk undersökning där man genom iakttagelser och analys av bland annat rumsskapande byggnader och relationer mellan byggnader undersöks liksom förhållandet mellan målpunkter, byggnadshöjder och fasader.

Dessa tre undersökningar utgör grunden för den information som behövs för att analysera landskapets dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen (Kulturministeriet 2011).

De aspekter i landskapet som är dominerande drag är exempelvis stadsprofiler, gatu- och vägnät och förfållandet mellan bebyggelse och landskap. I kategorin bebyggelsemönster sammanställs till exempel tomtgränser, byggnadstyper, arkitektoniskt enhetliga områden och årsringar. Till sist sammanställs element så som platser, parker, speciella byggnader, torg och gatusträckningar i kategorin element i bebyggelsen (Hökerberg 2013).

Undersökningen avslutas med en samlad värdering och slutsats och därefter sammanställs sårbarheter och rekommendationer vilket även syns i figur 10.

I den samlade värderingen och slutsatsen sammanfattas de arkitektoniska och rumsliga iakttagelserna som gjorts under analysen och som är baserade på den topografiska och historiska undersökningen. Sammanfattningen

ska synliggöra de kvaliteter i landskapet och bebyggelsen som ska tas vidare till planeringsarbeten och kommande projekt. Syftet är att beskriva bevarandevärda strukturer i landskapet och detta görs genom att utifrån reslutatet från de föregående undersökningarna sammanfatta samspelet mellan topografi och bebyggelsestrukturer samt rumslighet. Även spår av historiska strukturer och byggnader pekas ut liksom brytpunkter och skillnader i rumslighet. Med brytpunkter och skillnader i rumslighet menas avbrott i en homogen struktur. Det kan till exempel vara en skalförändring, förändring av materialval eller stil på en bebyggelsestruktur (Kulturministeriet 2011).

Till sist resulterar SAVE-analysen i en beskrivning av sårbarhet och rekommendationer. I detta skede pekas områden ut där den bebyggda strukturen är särskilt sårbar för förändringar. Sårbarheten beskrivs som sannolika ingrepp som skulle försämra eller försvaga platsens kvaliteter. Exempelvis kan man framhäva att den visuella och rumsliga relationen mellan bebyggelsen och det omgivande landskapet är sårbart för tillkommande bebyggelse eller igenväxning. Utöver att sammanställa sårbarheter ger man också rekommendationer för hur värdena i landskapet ska förvaltas. De sårbarheter som tas upp i detta steg är förfall, ändring av arkitektur och byggnadsskick, bebyggelseutveckling och förändring, vägar och tekniska anläggningar och terrängförändringar (Kulturministeriet 2011).

Förfall innebär att de bevarandevärda elementen eller områdena kan vara hotat av förfall, att försvinna eller att undermåligt underhåll.

Ändring av arkitektur och byggnadsskick innebär att ett särskilt byggnadsskick eller landskapliga bearbetningar ofta utgör en helhet som därmed kan vara känslig för förändringar. Om exempelvis en by som kännetecknas av att husens har stråtak och ligger i ett öppet landskap finns det en sårbarhet för att karaktären förändras om stråtaken byts ut mot något annat material, exempelvis plåt (Kulturministeriet 2011).

Bebyggelseutveckling och förändring innebär att särskilda områden i en bebyggd struktur kan ha kvaliteter som är sårbara för förtätning eller etablering av nya bostadsområden och dessa behöver synliggöras. Genom att lyfta fram dessa bevarandevärda områden kan man peka ut arkitektoniska kvaliteter och historiska spår som kan inarbetas in nya projekt vilket kan göra att värdena blir mer synliga.

Vägar och tekniska anläggningar innebär att befintliga vägar ofta har sitt ursprung i en äldre bebyggelsestruktur. En vägsträckning kan ha både landskapliga, arkitektoniska och kulturhistoriska kvaliteter och är därmed sårbar för förändringar.

Terräng förändringar innebär att kvaliteter i en bebyggd struktur kan ofta kan vara kopplade till landskapliga eller mänskoskopade terrängformer. Därmed kan en bebyggd struktur vara känslig för exempelvis ett vägbygge, schaktning eller jordupplag som påverkar relationen mellan landskapsformerna (Kulturministeriet 2011).

2.15. Tidigare erfarenheter av SAVE i Sverige

De publicerade SAVE-analyser jag har lyckats hitta som har utförts i Sverige är i Kungälv och i bodstadområdet Rosengård i Malmö. De är utförda på lite olika sätt men utgår båda från den danska SAVE-metoden.

Den som är utförd i Rosengård är gjord av Johan Nilsson och Ruben

Hallgren Perner som en del av deras kandidatarbete i fysisk planering vid Blekinge tekniska högskola 2016. I deras arbete gör de en jämförelse mellan SAVE och den norska DIVE-metoden som båda har ett kulturmiljöanalytiskt perspektiv. Syftet med deras arbete är att undersöka rekordårens storskaliga bostadsbebyggelse genom dess kulturhistoria och därmed undersöka hur framtida bostadsutveckling i dessa områden kan ske samtidigt som de befintliga värdena behålls.

I Nilsson och Hallgren Perners SAVE-analys gör de först en topografisk undersökning av det avgränsade området i Rosengård där de undersöker hur bebyggelsen är placerad topografiskt genom en höjdkarta och en sektion. Därefter gör de en historisk analys där de presenterar kartor från 1950-talet och framåt. Sedan gör de en arkitektonisk analys som är uppdelad i dominerande drag, bebyggelsemönster och enskilda beståndsdelar i bebyggelsen. Dessa delar presenteras genom fotografier, fågelperspektiv och plankartor. De använder till viss del standardsymboler från det danska vägledande dokumentet. De avslutar analysen med en samlad värdering och slutsats samt ett utlåtande om områdets sårbarhet och rekommendationer inför framtida bebyggelseutveckling (Hallgren Perner & Nilsson 2016).

I resultatet från Hallgren Perner och Nilssons jämförelse mellan DIVE och SAVE visar deras jämförelse att SAVE fokuserar mer på upplevelsevärden än DIVE som fokuserar mer på funktion. En annan skillnad är att DIVE-analysen använder begreppet tålighet och på det viset värderar olika områden som har olika tålighet inför förändringar. SAVE fokuserar istället på sårbarhet vilket innebär att analysen beskriver de ingrepp som riskerar att förändra de arkitektoniska värdena i landskapet. Författarna menar i sin slutsats att resultatet från SAVE är passivt och inte ger några konkreta förslag på hur ny bebyggelse kan utvecklas i området. I DIVE däremot ges förslag på hur ny bebyggelse kan integreras utan att de befintliga värdena i bebyggelsen går förlorad (Hallgren Perner & Nilsson 2016).

Den SAVE-analys som är utförd i Kungälv är utförd inom forskningsprojektet Kulturanalyser-Planeringsprocesser-Arkitektur vid Chalmers tekniska högskola av bebyggelseantikvarie Håkan Hökerberg där han har gjort en studie och kartläggning av bebyggelsen i Kungälv enligt SAVE-metoden.

Syftet med Hökerbergs SAVE-analys är att ta fram ett kunskapsunderlag för kommunens förnyelse- och bevarandeplanering (Hökerberg 2003).

I analysen fokuserar han på att studera och kartlägga bebyggelsen med utgångspunkt från en topografisk undersökning, historisk analys och arkitektonisk iakttagelse. Med denna information analyserar han dominerande drag, så som stadsprofiler, förhållande mellan bebyggelse och landskap och gatu- och vägnät. Han analyserar bebyggelsemönster genom tomtgränser, byggnadstyper, arkitektoniskt enhetliga områden och årsringar. Till sist analyserar han element i bebyggelsen så som speciella byggnader, platser, torg, parker och gatusträckningar (Hökerberg 2003).

Han har sammanställt SAVE-analysen i boken *Kungälv tar form- Stadens bebyggelsemönster* 2003 och 2005 publicerades hans avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse- SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering* vid Göteborgs universitet som är baserad på hans SAVE-analys i Kungälv.

I boken *Kungälv tar form- Stadens bebyggelsemönster* strukturerar han upp sin metod genom att först gå igenom Kungälvs uppkomst och utveckling.

Genom foton och historiska kartor går han igenom hur Kungälvs olika bostadsområden har vuxit fram. Därefter går han igenom karaktärsdrag i den bebyggda miljön genom dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen. I det avslutande kapitlet diskuterar han bevarande och förnyelse (Hökerberg 2003).

Han undersöker de dominerande dragen genom att bland annat studera de topografiska förhållandena, tomtgränser i den gamla staden, vägar och broar i litteratur, kartor, skisser och fotografier. Bebyggelsemönster delar han in i olika bostadsområden i Kungälv och använder standardsymboler från SAVE-metoden för att visa på siktlinjer, bebyggelsemönser och landmärken i planritningar. Han går även igenom olika typer av byggnadsskick som dominerar byggnaderna i de olika bostadsområdena. Även här använder han historiska och moderna kartor, gamla och nya fotografier, här har han dock inte använt några skisser. För att beskriva element i bebyggelsen återvänder han till plankatorna med standardsymboler från SAVE och berättar mer ingående om de utpekade elementens historia tillsammans med gamla fotografier. Han sammanställer även de viktigaste byggnadsskicken från olika delar av staden (Hökerberg 2003).

I det avslutande kapitlet bevarande och förnyelse beskriver han hur kommunen bör gå vidare med bebyggelseutvecklingen i staden med konkreta råd. Några exempel på råd är till exempel att eftersom den småskaliga bebyggelsen är väl anpassad till det flacka älvdalslandskapet så bör ny bebyggelse hålla samma skala som den befintliga för att inte riskera att förstöra en av de främsta kvaliteterna i stadens bebyggelse. Ett annat råd är att eftersom Kungälv domineras av öppna bostadskvarter och trädgårdsstaden är utbredd förstärker detta intrycket av Kungälv som en småstad och därmed är rutnätstaden inte ett passande arkitektoniskt grepp i Kungälv. Ett annat råd Hökerberg ger efter att ha gjort SAVE-analysen i Kungälv är att sammanhanget mellan bebyggelsen och älvrummet är ett dominerande karaktärsdrag i staden som kan upplevas på många platser och denna visuella kontakt bör bibehållas och gärna förstärkas (Hökerberg 2003).

I Hökerbergs avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse- SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering* diskuterar han resultatet från sin SAVE-analys i Kungälv. Han menar att SAVE som analysmetod tillför aspekter till den visuella analysen som andra liknande metoder inte gör. Även andra analysmetoder undersöker topografiska förhållanden, landskapets historia och gör arkitektoniska iakttagelser. Det unika med SAVE-metoden är hur dessa tre aspekter kombineras och vart tyngdpunkten i analysen läggs. Genom att filtrera den topografiska och historiska undersökningen genom de arkitektoniska iakttagelserna visualiseras förhållandena mellan bebyggelsestrukturen och stadens unika karaktär. I SAVE-metoden lyfts även historiska sammanhang fram som kan utläsas i stadsbilden och som andra visuella metoder inte gör. Dock behöver de historiska spåren vara synliga i landskapet för att de ska komma med i kartläggningen.

I Hökerbergs arbete med att göra SAVE-analysen fick han viktig hjälp från personalen vid Samhällsbyggnadskontoret i Kungälv, Kungälvsbor och bostadsrättsföreningar i staden (Hökerberg 2003).

3. Metod

3.1 Min metod

Min metod i detta arbete utgår från SAVE-metoden och jag kommer att jämföra dess resultat av placering av ny bebyggelse med Knivsta kommuns förslag och byborna i Lagga kyrkby.

Både Hallgren Perner och Nilsson och Hökerbergs SAVE-analyser liknar hur SAVE genomförs i Danmark. Dock är de något förenklade vilket är positivt då SAVE i Danmark är mycket resurskrävande. Min SAVE-metod kommer att likna Hallgren Perner och Nilsson och Hökerbergs SAVE-analyser men jag kommer att lägga mer fokus på skisser än vad de har gjort.

Hallgren Perner och Nilsson gjorde sin SAVE-analys i samband med deras kandidatarbete i fysisk planering och Hökerberg som är bebyggelseantikvarie gjorde sin analys i samband med sitt forskningsprojekt inom kulturanalyser, planeringsprocesser och arkitektur.

Jag kommer att göra min SAVE-analys utifrån att jag är landskapsarkitekt och kommer därför att ha ett lite annat perspektiv än Hallgren Perner och Nilsson och Hökerberg.

Mina frågeställningar är:

Avviker reslutatet av min SAVE-analys från placeringen av ny bebyggelse enligt Knivsta kommun respektive byinvånarnas förslag?

Kan SAVE-metoden föreslås som en lämplig metod för kommuner att analysera sitt landsbygdslandskap på?

För att besvara dessa frågor kommer jag först att läsa förslaget till placering av ny bebyggelse som byinvånarna i Lagga kyrkby har tagit fram. Därefter kommer jag att läsa detaljplaneprogrammet för Lagga kyrkby som Knivsta kommun har tagit fram.

Därefter träffar jag Lagga Hembygds- och fornminnesförenings representant Allan Rodhe som har ett bibliotek med litteratur över Laggas historia som jag får ta del av.

När jag har gjort detta påbörjar jag min SAVE-analys i Lagga. Enligt SAVE-metodens struktur börjar jag att undersöka de topografiska, arkitektoniska och historiska förhållanden som finns i landskapet runt Lagga kyrkby. Detta gör jag genom att läsa litteratur, studera kartor, fota och skissa på plats. Jag går igenom Laggas historia kronologiskt och tar med de delar som jag har funnit avgörande landskapets nuvarande karaktär.

Samtidigt som jag samlanställer information om topografin, arkitekturen och historian om området byter jag hela tiden skala genom att undersöka hur de dominerande dragen, bebyggelsemönstren och elementen i bebyggelsen hänger ihop med topografin, arkitekturen och historien.

Donimerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen samlanställs i slutet av arbetet. De leder vidare till att värdera landskapets olika beståndsdelar. Denna värdering leder i sin tur vidare till att se vilka förändringar landskapet är sårbart inför och rekommendationer för hur ny bebyggelse bäst kan integreras i den befintliga miljön. Dessa rekommendationer och placering av ny bebyggelsen enligt dessa rekommendationer presenteras under rubriken Resultat.

I min diskussion diskuterar jag eventuella skillnader mellan min placering av ny bebyggelse enligt SAVE-metoden med byborna och Knivsta kommuns förslag. Jag kommer även att diskutera mitt val av SAVE-metoden och om jag

kan rekommendera den till andra landskapsarkitekter eller planerar som vill göra en landskapsanalys på landsbygden med ett historiskt fokus.

3.2. Avgränsningar i mitt arbete

Jag kommer att avgränsa min SAVE-analys till Lagga kyrkby som syns i figur 4 för att kunna jämföra mitt resultat med kommunens och bybornas förslag som avgränsas till Lagga kyrkby, se figur 6 och 7.

Jag går inte in i detalj på bebyggelse typer och arkitektoniska grepp i bebyggelsen i Lagga kyrkby då jag inte är husarkitekt eller byggnadsantikvarie. Det skulle ta för mycket tid mig att göra en nogrann arkitektonisk undersökning. Jag kommer istället att fokusera på att fånga sammanhängande bebyggelsemönster, se hur de är utspridda i landskapet och när de har uppkommit.

Jag hade önskat att jag hade kunnat studera bebyggelsens hitoriska struktur och utformning djupare. Jag har hittat många intressanta källor som berättar om landsbygdens historiska byggnadsskick och funktioner och dess betydelse för karaktären. Eftersom jag inte är historiker eller byggnadsantikvarie kan jag inte berätta om det historiska landskapet på ett fullvärdigt sätt.

Jag ska ändå försöka att fånga de grova dragen i landsbygdens historia som har format landskapet runt Lagga. Eftersom SAVE-metoden har landskapets historia som en viktig utgångspunkt gör jag ett försök att sammanställa de viktigaste händelserna och de spår vi kan se i landskapet idag genom den kronologiska metoden.

I Svenska Naturskyddsföreningens skrift *Kulturlandskapet- en skrift om odlingslandskapets omvandling* inleder Lars-Åke Dahlqvist med ett försök att ringa in begreppet kulturlandskap. Han skriver att om man med begreppet kulturlandskap menar ett landskap som är påverkat av människan så skulle hela Sverige vara ett kulturlandskap, även mycket avlägsna landskap som blocklandskap på högfjället skulle då räknas som ett kulturlandskap. Dahlqvist menar att om man istället avgränsar sig till att kultur innebär odling så blir det lättare att avgränsa sig. Därmed menar han att kulturlandskapet är detsamma som bondens landskap. (Dahlqvist 1977)

Eftersom det här arbetet har ett tydligt fokus på landsbygden passar hans tanke att det är bondens landskap som är detsamma som kulturmiljön väl in. Att avgränsa ett begrepp på detta sätt hjälper mig även att sortera litteratur och källor till detta arbete. Jag hade önskat gå in på alla aspekter som möjligtvis kan tänkas ha påverkat landskapet runt Lagga men det är en omöjlig uppgift och arbetet skulle riskera att bli alldeles för omfattande.

3.3. Litteraturtillgång

För att hitta litteratur om SAVE-metoden har jag sökt på SAVE i Scopus men fick inga träffar. Då sökte jag istället på landskapsanalys, landscape analysis, kulturmiljö, cultural environment och fick några träffar som var användbara i mitt arbete. Jag hade inte hört talas om SAVE-metoden innan jag läste *Lär känna din ort*från Boverket och det var min handlerare som tipsade mig om det dokumentet. Därför sökte jag litteratur som hade med kulturmiljöer, landskapsanalys och landsbygd att göra på SLU-biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek och Uppsala stadsbibliotek. Min främsta källa till litteratur om Lagga har varit Lagga hembygds och fornminnesförening.

4. Undersökning

4.1. Förslag enligt detaljplaneprogrammet

I planprogrammet för Lagga kyrkby som Knivsta kommun tog fram 2013 beskrivs bland annat Lagga kyrkbys landskapsbild, kulturmiljö och naturvärden och hur de skulle påverkas av en utbyggnad enligt deras framtagna förslag.

Programmets syfte är att säkerställa känsliga natur- och kulturvärden i Lagga kyrkby samt utreda förutsättningarna för ny bebyggelse. Enligt kommunens översiktsplan från 2006 finns det möjlighet att utveckla Lagga kyrkby med ca 10-30 nya bostäder.

Enligt programmet ska ny bebyggelse anpassas till den befintliga landskapsbilden och dess terräng, natur och bebyggelsemönster. Programmet är framtaget av planarkitekt Marie-Louise Elfström vid kommunförvaltningen i Knivsta men den är inte baserad på någon uttalad form av landskapsanalys. I programmet redovisas landskapsbilden genom att författern färdas längs vägarna som går genom Lagga kyrkby. Författaren använder plankartor med kommentarer och fotografier för att förstärka sitt resonemang. För att beskriva kulturvärden har författaren med en karta över områden med särskilda planbestämmelser och kompletterar denna med beskrivande text. Det finns inte någon historisk karta med i programmet men ett avsnitt om Laggas historia finns med. Naturvärdena beskrivs med hjälp av en karta med utpekade naturvärden från Uppsala kommuns naturvårdsinventering 1988-1996. Utöver dessa värden beskrivs kort rekreation och friluftsliv, service, teknisk försörjning, trafik, hälsa och säkerhet, energistategi och miljöprogram.

I planprogrammet skriver författaren att karaktären i kyrkbyn präglas av att bebyggelsen är placerad i grupper längs med vägarna innanför vegetationsridåer. Bebyggelsen ligger inte på de högsta topparna i terrängen vilket gör att sett från de öppna fälten så är det främst vegetationen som syns. Denna karaktär ska bevaras och därför menar Elftröm att ny bebyggelse i kyrkbyn bör placeras i form av enstaka tomter eller i grupp längs med vägarna nära befintlig bebyggelse.

Vidare skriver Elfström att det är viktigt att det öppna slättlandskapet norr om kyrkbyn inte bör bebyggas för att skydda landskapsbilden och viktiga siktlinjer. Även ängs-, hag- och betesmarkerna söder om kyrkbyn bör inte heller bebyggas eller fragmenteras eftersom det som helhet har ett högt bevarandevärde. Inte heller de högre belägna skogsområdena och skogskanten mot väster är lämpliga att bebygga, både ur landskapsbildssynpunkt men också för dess rekreationsvärde. Skogsområdena behöver hållas intakta då de används flitigt av invånarna och eleverna vid Lagga skola.

I sammanfattningen av konsekvenser av den förslagna bebyggelsen skriver författaren att eftersom den nya bebyggelsen föreslås ligga i nära anslutning till vägarna i kyrkbyn är det endast en liten del av rekreationsområdet bestående av skog och halvöppen mark som ligger i de centrala delarna av kyrkbyn som kommer att påverkas. Elfström menar att landskapsbilden sett från omgivande landskap inte kommer att påverkas av förslaget. Landskapsbilden kommer dock att påverkas lokalt men eftersom den nya bebyggelsen föreslås ansluta väl till befintlig struktur så är inte detta ett hot

mot den befintliga karaktären i kyrkbyn. Förslaget föreslår att en centralt belägen åker bebyggs, detta menar författaren kommer att ge en markant förändring av landskapsbilden. Angående konsekvenser för kulturmiljön skriver Elfström att under förutsättningen att ny bebyggelse integreras väl till befintlig bebyggelse och ges en omsorgsfull utformning kan ny bebyggelse smälta in i känsliga miljöer så som närmast kyrkan (Elfström 2013).

4.2. Bybornas förslag

De boende i Lagga kyrkby skev 2011 ett yttrande till Bygg- och miljönämnden i Knivsta kommun där de beskrev hur de ser på utvecklingen av ny bebyggelse i Lagga kyrkby. De menar att för att behålla karaktären bör nya tomter vara så pass stora att de även rymmer en lummig trädgård för att bädda in huset i grönska så som befintlig bebyggelse är och att ny bebyggelse bör ligga längs med de befintliga vägarna. Byborna skriver att de är angelägna att behålla den nuvarande karaktären så att bygdens ursprung och historia kan behållas i landskapsbilden. Landskapet karaktäriseras av värdefulla kulturmiljöer, jordbruksbebyggelse, skog, unika hagmarker, kyrka, klockstapel, prästgårdar och skogs och åkermark som fortfarande ligger kvar nära ursprungsgårdarna även inne i kyrkbyn. De skriver att kyrkan har varit byns centralpunkt sedan 1200-talet och genom århundradens lopp har ny bebyggelse sakta vuxit fram runt den. Därmed har den unika karaktären som finns i kyrkbyn idag försiktigt vuxit fram och på samma sätt vill byborna att den framtida bebyggelseutvecklingen ska ske, en stegvis försiktig utbyggnad som också lämnar plats för framtiden. Till yttrandet tog byborna även fram ett eget förlag till placering av ny bebyggelse som finns med i figur 6 (Bybor i Lagga kyrkby 2011).

2016 skrev Lagga Hembygds- och fornminnesförening rapporten Lagga i översiktsplanen- Utredning och förslag inför revidering av Knivstas översiktsplan. Syftet med rapporten var att visa hur Laggaborna tänker sig utvecklingen av bebyggelse i Lagga. Ett stort intresse för utvecklingen av ny bebyggelse i Lagga hade uppkommit bland byborna då en markexploatör ville exploatera ett område med 180 villor i skogen. Tack vare opinionen bland byborna stoppades byggplanerna i kommunstyrelsen men Lagga Hembygds- och fornminnesförening såg ett behov av att uppdatera översiktsplanen inför kommande exploateringsprojekt i Lagga. Därmed tog föreningen fram rapporten. Där beskrivs att det råder stor enighet bland lantbrukarna i Lagga att en stor villabebyggelse skulle få negativa konsekvenser för deras arbete. Lantbrukarna menar att lämpliga platser för ny bebyggelse är i igenvuxen betesmark som ligger vid en allmän väg med god standard och på åkermark med odlingshinder. De menar att det är olämpligt att bygga på bra åkermark, produktiv skogsmark, intill beten eller insprängt i sammanhängande skog. Vidare menar föreningen och lantbrukarna att bebyggelsen i Lagga idag främst karaktäriseras av gamla byar som ligger längs dalgångens sidor. Viss förtätning med enstaka villatomter och husgrupper har skett försiktigt till största del i anslutning till befintliga byar. Detta har gjort att karaktären inte har förändrats nämn värt. Föreningen fortsätter skriva att framtida bebyggelseutveckling i Lagga bör ske på likanande sätt och att större exploatering i området ska undvikas. De menar att större bebyggelsegrupper istället bör placeras i anslutning till stora vägar och järnvägsstationer (Lagga Hembygds- och fornminnesförening 2016).

4.3. Kartläggning av bebyggelsestruktur i Lagga kyrkby enligt SAVE-metoden

Undersökningen börjar med en generell genomgång av historia, topografi och arkitektur som har format landskapet som Lagga kyrkby ligger i. Samtidigt som jag gör detta sammanställs de dominerande dragen, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen som jag har funnit i arkitekturen, topografin och landskapets historia och som är definierande för landskapets och byns karaktär. De presenteras under rubriken Värdering och slutsats. Därefter följer rubriken Sårbarhet och rekommendationer med funna sårbarheter för förändringar i landskapet och rekommendationer för hur ny bebyggelse kan integreras.

4.3.1. Laggaön i bronsålderns skärgårdslandskap

Det har bott människor i Lagga sedan urminnes tider, ett spår av dessa människor är bland annat de 1000-åriga runstenarna som finns på flera platser i området och fornlämningar från bronsåldern. Dessa syns i figur 11 i form av gula siffror markerade på kartan som också visar strandnivån för 2500 år sedan. I figuren kan man se att fornlämningarna framförallt är placerade uppe på öarna och det är i princip samma placering av bebyggelse som vi ser i landskapet kring Lagga idag. Några av gravhögarna från bronsåldern som ligger vid Kasby syns i figur 12.

Lagga kyrka invigdes omkring år 1300, den syns i figur 32, och under medeltiden samlades svearna vid Mora äng, platsen heter även Mora stenar, som ligger i Lagga. Där valdes de svenska kungarna under forntid och medeltid och platsen ligger på gränsen mellan de forna folklanden Attundaland och Tiundaland (Upplandsmuseet 1981). Även detta visar att människor har bott och vistats i Lagga under tusentals år.

Bygden har vuxit fram kring Storåns dalgång som är en del av den forntida skeppsleden Långhundraleden och som idag är ett riksintresse för kulturmiljövård. I figur 15 syns en del av Storåns dalgång som ligger i Lagga. Det går nästan att föreställa sig hur skeppen seglade här för mer än 1000 år sedan in mot Uppsala.

I Länsstyrelsens förklaring till riksintresset lyfts fornminnen, odlingslandskapet, bymiljöerna, herrgårdsmiljöerna och byggnaderna från 1700- och 1800-talen fram. En av Sveriges bäst bevarade prästgårdar från 1740-talet ligger intill Lagga kyrka och tillsammans med den kringbyggda gårdsplanen skapar den en mycket värdefull kulturmiljö. I Lagga ligger två herrgårdar på varsin sida om kyrbyn, Örby och Kasby. Mangårdsbyggnaderna är vid både Kasby och Örby från mitten av 1700-talet. Kring Örby ingår en sammanhållen herrgårdsmiljö med flera ekonomibyggnader, torp och hävdate beten. Kasby säteri ägdes under 1500-talet av Gustav Vasa och under 1700-talet hade Kasby 14 torp i sin ägo. Av dessa torp finns några dess av namn kvar på samma platser än idag (Lagga Hembygds- och fornminnesförening 2016). Placeringen av dessa byggnader syns i figur 40 och i de historiska kartorna som vi kan se i figur 25, 26, 27 och 28 ser vi att kyrkan ligger kvar på samma ställe genom århundradena. Den gamla prästgården syns på kartan från 1776 i figur 25 med samma placering. Bondgården mellan kyrkan och den gamla prästgården får nya byggnader och ny placeringar från 1700-talet till idag men ligger alltid kvar i gränsen mellan moränkullen och åkrarna. Flera

bondgårdar ligger i gränsen mellan åker och morän medan bebyggelsen som tillkommer under 1800-talet ligger lite längre upp på moränkullen. Det är först i kartan från 1859-1863 i figur 27 som det tillkommer fler hus i Lagga kyrkby och Lagga skola. Husen i figur 37,38 och 39 syns nu på kartan och att de ligger längre upp på kullen dolda i grönska nära vägen. Att bondgården, Lagga kyrka och gamla prästgården ligger i gränsen mot de öppna åkrarna skapar en speciell karaktär och övrig bebyggelse underordnar sig dessa byggnader vilket vi kan se i figur 8, 34, 35,36 .

Långhundraleden, nuvarande Storåns dalgång, var en vattenled under vikingatiden som sträckte sig från Östersjön till Gamla Uppsala. Den är idag torrlagd på grund av landhöjningen och nu återstår bara några åar och diken av den forna vattenleden. Den användes som vattenled ända fram till för ca 1000 år sedan, fram till medeltidens början och gick från Östersjön via Åkersberga, Össevy-Garn, Vada, Frösunda, Närtuna, Gottröra, Husby-Långhundra, Östuna, Lagga, Danmark, Uppsala och Gamla Uppsala (Eklund et al. 2011).

Landskapet kring Storåns dalgång begränsas av större skogsområden som på sina platser flikas upp av långsmala odlingsstråk. Längs dalgångens norrsida är topografin varierad med småbackar och flera branta partier som bergknallar. Detta syns i figur 14 och 15. Dessa höjder i landskapet skapar långa utblickar över slättlandskapet och återspeglar skärgårdslandskapet som fanns här för 1000 år sedan.

Mellan Östuna och Husby-Långhundra socken korsas dalen av Vallbyåsen som är en del av Stockholmsåsen. Fram till sen forntid var den flacka dalgången en havsvik och dess idag torrlagda botten består av styv lera har först under senare tid odlats upp. Leran är mycket djup på den gamla havsbotten vid Storåns dalgång som går att se i figur 20.

Fortfarande kan man tyda den forna havsviken då stora områden längs dalgången ofta översvämmas efter nederbörd. Det kan vi se i figur 17. Bebyggelsen ligger framförallt i dalgångens sluttningar. Historiskt har åkermarken placerats närmast byn och slättermarken på de mer sankt områdena nära Storån och större diken. Hagmarkerna placerade vid skogsbrynen (Upplandsmuseet 1981).

Hemfrid skriver att detta landskap innehåller många fornlämningar efter människorna som färdades också bodde längs Långhundraleden. Allt eftersom landskapet runt Lagga steg upp ur havet genom landhöjningen blev den tidigare havsbotten bördig odlingsmark och bönder slog sig ner i området. Genom svallning från havet skapades leriga jordar i de låga partierna i landskapet och kalt berg och mager vegetation uppe på moränhöjderna. På detta vis bildades olika jordarter på olika platser i landskapet vilket medförde att människas ändamål fick anpassa efter de olika miljöerna för att utnyttja resurserna så väl som möjligt. Vart ändamål placerades efter sin miljö till exempel betesmarken, bebyggelsen, åkern, ängen och skogen och därmed skapades ett varierat och småbrutet landskap (Hemfrid & Arbetsgruppen Långhundraleden 2011). Detta småbrutna landskap karaktäriserar Lagga än idag då placeringen av bebyggelse framförallt ligger uppe på moränkullarna vilket vi kan se i figur 22 och 23.

Upplandsmuseet skriver i sin publikation Kulturhistorisk bebyggelseinventering i *Uppsala kommun 1977-1980- delar av Danmark, Funbo, Husby-Långhundra, Lagga och Östuna socknar* utgivet 1981 att

Figur 11. Kartan visar strandnivån för 2500 år sedan i Lagga. De gula siffrorna visar var fornlämningar från 1800 f. Kr- 1050 e.Kr är placerade, det vill säga från äldre

bronålder till och med slutet av järnåldern (vikingatiden). Strandnivåkarta från © SGU, bearbetad av Fanny Ciszuk.

Figur 12. Fotot visar gravhögar från bronsåldern vid Kasby. Spåren från bronsåldern är en del av karaktären i Lagga. Fotot är taget 2022-04-11.

sluttningarna längs dalgången som torrlades i och med den ständigt pågående landhöjningen befolkades alltmer under järnåldern och att bosättningarna blev mer stabila under den yngre järnåldern då ett system av sammanhållna byar började växa fram. Det stora antal lämningar som finns kvar i området från denna period är framförallt större och mindre bygravfält som anlades i sluttningarna eller på en kulle utanför byn. Några av de större och mer intressanta gravfälten är exempelvis Morbygravfältet, gravfältet vid Mora stenar, Hönsgårdefältet och Vallbyåsens gravfält från äldre järnålder. Bystrukturen från järnåldern dominerade bygden fram till laga skiftet under 1800-talet (Upplandsmuseet 1981). Det går att se placeringen av fornlämningar från bronsåldern i figur 11. Där ser vi hur fornlämningarna framförallt ligger i sluttningarna mot vattnet.

4.3.2. Radbyn och laga skifte

Den vanligaste bytypen i Uppland är radbyn. En radby karaktäriseras av att tomten är rektangulär och att gårdarna ligger bredvid varandra. Än idag finns radbystrukturen kvar i byar i Uppland men i och med laga skiftet som skedde under 1800-talet så glesades radbystrukuren ut. Även den kringbyggda gårdsformen är ett karaktäristiskt drag för radbyn. I Uppland är bebyggelsen ofta samlad i byar. Det är endast några få utflyttade gårdar genom laga skiftet som bryter det sammanhållande mönstret (Upplandsmuseet 1983).

Många av byarna längs med Långhundraleden har varit radbyar en gång i tiden. Radbystrukturen uppstod i början av medeltiden enligt principen solskifte. Solskifte innebar att gårdstomtens storlek avgjorde hur stor jordbruksmark respektive gård förfogade över. Åkrarna var indelade i så kallade tegar eller parceller där exempelvis den södra gården fick bruka

den södra tegen och så vidare. Eftersom tomterna reglerades i en långsmal rektangulär form fick byarna ett karaktäristiskt utseende med regelbundna kringbyggda gårdar (Upplandsmuseet 1981). Jag har inte kunnat hitta några radbystrukturer i Lagga kyrkby men den kringbyggda gården Gamla prästgården härstammar från 1700-talet och är välbevarad. I figur 31 kan vi se hur en radby kan ha sett ut i Lagga. Det går även att utläsa att solskifte har funnits i Lagga då den långsmala åkerindelningen finns kvar längs Storåns dalgång. De långsmala åkrarna syns i figur 13.

4.3.3. Jordbruksbygden

Det finns flera större och mindre herrgårdar i Lagga och de närliggande socknarna längs Långhundraleden. De flesta tillkom som säterier på 1600-talet då betydelsefulla krigs- och ämbetsmän fick dem genom kungliga donationer.

Till herrgårdarna hörde små utspridda torp som låg i byarnas utmarker. Där hade torparen några åkerlappa, kreatur och små ekonomibyggnader så som en liten ladugård.

Smedjorna placerade i byns utmarker på grund av eldfaran och på slätterängarna byggdes lador för hö. Än idag finns några av ladorna kvar och skapar en unik siluett över åkrarna (Upplandsmuseet 1981).

Vidare skriver Upplandsmusset i den kulturhistoriska bebyggelseinventeringen från 1981 att landskapet som Lagga ligger i är en utpräglad jordbruksbygd och att bebyggelsen främst består av bondbyar. Storleken på byarna varierar men i Danmark och Lagga socknar har de vanligen bestått av omkring 4-5 gårdar medan i de närliggande byarna i Östuna och Husby-Långhundra socknar varit mindre, omkring 2-3 gårdar.

Torpbebyggelsen är i dessa socknar ganska sparsam men de som finns ligger i skogsbrynen på byns utmarker (Upplandsmuseet 1981).

Laga skifte genomfördes i Lagga mellan 1840-1870. Laga skifte innebar att gårdarnas ågor skulle bli mer samlade och därför flyttades en del gårdar till nya lägen för att komma närmare sin ågor. Dock påverkade detta inte bebyggelsen i Lagga i någon större uträkning och i Danmark och Lagga socken flyttades bara en till två gårdar ut. Gårdarna som flyttades ut placerades på traditionsenligt vis uppe på moränkullar eller i skogsbrynen. De byar som inte flyttades ut och som har kvar sin traditionella radbykaraktär än idag är Tjocksta och Stora Söderby i Danmarks socken liksom Hälleby, Lundby och Täby i Östuna socken.

I samband med laga skifte förändrades bebyggelsen i och med att den sluta gårdsformen löstes upp och manngårdsbyggnaderna blev friliggande i en mindre trädgård (Upplandsmuseet 1981). Denna typ av friliggande hus med en mindre trädgård är den vanligaste bebyggelseformen i Lagga kyrkby idag.

Strax innan laga skiftet dominerades bebyggelsen av tätt kringbyggda gårdstomter med små odlingar med fruktträd och blomtäppor. Det var bara prästgårdarna och herrgårdarna som hade anlagda trädgårdar. På de kringbyggd gårdarna fanns det inte plats för prydnadsväxter. De odlingar som istället fanns i byarna var främst till nyttofunktion. Det fanns potatisodlingar och kålgårdar liksom humlegårdar och i skyddade lägen odlades kryddväxter.

I och med att bebyggelsen förändrades under den senare delen av 1800-talet började man också anlägga parkliknande trädgårdar i anslutning till manngårdsbyggnaden. Trädgården skulle nu formas efter bestämda ideal och prydnadsväxter planterades framför huvudbyggnaden längs symmetriskt formade uppfarter som ofta hade en rundel i mitten. Alléer, vårdträd,

blomrabatter och syrenbersåer blev nu vanliga (Upplandsmuseet 1983). Denna typ av trädgårdstruktur finns i Lagga kyrkby idag vilket vi kan se i figur 37, 38 och 39.

Under 1800-talet rationaliserade jordbruket och i och med detta introducerades nya byggnadstyper och byggnadssätt. Före laga skiftet fanns det många mindre byggnader som hade olika ändamål på gårdarna men dessa slogs samman till färre och större byggnader som kunde rymma flera funktioner. Dessa förändringar genomfördes först på gårdarna som hade flyttats ut medan de kvarliggande gårdarna förändrades mer successivt.

Upplandsmuseet skriver att det har funnits flera kvarnar och sågar i området, exempelvis vid Risberga, Åby och Åsbergby. Vid Mälsta coh Åby har det funnit tegelbruk och idag finns Väsby kvarn kvar liksom sågen vid Åby (Upplandsmuseet 1981).

Det var framför allt från och med vikingatiden som bebyggelsen expanderade i Mälardalen. Eftersom det tillkom mycket bebyggelse under denna tid finns det idag många fornlämningar i hela Mälardalen. Det finns även lång kontinuitet tillbaka i historien där den agrara strukturen så som byar och socknar till stor del befinner sig på samma platser som under vikingatiden. Under 1800-1900-talet blev jordbruket alltmer effektiv och fuktängar som tidigare inte kunnat brukas odlades nu upp. Under denna period tillkom också många torp och senare även fritidshus (Helmfrid 1994).

4.3.4. Den bortglömda dalen

Flora Hajdu skriver i sin uppsats *Den bortglömda dalen- landskapsutveckling i Långhundra dalens nordvästra delar* att på grund av landhöjningen delegeras trafiken om till Fyrisån från Storån. Att Stockholm anläggs som handelscentrum under 1200-talet förstärker Fyrisån som den nya transportleden. Därmed faller området kring Storån och Långhundraleden i glömska och blir inte industrialiserat så som Knivsta och Bergsbrunna eftersom järnvägen går mellan dessa orter. Därmed förändras inte bebyggelsen i Lagga i någon större utsträckning. Dock tillkommer två säterier i Lagga genom reformationen. På 1800-talet konkurrerade industrialiseringen med säterierna och många säterier förvann därför. Även många mindre torp som varit fattiga försvann. Laga skiftet påverkade inte Lagga så mycket eftersom säterierna förhindrade uppstyckning av marken. Dessutom hade befolkningsökningen i området stannat av redan under medeltiden och därför behövde markerna inte styckas upp på grund av befolkningsökning. Dock blev utdikning och uppodling av våtmarker vanligare under 1800-talet vilket förändrade jordbruket. Trots detta fick husen ligga kvar på sina traditionella platser eftersom man inte vill bebygga värdefull odlingsmark (Hajdu 1998).

Att bebyggelsestrukturen i Lagga inte har förändrats så mycket under århundradens lopp visar hur den gamla bebyggelsestrukturen dominerar karaktären i Lagga. Det är viktigt at ta hänsyn till den äldre bebyggelsen i Lagga eftersom den har historiska rötter vilket skapar en unik karaktär.

Jordbruket i Mälardalen har förändrats och blivit mer rationaliserat under 1900-talet. Det har skett ett skifte över till framför allt odlingsjordbruk framför djurhållning vilket i sin tur leder till färre betade ängsmarker. På lång sikt ser den ekologiskt viktiga kantzonen mellan åker och skogsmark på moränkullarna ut att försvinna (Sporrong & Ekstam 1995).

Figur 13. Kartan visar spåren från det skärgårdslandskap som fanns för 2000 år sedan och som idag återspeglas i uppdelningen mellan åkermark

och skog på moränkullar. Grön färg är skog och blå pilar är siktlinjer. © Lantmäteriet, karta bearbetad av Fanny Ciszuk

Figur 14 . Det finns många långa siktlinjer från Lagga kyrkby mot det omgivande åkerlandskapet. Fotot är taget 2022-02-05.

Figur 15. Utblick från Väsby mot Storån och dess dalgång som var en del av den forntida skeppsleden Långhundraleden för 2000 år sedan. Fotot är taget 2021-09-13.

4.3.5. Dagens urban sprawl

Det moderna samhället påverkar landskapet runt Mälardalen mycket. Det skapas stora kontraster mellan det gamla kulturlandskapet och tillkommande motorvägar, bostadsområden och flygplatser. Golfbanor och hästagar blir allt vanligare samtidigt som den strukturen skärs av på grund av raka motorleder som gynnar ytterliggare bebyggelseutveckling som kontrasterar mot det äldre strukturen. I det så kallade "stadslandet", landsbygden som ligger runt en radie på tre mil från närmaste stad utvecklas många nya bostadsområden där en pendlar-livsstil utvecklas på grund av att de boende är beroende av stadens arbeten, service och resurser (Helmfrid 1994). Lagga ligger 1,5 mil från Uppsala och tillhör därför det som Hemfrid kallar för stadslandet. Detta kan vi se i bebyggelsen från handra halvan av 1900-talet och 2000-talet som ligger högre i landskapet än vad den äldre bebyggelsen gör. Detta syns i fotona i figur 41-45.

Vidare skriver Helmfrid att det idag inte längre är de olika miljöerna i

landskapet som bestämmer vart olika aktiviteter ska ske. Idag är det framförallt närheten till Uppsala och Stockholm som påverkar markanvändningen längs Långhundraleden och Lagga. Idag tillkommer nya inslag i landskapet så som golfbanor, friluftsområden, hästgårdar, vägnät, stenkrossar och motorbanor bland annat (Helmfrid 1994). Detta är ett fenomen som påverkar Laggas karaktär stark idag då det finns en ökad efterfrågan på villor nära Uppsala och Stockholm.

Trots dessa stora förändringar i landskapet finns det spår som vittnar om hur landskapet såg ut för flera hundra år sedan. Här finns såväl runstenar och andra fornlämningar. Det finns gott om skriftliga källor som bekräftar att lägena av dagens by- och gårdslägen stämmer med dess historiska placering. Även Ortsnamn och bygdevägnätet bekräftar att de har samma struktur som under förhistorisk tid. Bosättning och odling har funnits i området sedan järnåldern (Helmfrid & Arbetsgruppen Långhundraleden 2011).

4.3.6. Natur och topografi

Uppland som landområde steg upp ur havet efter att inlandsisen smält relativt sent. Därmed är området rikt på odlingsmark som framför allt består utav styva sedimentära leror. De högre belägna moränkullarna i landskapet har använts som bete för djur och är karaktäristisk bevuxna med enar. De högre belägna moränkullarna har svallats av havet och är därmed mer näringsfattiga än de lägre belägna jordbruksmarkerna. Regionen domineras av ett sprickdalslandskap som skapar kontraster mellan moränkullar och leriga sänkor i landskapet. Detta sprickdalslandskap skapar ett små-bytet landskap med odling i lägre partierna och skog på de högre belägna partierna (Sporrong & Ekstam 1995).

Den tidigare hävdade jorden har idag blivit övergödd och därmed förändras floran. Snabbväxande och högväxta örter kväver de småvuxna arterna som gynnas av bete och näringsfattiga miljöer. Sedan 50-talet har hundkäx och älggräs blivit ett dominerande inslag i odlingslandskapet. De döljer det hävdade landskapet med naturbete som dominerade fram till 50-talet (Sporrong & Ekstam 1995).

I naturvårdsinventering för Uppsalatrakten från 1968 beskrivs de landskapliga värden som finns längs Storåns 1,5 mil långa och 1-2 km breda dalgång som sträcker sig sydost om Uppsala genom Lagga, Östuna och Långhundra socken. Den gamla havsbotten är mycket flack och översvämmas ofta efter snösmältningen (Ingemar, Bergmark, Sandberg 1968).

Landskapet bryts upp av brynstråk som är kuperade och uppflikade vilket skapar mängder av småbackar i åkersluttningarna. I dessa brynstråk finns fortfarande många ängsbackar och hagar även om de till stor del är på väg att växa igen. Längs dalens nordsida är ek och hassel ett karaktäristiskt inslag liksom mer lundartade och slutna skogsdungar. Några hagbackar och mindre åkrar har planterats med gran. Bebyggelsen är framför allt koncentrerad till dalsidorna och flera gamla landsvägar är väl anpassade efter terrängen, framför allt sträckan på norrsidan om dalen mellan Lagga och Östuna. Området har en påfallande värdefull landskapskaraktär (Ingemar, Bergmark, Sandberg 1968).

Figur 16. Åkerslätten mellan Lagga kyrkby och Högby med utspridda moränkullar och slånbuskage är karaktäristiskt för landskapet runt Lagga kyrkby. Fotot är taget 2018-05-05.

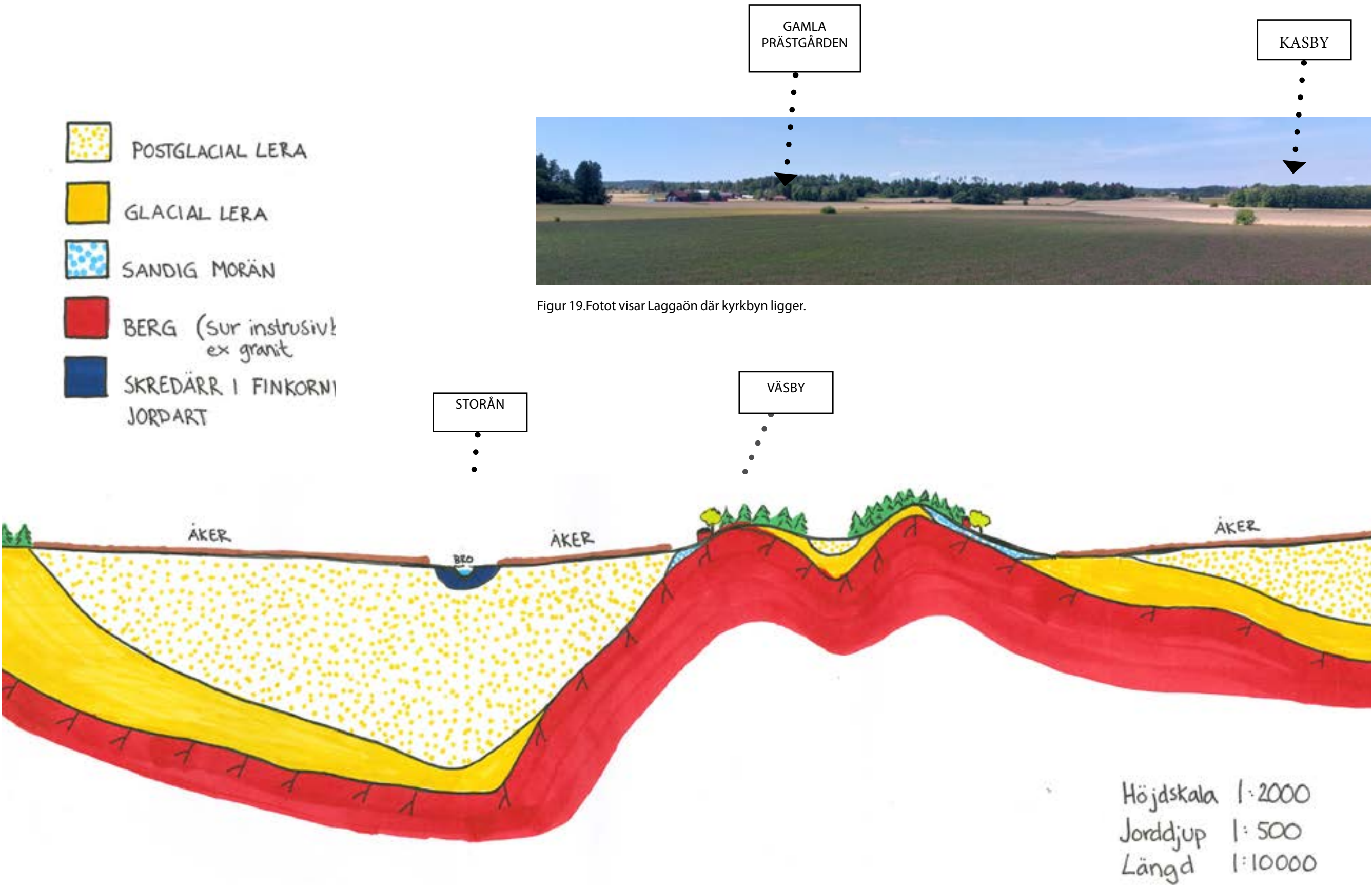

Figur 17. De lägsta områdena i landskapet ligger ute på åkrarna. Dessa delar torrlades sist genom landhöjningen och det är också dessa delar som svämmar över först vid höga vattenflöden. Fotot är taget 2022-02-05.

Figur 18. Skissen visar en utblick över odlingslandskapet runt Lagga.

Bebyggelsen och skogen ligger på moränöarna. Åkrarna ser ut som vatten.

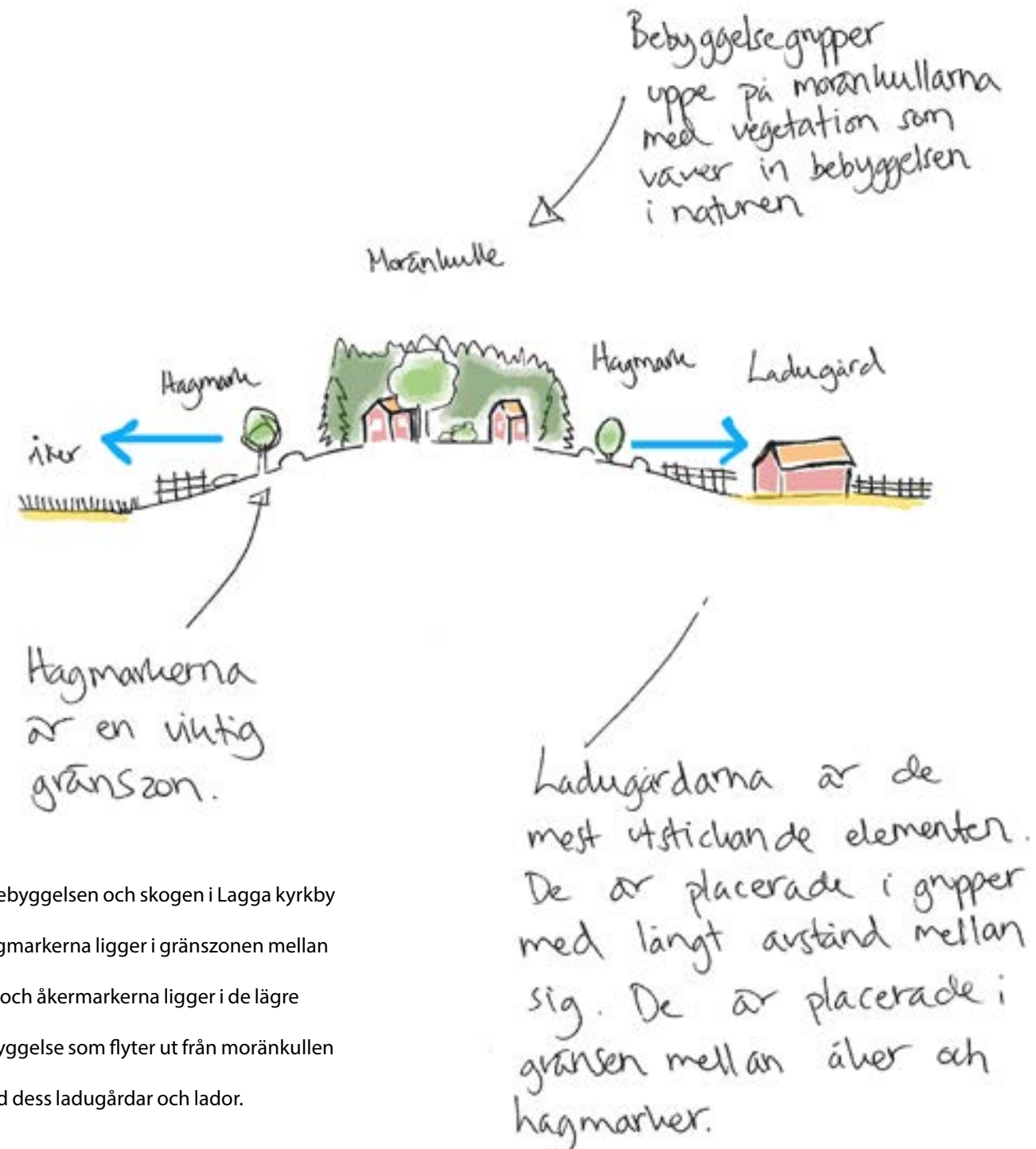

Figur 20. Tvärsnittet visar de geologiska förutsättningarna i Lagga vilket påverkar

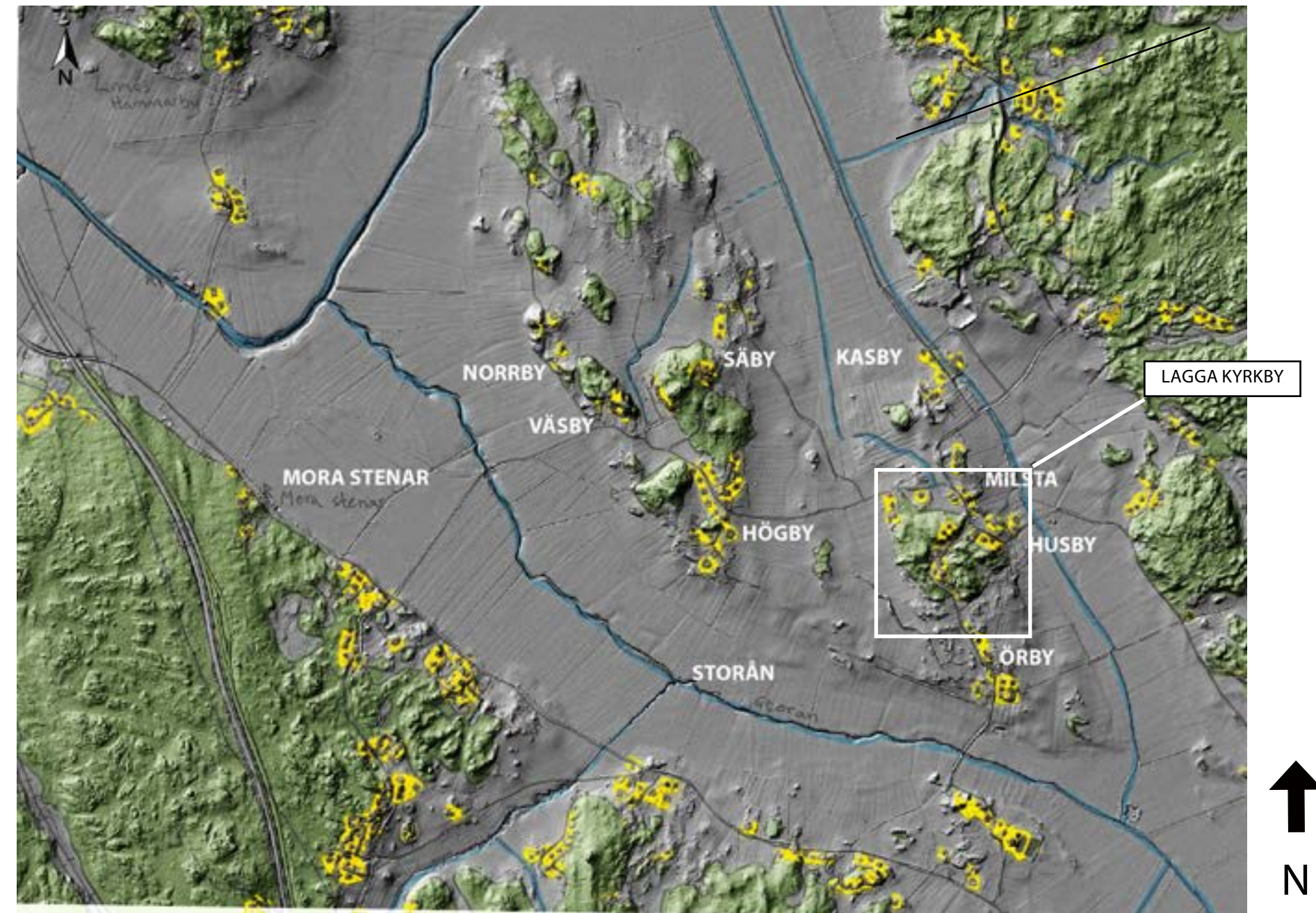
markanvändningen. Snittet går över Väsby gärd.

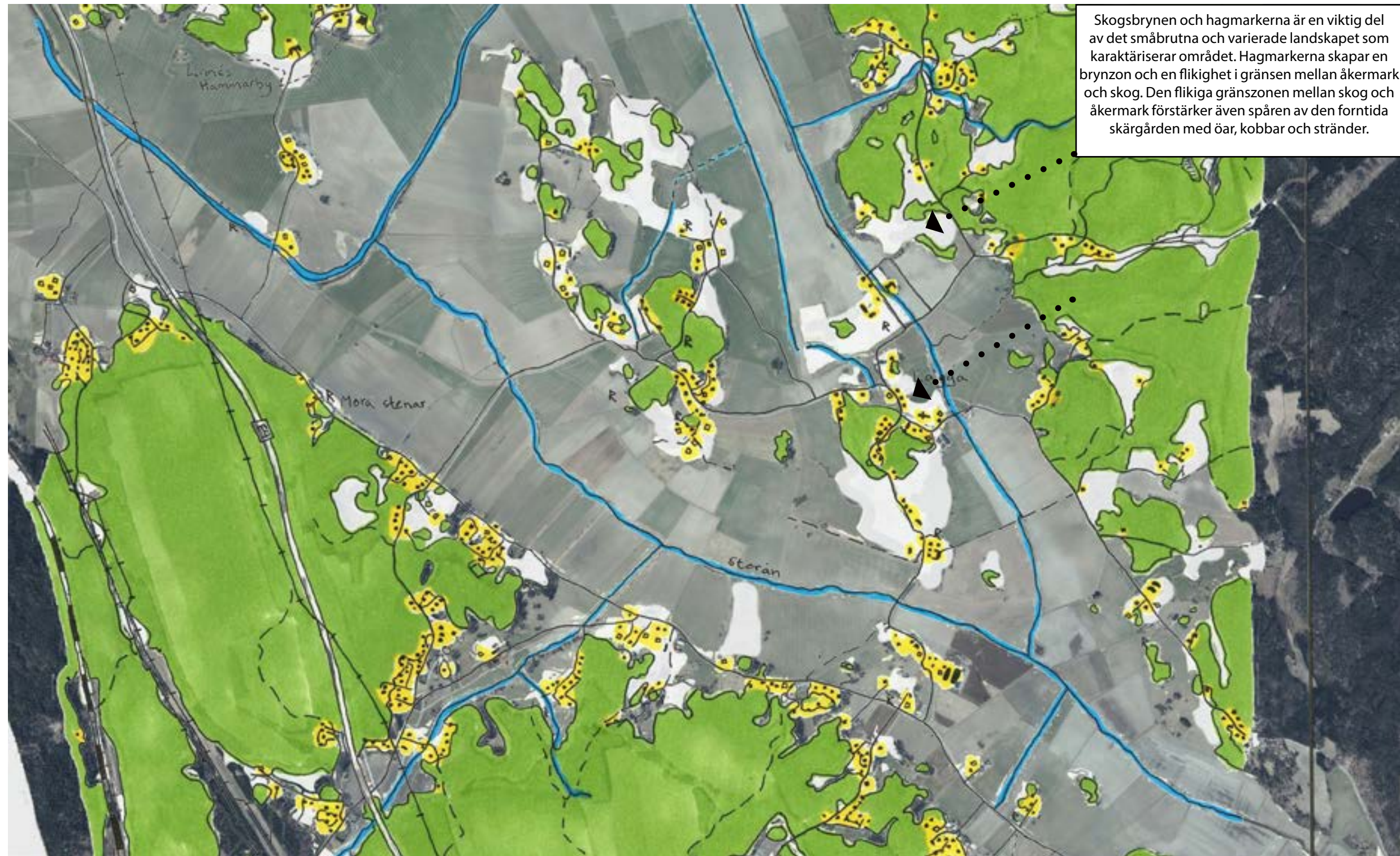
Figur 21. Hagmarkerna är en viktig övergångszon på moränkullens strand mot åkern. Den varierade växtligheten i hagmarkerna väver in bebyggelsen som ligger påå på moränkullen inne i kyrkbyn och skapar på så sätt en grön ö där framförallt bondgården, kyrkan och den gamla prästgården framträder.

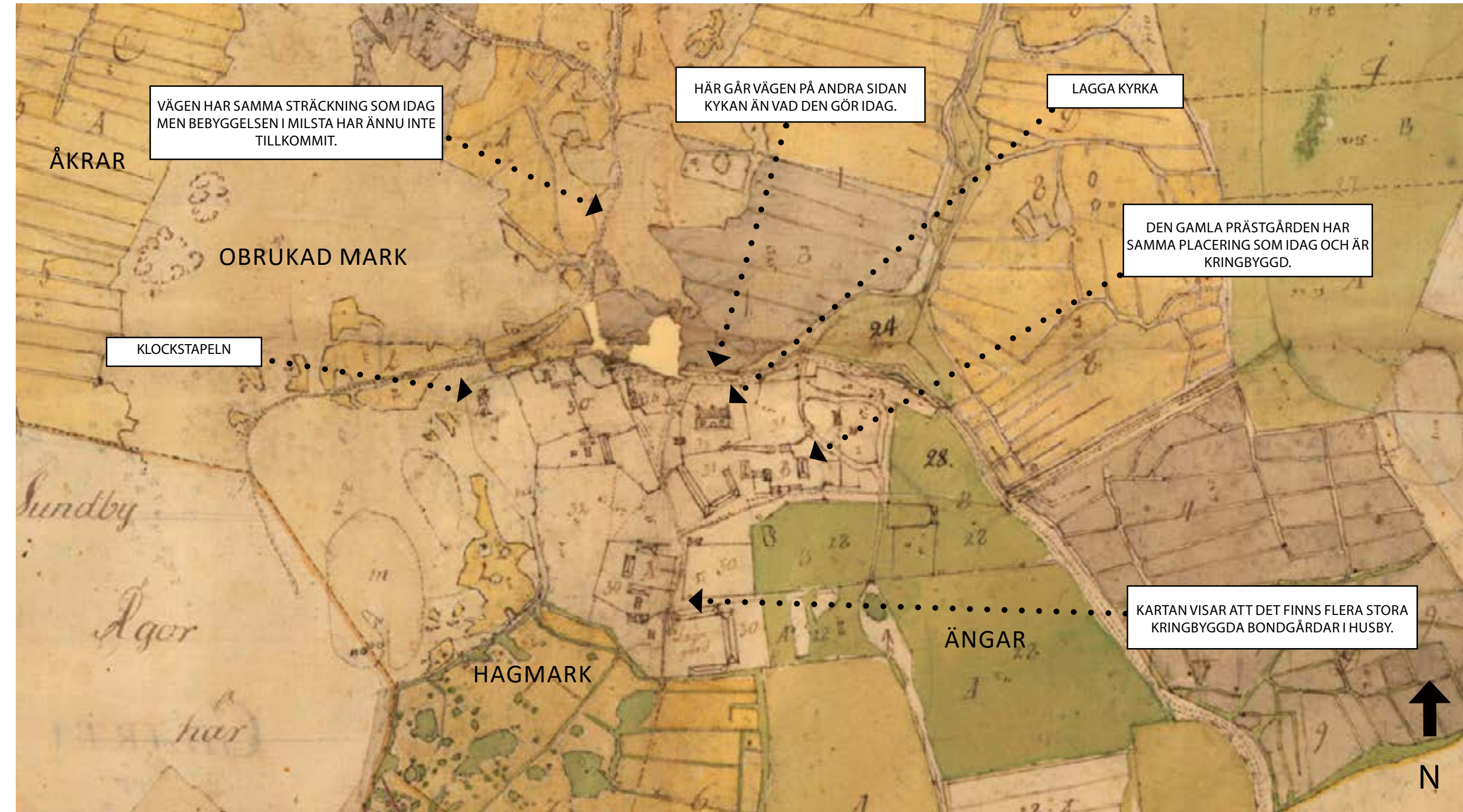
Figur 22. Skissen illustrerar att bebyggelsen och skogen i Laggaby ligger uppe på moränkullen, hagmarkerna ligger i gränzonen mellan moränkullen och åkermarkerna och åkermarkerna ligger i de lägre partierna i landskapet. Den bebyggelse som flyter ut från moränkullen ut på slätten är bondgården med dess ladugårdar och lador.

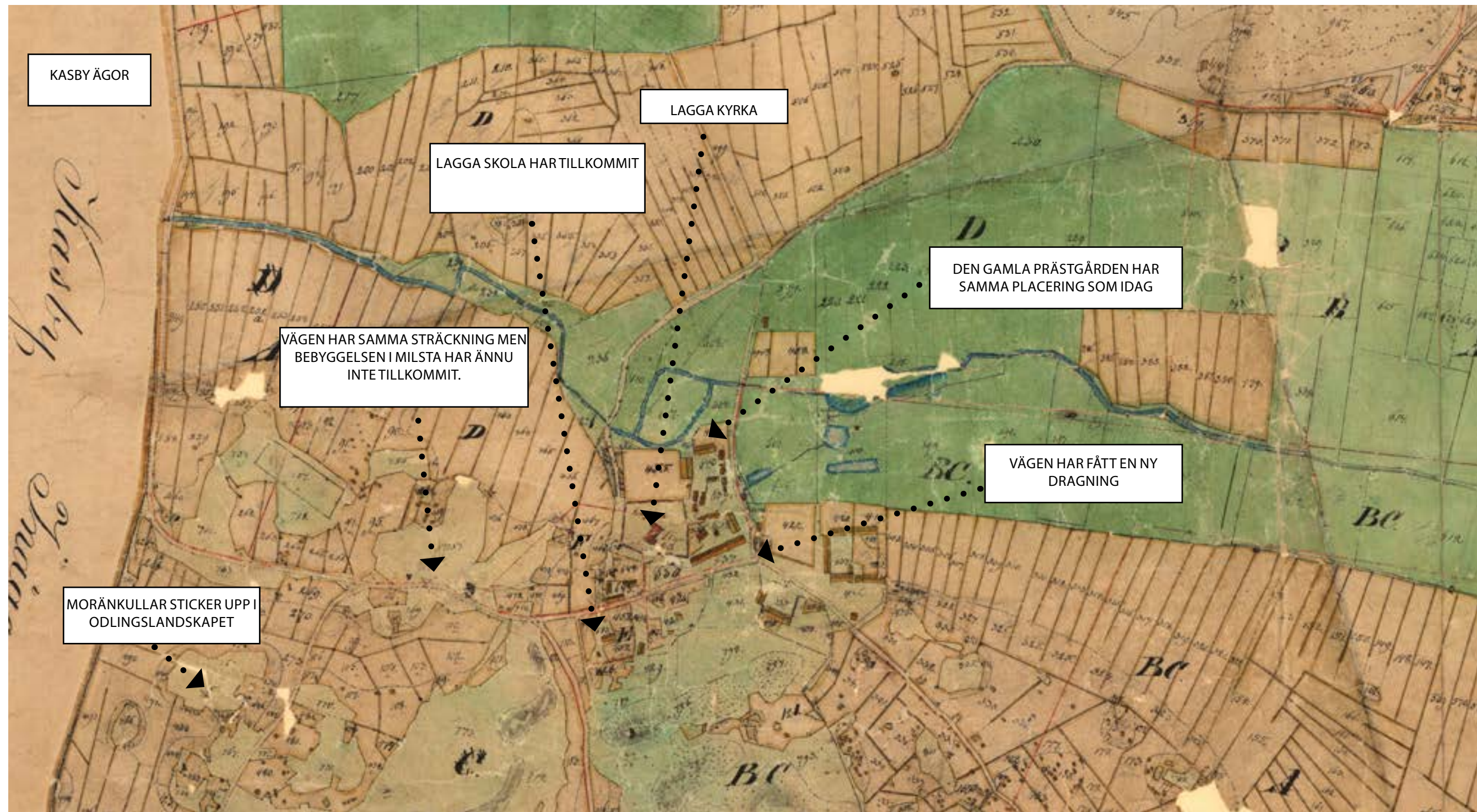
Figur 23. Kartan visar att bebyggelsen, gul färg, är placerad i gränsen mellan åkermark och moränkullar. Bebyggelsen ligger inte på åkermark och inte heller på de högsta topparna i landskapet. Karta med terrängskuggning © Lantmäteriet, bearbetad av Fanny Ciszuk.

Figur 24. Kartan visar att hagmarkerna, vit färg, till största del ligger mellan skogen, grön färg, och åkrarna. Vattendragen ligger ute på åkrarnas lågpunkter. Ortofoto © Lantmäteriet, bearbetad av Fanny Ciszuk.

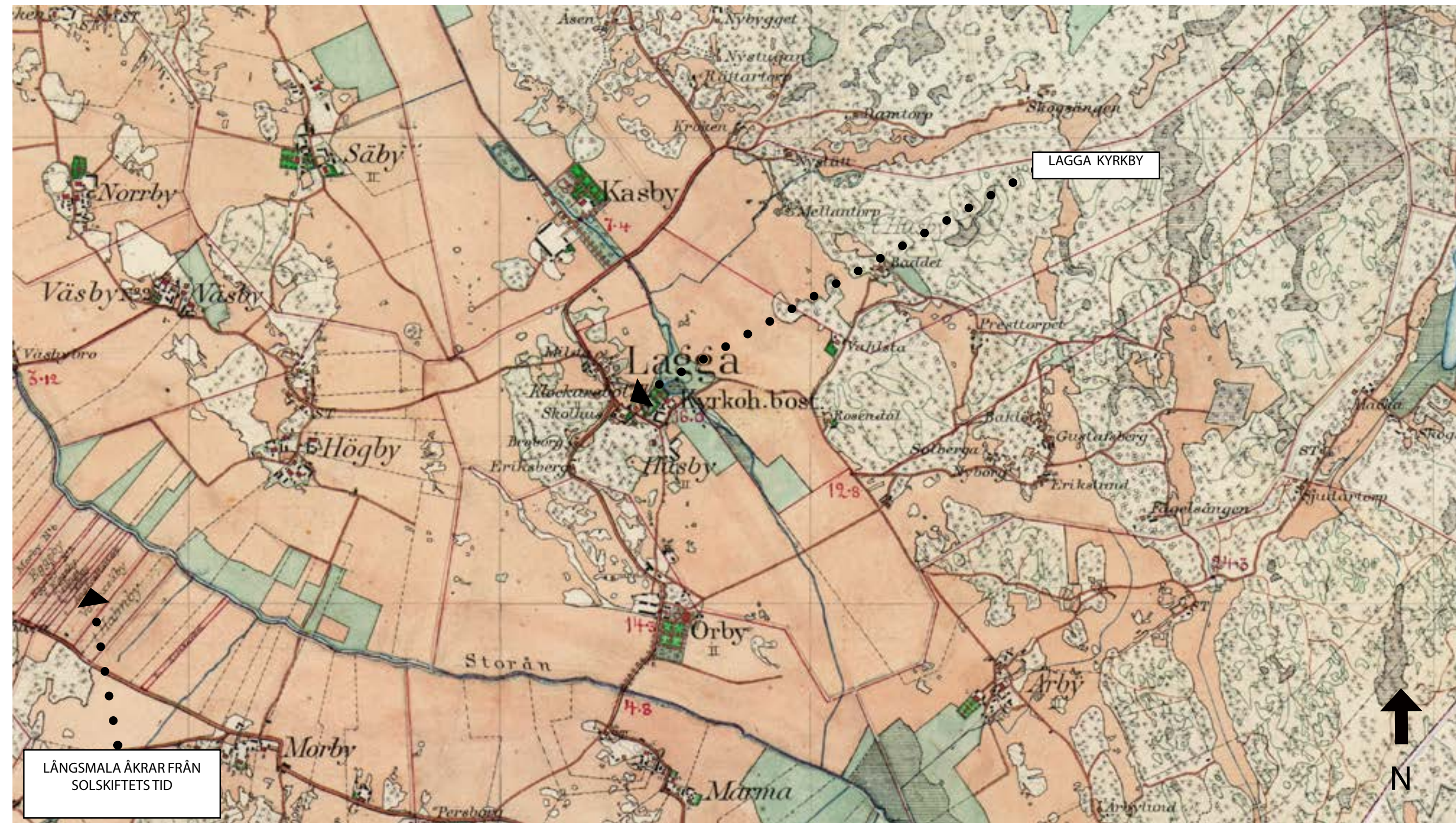

Figur 25. Kartan är från 1776 och visar Lagga kyrkby. Kartan visar att bebyggelsen ligger uppe på Laggaön och i närhet till kyrkan. © Lantmäteriet, bearbetad av Fanny Ciszuk.

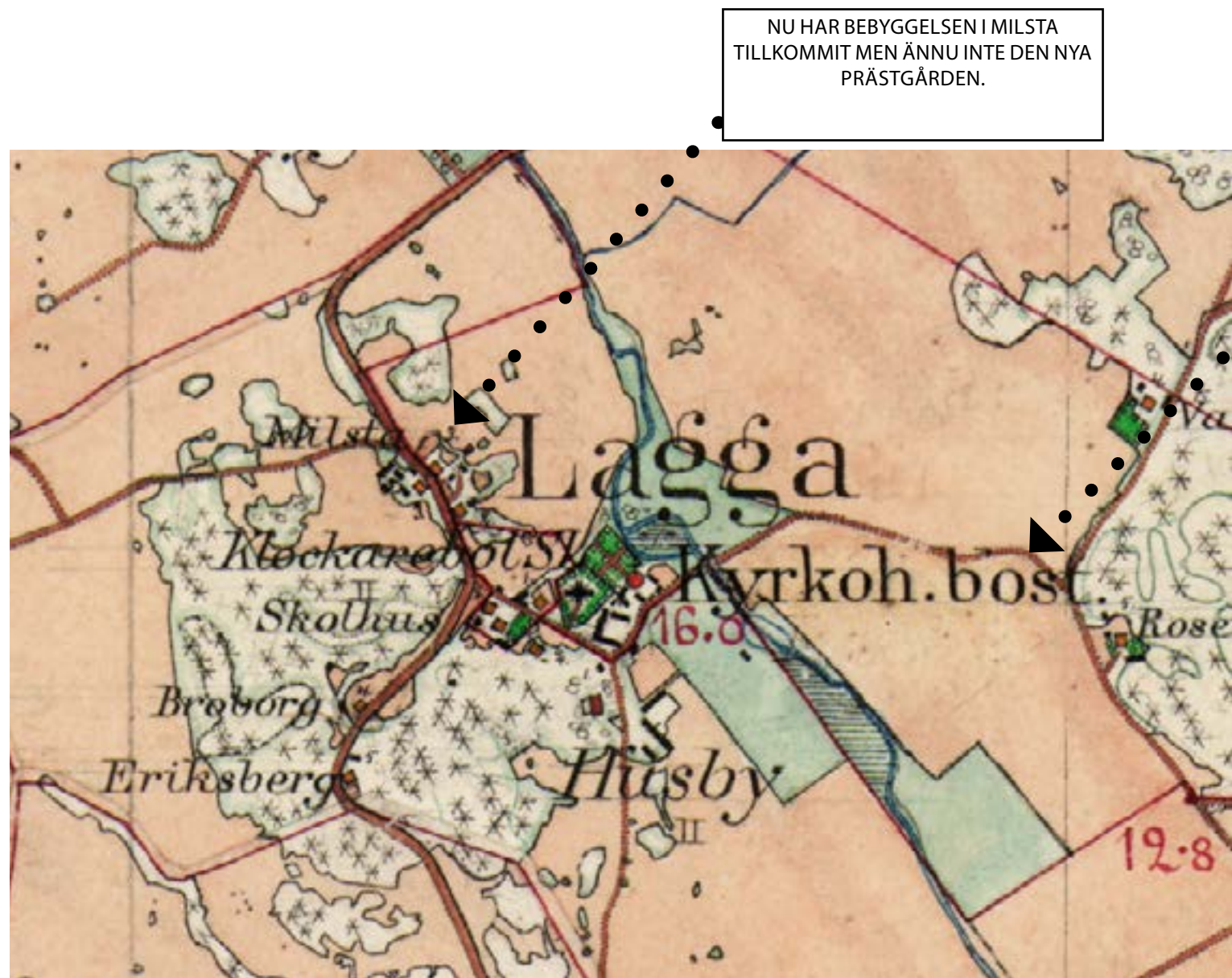

Figur 26. Kartan är från 1851 och visar Laggå kyrkby. Kartan visar att bebyggelsen ligger uppe på Laggåön och i närhet till kyrkan. Vägarna har ungefär samma sträckning som idag. ©

Lantmäteriet, bearbetad av Fanny Ciszuk.

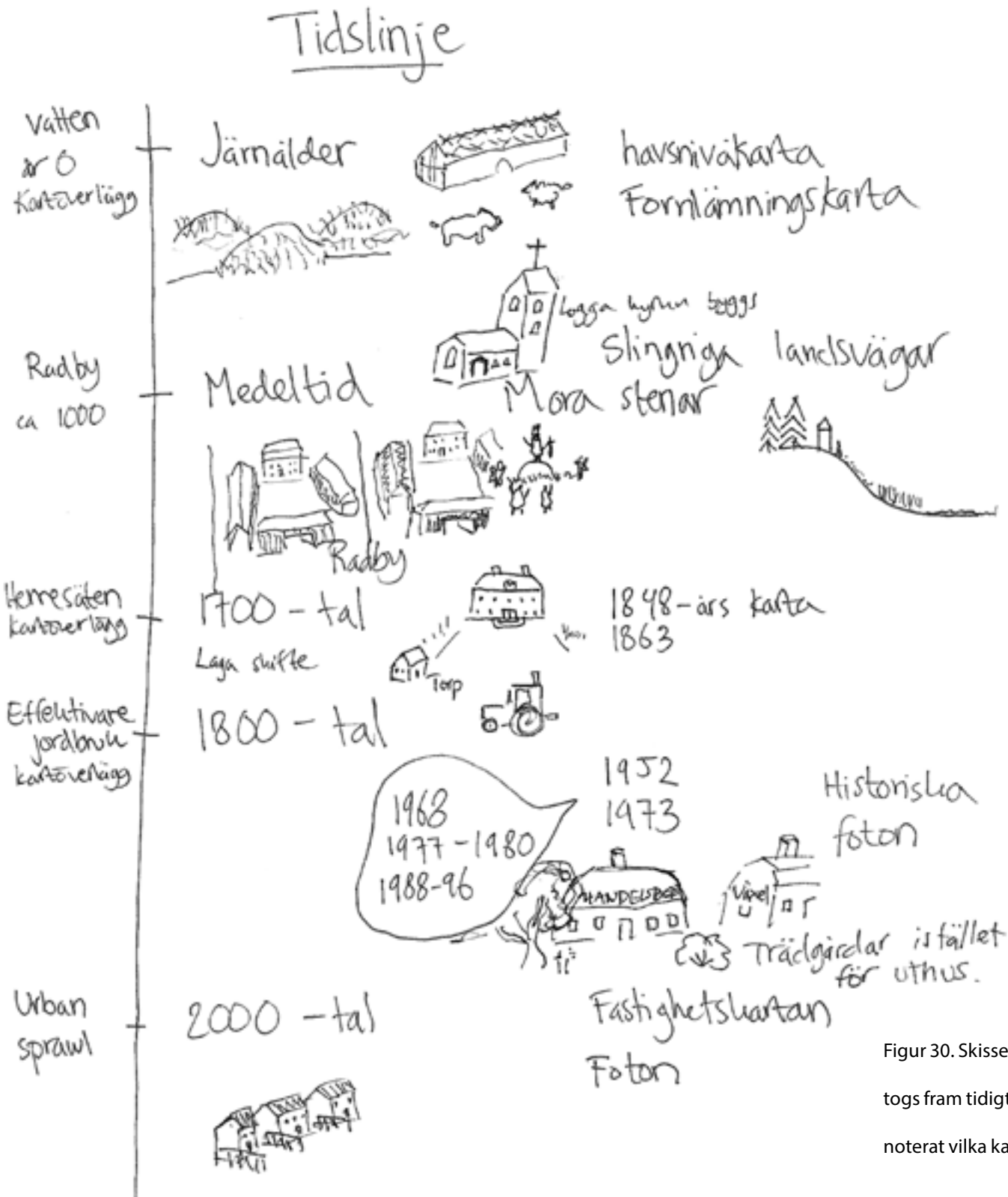
Figur 27. Kartan är från 1859-1863 och visar Laggå kyrkby. Kartan visar att bebyggelsen ligger uppe på Laggåön och i närhet till kyrkan. Vägarna har ungefär samma sträckning som idag. © Lantmäteriet, bearbetad av Fanny Ciszuk.

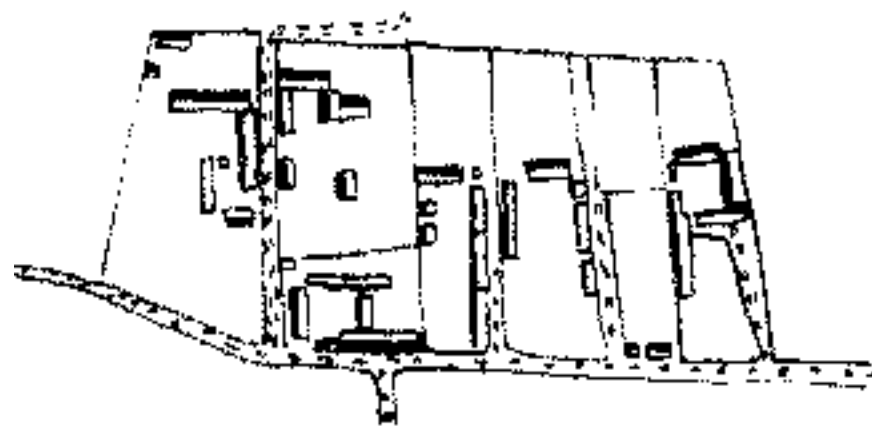
Figur 28. Kartan är från 1859-1863 och visar Lagga kyrkby. © Lantmäteriet, bearbetad av Fanny Ciszuk.

Figur 29. Skissen visar hur den slingrande vägen går längs med kanten mellan skogen och åkrarna. Vägen har ungefär samma dragning som under 1800-talet.

Figur 30. Skissen visar några viktiga historiska skeenden som har påverkat landskapet och bebyggelsen i Lagga. Skissen togs fram tidigt i undersökningen för att få en bild av vilka delar i historien som jag skulle avgränsa mig till och jag har även noterat vilka kartor som finns att studera från dessa perioder.

Figur 31 Skissen visar en typisk radbystruktur. Det finns inte kvar någon tydlig radbystruktur i Lagga kyrkby men däremot i angränsande socknar Danmark och Östuna.

Figur32. Fotot visar Lagga kyrka som är anlag runt år 1300. Den är ett spår av bebyggelsen från medeltiden. Foto från 2018-05-05..

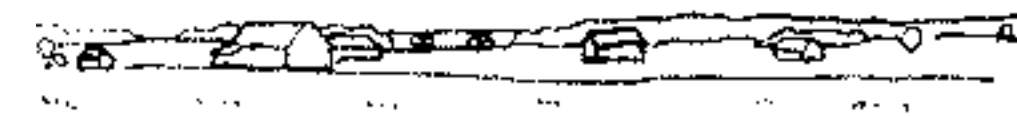

Figur 33. Fotot visar den gamla prästgården som är byggd omkring 1740. Fotot är taget av Allan Rodhe.

Figur 34. Fotot visar gården i Milsta och här kan man se att åkrarna sträcker sig ända in till kyrkbyn.

Fotot är taget 2018-05-05

Figur 35. Skissen visar ängslador längs med Storåns dalgång som är på väg att försvinna.

Figur 36. Skissen visar en typisk karaktär i Lagga med bondgårdar som ligger i gränsen mellan moränkullar och åkermark. Några byggnader har fått flytta ut på slätten för att komma närmare odlingsmarken. Bondgårdens byggnader är tydligt samlad i en grupp medan någon enstaka lada ligger ute på fältet. Bebyggelsen är rödmålad.

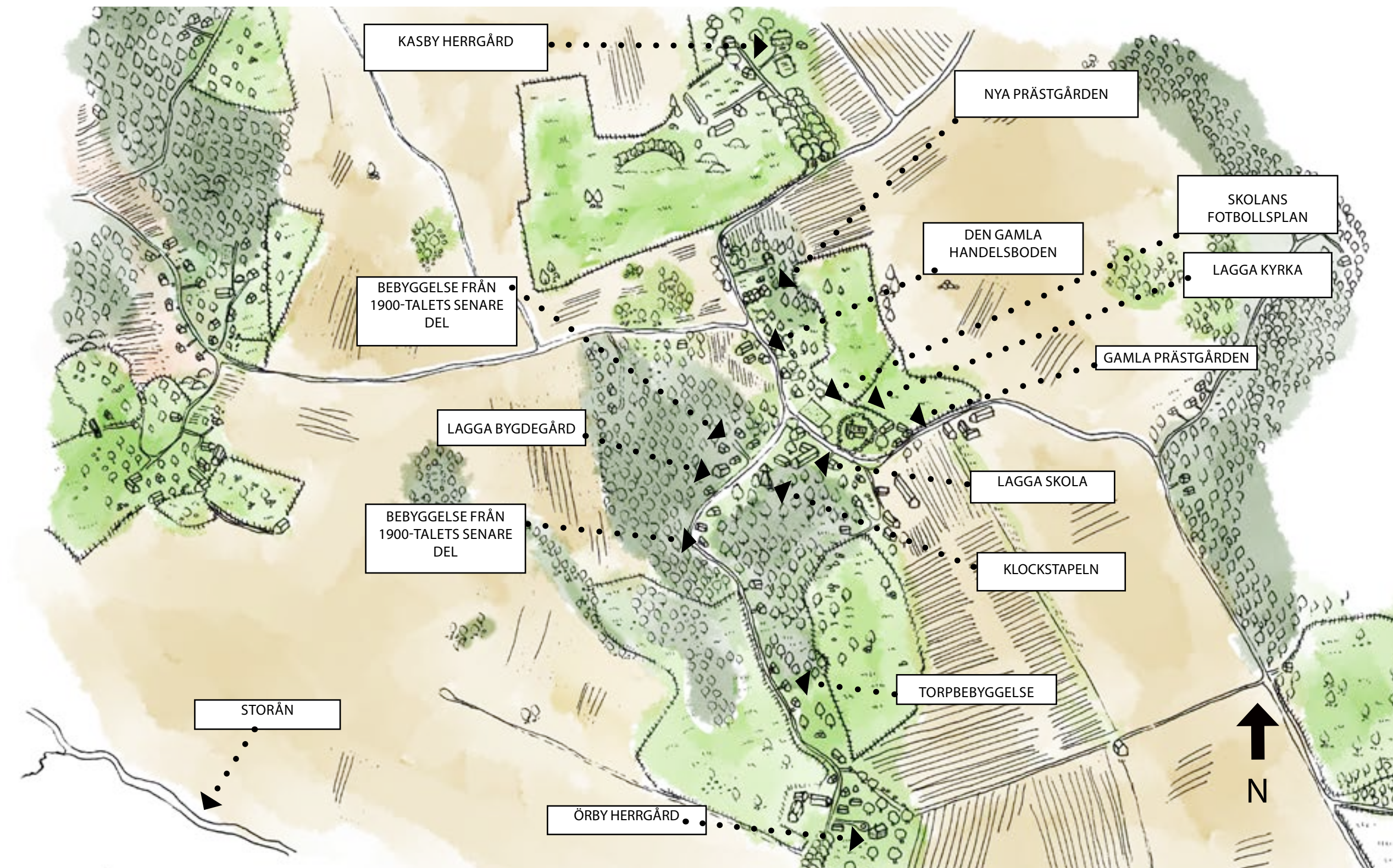
Figur 37. Vykortet från 1900-talets början visar den gamla handelsboden till höger i bild, byggd omkring 1867. Bebyggelsen finns kvar än idag och har samma placering. © Lagga fornminnes och hembyggsförening.

Figur 38. Fotot visar bebyggelsen i Milsta idag och är tagen på ungefär samma plats som vykortet från 1900-talets början. Fotot är taget av Fanny Ciszuk 2018-05-05.

Figur 39. Vykortet visar den gamla handelsboden år 1909. © Lagga fornminnes och hembyggsförening.

Figur 40. Bilden visar Lagga kyrkby och dess målpunkter.

Figur 41. Inne i kyrkbyn finns även bebyggelse från sedare delen av 1900-talet. Fotot är taget 2018-05-05.

Figur 42. Eftersomden nyare bebyggelsen inte ligger i direkt anslutning till den äldre bebyggelsen i

kyrkbyn så inkräktar den inte på den äldre karaktären. Fotot är taget 2018-05-05.

Figur 43. Även Lagga skola är byggd i modernare stil men den äldre bebyggelsen i skolan, det lilla

huset till höger i bild, är från 1800-talets mitt. Fotot är taget 2022-08-09.

Figur 44. Fotot visar hur modernare bebyggelse från 2000-talets början i Lagga sticker ut mer från den äldre bebyggelsen i och

med att bebyggelsen ligger högre upp i landskapet och marken är terrasserat. Fotot är taget 2018-05-05.

Figur 45. Skissen visar att bebyggelsen sticker ut mer från den traditionella bebyggelsen ju högre upp i landskapet den placeras.

4.4. Samlad värdering och slutsats

Dominerande drag

- Långhundraleden
- Hagmarker
- Moränkullar
- Småbrutet landskap
- Skog mellan byarna
- Långsam bebyggelseutveckling
- Långa siktlinjer
- Samlade villa- och torpbebyggelser i små byar

Bebyggelsemönster

- Kasby och Örby herrgårdsmiljöer
- Ladugårdar och bondgårdar
- Torp längs med befintlig vägstruktur
- Den nya prästgården
- Den gamla prästgården
- Villa bebyggelse från ca 1970-tal
- Modern villabebyggelse

Element i bebyggelsen

- Lagga kyrka
- Lagga bygdegård
- Lagga skola
- Klockstapeln

4.5. Sårbarhet och rekommendationer

De viktigaste delarna att skydda i landskapet runt Lagga för att behålla den nuvarande karaktären är bronsålderslandskapet, odlingslandskapet med sin bystruktur och den småbrutna karaktären.

Bronsålderslandskapet består här utav öar av moränkullar i det öppna odlingslandskapet som ger långa siktlinjer och skapar en förnimmelse av det forntida skärgårdslandskapet. Hagmarkerna är viktiga att bevara då de förstärker känslan av en småbruten skärgård med stränder och vikar som har svallats av vättnet. Säkert är även fornlämningarna från den här tiden viktiga att behålla så som gravhögar och Mora äng. Storån och åarna ute på fälten som svämmar över på vårvintrarna vittnar även om skärgårdslandskapet och är ett viktigt element i karaktären.

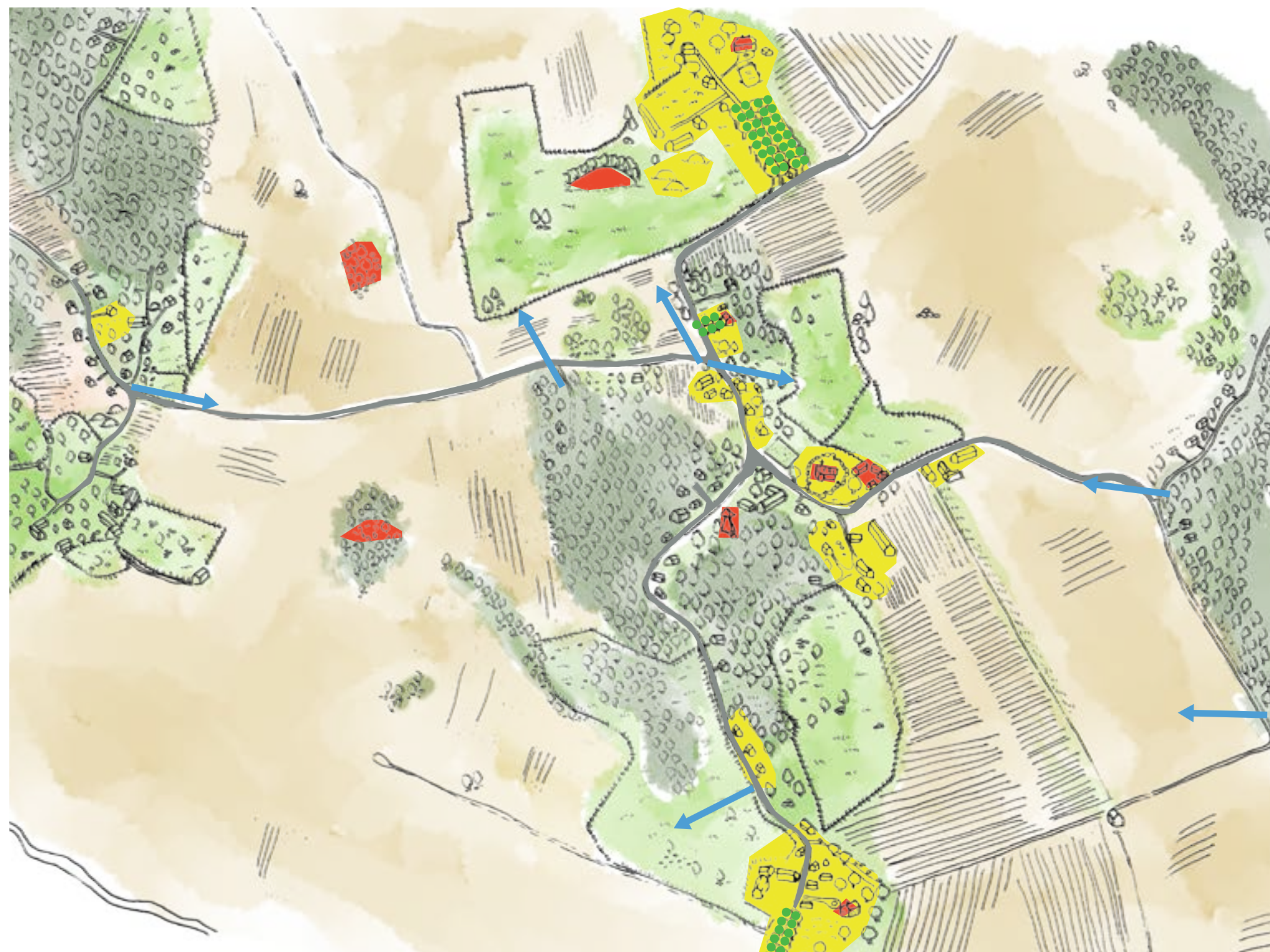
Odlingslandskapet med sin bystruktur består av av små samlade bebyggelsegrupper uppe på moränkullarna som ligger längs vägen och är inbäddade in grönska. Landskapet domineras av ladugårdar i samlade grupper med några lador som flyter ut i det öppna odlingslandskapet. Mellan varje rödmålad bebyggelsegrupp finn ett parti med skog och hagmark som skapar en rytm av byar i landskapet.

Den småbrutna karaktären består av en mosaik av mindre åkrar och

hagmarker som väver in byar, gårdar och skogsungar. Detta skapar flikiga gränser mot den storskaliga odlingsslätten

- Undvik att placera bebyggelse högt i landskapet
- Bebyggelse bör placeras i samalde grupper med ett parti av grönska mellan grupperna
- Placera inte ny bebyggelse på åkermark utan i gränsen mellan åkermark och moränkullar
- Bebyggelsen bör placeras längs med bygatan och ha tillräckligt stora tomter så att grönska kan skapa en gräns mot gatan, det behöver finnas en zon av

grönska framför bebyggelsen

Figur 46. Analyskartan visar siktlinjer, historiskt och visuellt dominerande byggnader och element, rumsskapande bebyggelse och element med historiskt värde, trädalléer och vägar enligt symbolerna från SAVE-metoden.

Figur 47. Skissen visar hur bebyggelsen smälter in mer i landskapet om det finns uppvuxen vegetation som väver in bebyggelsen.

Figur 48. Fotot visar att det finns en zon av grönska mellan bebyggelsen och bygatan genom Lagga kyrkby. Foto 2022-05-09.

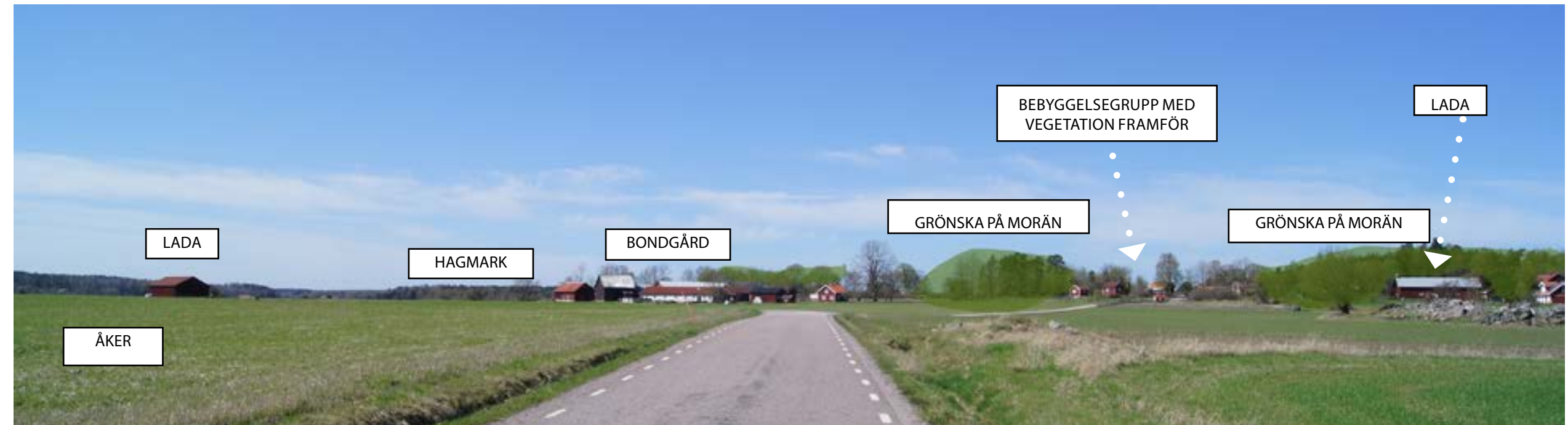
Figur 49. Fotot visar bebyggelse som vävs in i landskapet av grönska i Kroken i Lagga. Foto 2022-02-07.

Figur 50. Fotot visar en hagmark vid Lagga kyrkby. Foto 2018-05-05.

Figur 51. Fotot visar Laggaön sett från öster. Foto av Fanny Cizuk 2022-07-31.

Figur 52. Fotot visar den rytmen i landskapet med bondgårdar, hagmarker, skog, åkrar och bebyggelse som är en viktig karaktär i Lagga. Vy mot Högby sett från öster. Foto 2018-05-05.

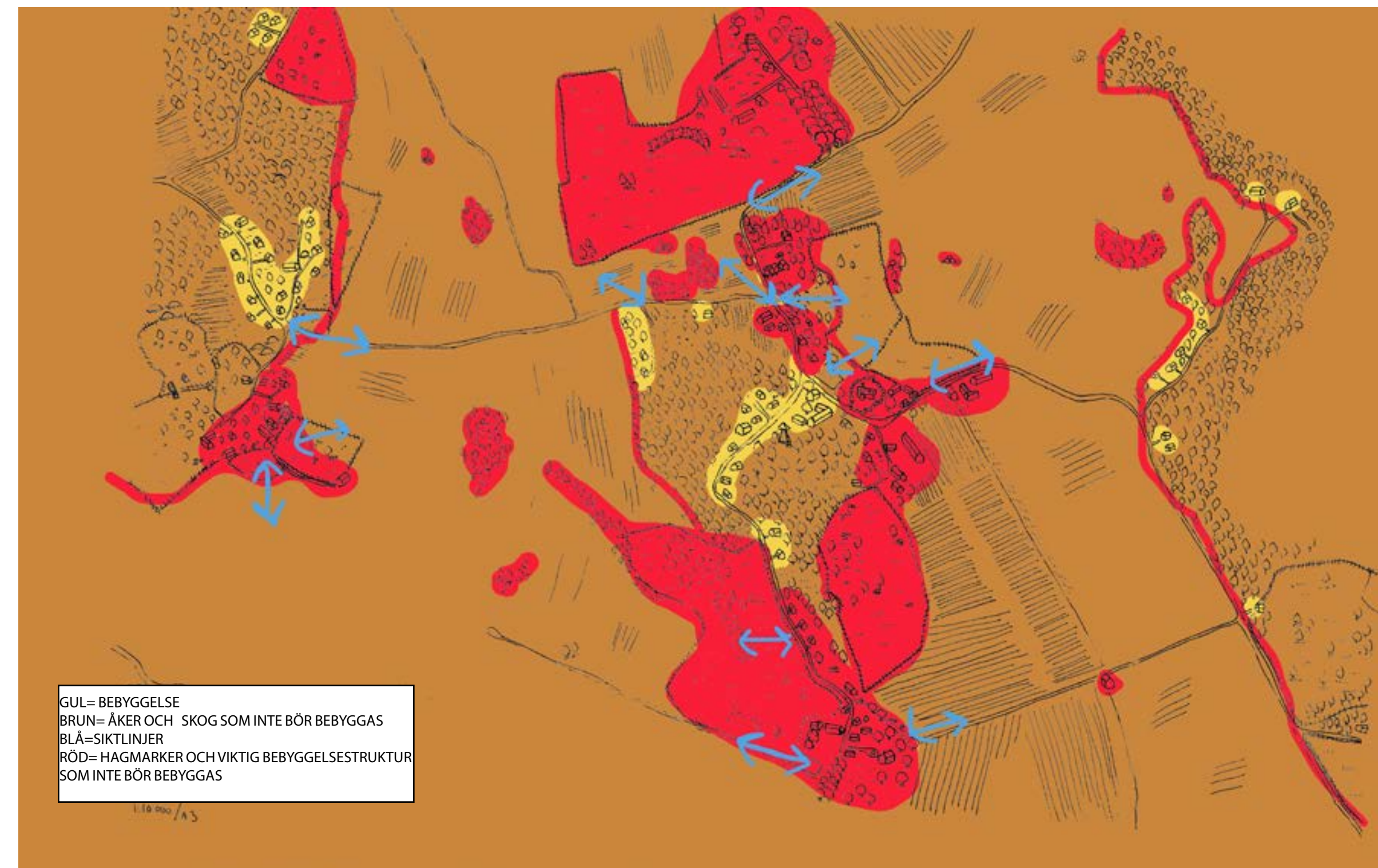
Figur 53. Fotot visar den rytmen i landskapet med bondgårdar, hagmarker, skog, åkrar och bebyggelse som är en viktig karaktär i Lagga. Vy mot Kärplan sett från väster. Foto 2018-05-05.

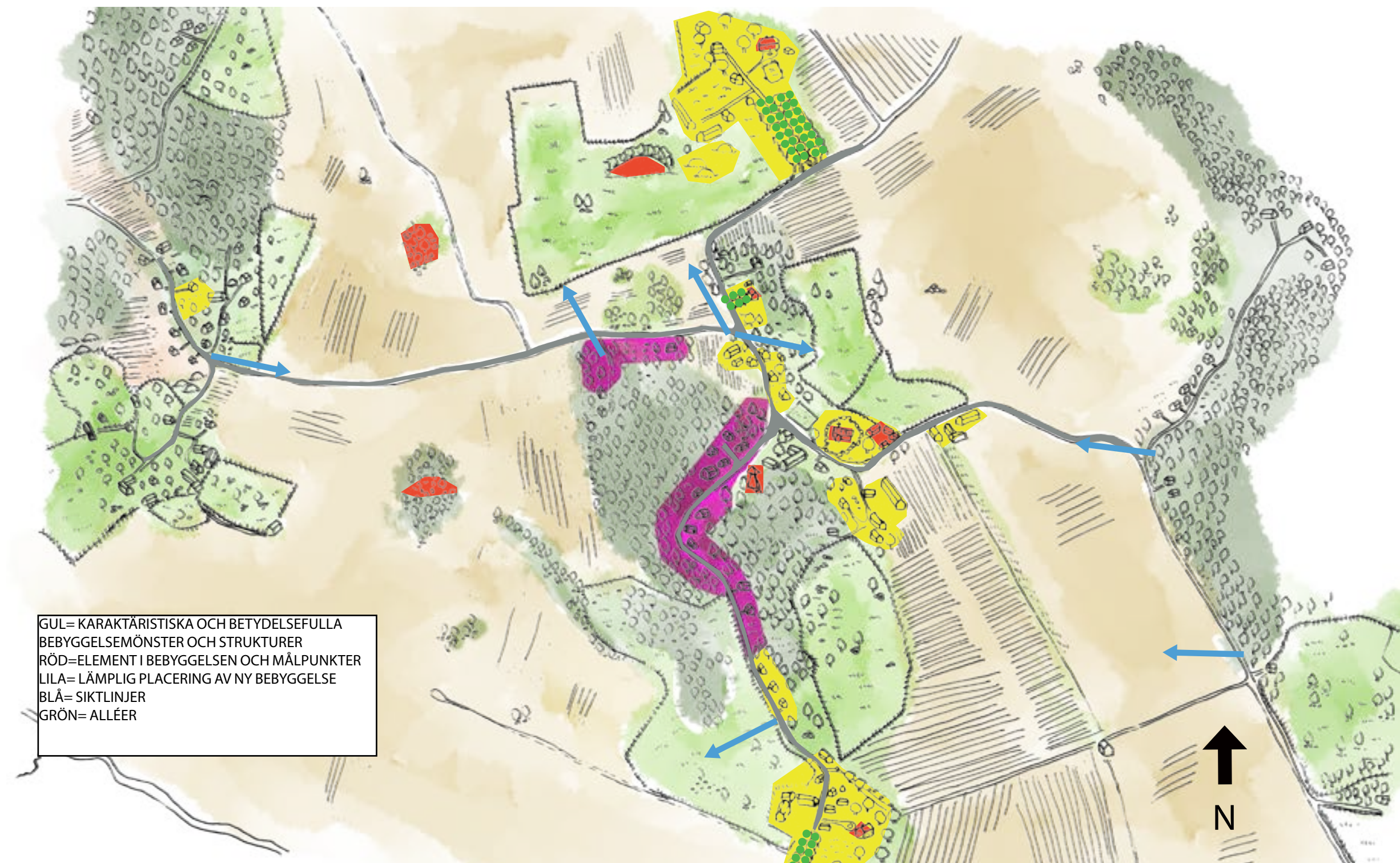
Figur 54. Fotot visar modernare bebyggelse i Lagga som smälter in fint i den befintliga karaktären då byggnaderna har fått en traditionell placering i landskapet. Fotot är taget av Fanny Ciszuk 2018-05-05.

Figur 55. Fotot visar modernare bebyggelse på Laggaön sett från Högby. Foto 2018-05-05.

Figur 56. Analyskartan visar områden i Lagga som inte bör bebyggas enligt min SAVE-analys.

Figur 57. Analyskartan visar områden i Lagga som kan bebyggas enligt min undersökning. Bilden är gjord av Fanny Cizuk.

5. Resultat

Jag kommer att gå igenom vilka skillnader som finns mellan de placeringar av ny bebyggelse som jag har kommit fram till genom min SAVE-analys och bybornas förslag respektive Knivsta kommuns förslag i detaljplaneprogrammet.

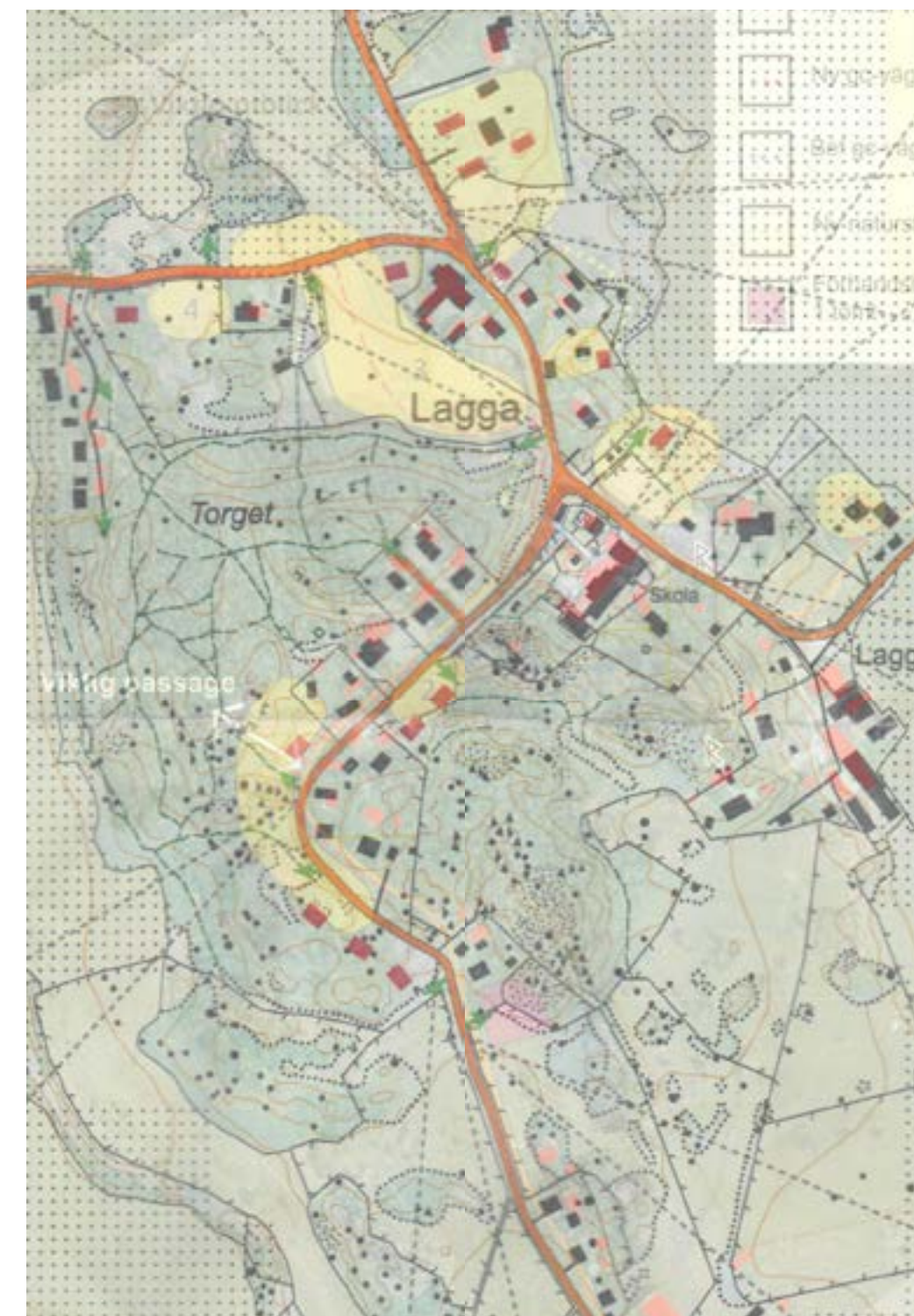
5.1 Byborna och kommunens förslag

Jag börjar med att se vilka skillnader det finns mellan bybornas förslag och Knivsta kommuns.

Den största skillnaden mellan förslagen är att byborna har valt ut färre platser än kommunen att placera ny bebyggelse på. Framförallt är det ett fält inne i kyrkbyn som kommunen ser som lämplig att bebygga medan byborna inte tycker det. Att kommunen har valt ut fler platser att bebygga beror antagligen på att det är mer lönsamt att ta fram detaljplaner för ett större område. Dock är det inte lämpligt att bebygga åkermark ur försörjningsperspektiv.

Utöver fältet har kommunen och byborna i stort sett kommit fram till samma platser som lämpliga för ny bebyggelse med några mindre undantag.

Det är intressant att byborna och kommunen har kommit fram till så liknande förslag. Det visar på att det i stort sett finns en samsyn på hur karaktären i Lagga kyrkby upplevs och hur den ska bevaras trots tillkommande bebyggelse.

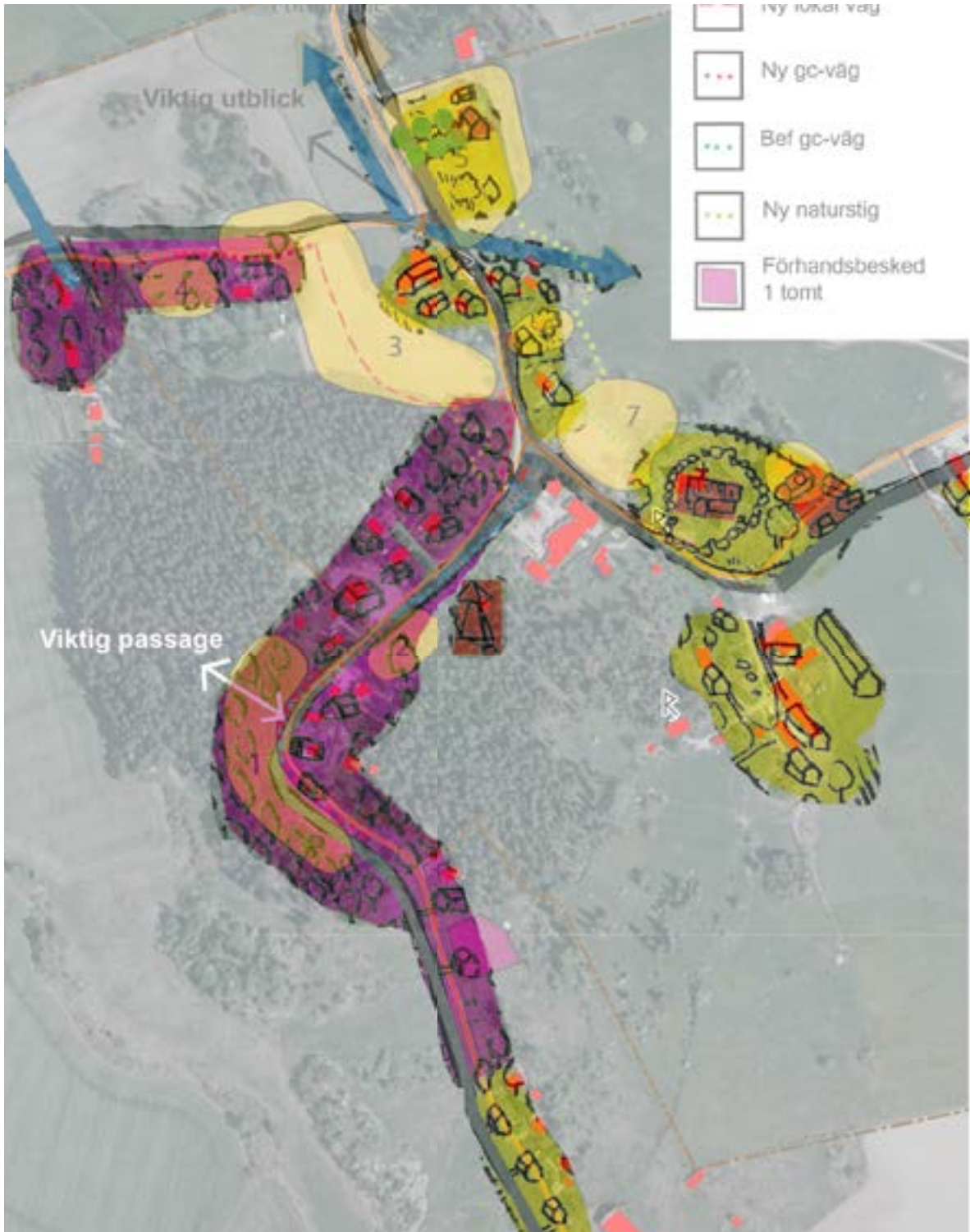
Figur 58. Kartöverlägg med byborna i Lagga kyrkbys förslag till placering av ny bebyggelse och Knivsta kommuns förslag.

© Knivsta kommun © Lagga hembygd och fornminnesförening. Bearbetad av Fanny Cizuk.

5.2 Mitt förslag och kommunens

Den största skillnaden mellan mitt förslag till ny bebyggelse och kommunens är att min analys resulterar i att det inte bör placeras ny bebyggelse på fältet inne i kyrkbyn (markerat med en trea) och att skolans fotbollsplan (markerat med en sjua) inte bör bebyggas. Jag kommer även fram till att fler ytor längs med den befintliga vägen genom kyrkbyn kan bebyggas vilket kommunens förslag inte tar upp.

Att mitt förslag menar att fältet inte bör bebyggas i grundar sig i att fältet förstärker karaktären av öar i ett skärgårdslandskap. Att fotbollsplanen inte bör bebyggas beror på att viktiga siktlinjer mot Lagga kyrkby då skulle förändras i karaktär. Att min analys menar att ytterligare bebyggelse kan placeras längs med den befintliga vägen genom kyrkbyn förstärker karaktären av den befintliga bebyggelsen om den nya bebyggelsen får en förgårdsmark av växtlighet mot gatan.

Figur 59. Kartöverlägg med Knivsta kommuns förslag och Fanny Ciszuks efter utför SAVE-analys. © Knivsta kommun. Bearbetad av Fanny Ciszuk.

5.3 Mitt förslag och bybornas

Den största skillnaden mellan mitt förslag och bybornas är att min SAVE-analys pekar ut fler lämpliga placeringar för ny bebyggelse än vad byborna gör. Exempelvis pekar jag ut flera platser längs med den befintliga vägen (lila markering). Byborna har även placerat ett nytt hus nedanför fotbollsplanen vilket jag inte har gjort.

Egentligen tror jag att byinvånarnas förslag att placera ett hus nedanför fotbollsplanen inte behöver vara till någon stor nackdel för karaktären i Lagga kyrkby. Även kommunens förslag tycker att det kan placeras ny bebyggelse vid fotbollsplanen. Eftersom det är meningen att SAVE-metoden ska involvera byborna och kommunen i processen med analysen så hade jag kunnat lägga till denna placering i min analys men jag väljer att inte göra det på grund av att siktlinjerna mot Lagga kyrkby skulle förändras.

5.4 Slutsats

Jag tycker att SAVE-analysen i Lagga kyrkby kompletterar kommunens och bybornas förslag. Det är vissa skillnader mellan alla tre förslag men de kan vara bra som ett diskussionsunderlag inför exempelvis ett samråd men byborna.

Den främsta fördelen med att göra en SAVE-analys i Lagga kyrkby var att jag samtidigt som jag kom fram till liknande placeringar som kommunen och byborna också kom fram till några gestaltningsprinciper som är hjälpsamma för att veta hur man konkret ska gå till väga för att placera ny bebyggelse i Lagga kyrkby och samtidigt bevara den befintliga karaktären.

SAVE var även systematisk metod. Det tog mycket arbetet innan jag förstod hur den skulle genomföras men jag tycker att den kompletterar både byborna och kommunens förslag på ett bra sätt.

Figur 60. Kartöverlägg med bybornas förslag och Fanny Ciszuks förslag. © Lagga hembygd och formminnesförening. Bearbetad av Fanny Ciszuk.

Diskussion

6.1. Resultat-diskussion

Som jag beskriver under rubriken Slutsats så kom jag fram till att SAVE-metoden kommer fram till ganska liknande placering av ny bebyggelse som både kommunen och byborna i Lagga kyrkby. SAVE-metoden kan därför användas som ett komplement till andra landskapsanlayser och jag kan rekommendera kommuner att använda sig av metoden.

Dock har jag haft en stor utmaning i arbetet med SAVE-metoden att jag själv är uppvuxen i Lagga, har ett hus där och därmed känner till platsen mycket väl. Den största utmaningen med detta faktum är att jag har haft tillgång till otroligt mycket litteratur och muntliga källor om historien och karaktären i Lagga. Jag har också känt en osäkerhet inför hur objektiv jag är när jag gör analysen. Eftersom jag kommer från Lagga är det mycket svårt för mig att vara objektiv. Jag har dock försökt att se det som en tillgång att jag känner till platsen väl. I och med att jag har vistats i landskapet ofta har jag haft tid att reflektera över olika drag i landskapet och jag tycker att det har vuxit fram en nyanserad bild över hur jag ser landskapet idag jämfört med hur jag såg det innan jag gjorde analysen. Nu kan jag tycka mig se hur människorna levde på dessa åar under bronsåldern och hur människor gick längs de slingrande vägarna på 1700-talet.

Därmed anser jag att en SAVE-analys tillför mycket för att förstå karaktären i ett landskap även om den som utför analysen själv kommer därifrån.

Det svåraste med att göra SAVE-analysen på landsbygden har varit att analysera bebyggelsemönster då bebyggelsen är mycket glesare på landsbygden än i en stad. I en stad kan man tydligare dela upp bebyggelsen i olika sammanhängande områden genom bostadsområden som har byggts under samma tid. I Lagga har nya hus poppat upp i en långsammare takt och därmed syns inte samma årsringar som i en stad.

Som Schibbye och Pålstam (2001) skriver är det viktigt att analysera landskapet som en helhet och undersöka både kulturmiljö, naturmiljö och det visuella i olika skalor i landskapet för att fånga en så stor del av karaktären som möjligt. Det är intressant att man gör breda landskapsanalyser i form av stedsnalayser Norge som har fokuserat mycket på att utveckla sin bebyggelse på landsbygden på ett sätt som inte konkurrerar med landskapets karaktär. Det är något som vi kan inspireras av i Sverige och SAVE skulle kunna vara en del i den utvecklingen anser jag.

Även Swaffield, Primdahl och Nellemann (2017) skriver att landskapsanalyser behöver vara breda för att kunna peka ut återkommande mönster och därmed landskapets karaktär. De menar också att arbetet behöver vara systematiskt och att man håller sig till en konsekvent typologi vid beskrivning av varje karaktärsområde när man gör en landskapsanalys.

Detta var något som jag kunde uppnå genom att göra en SAVE-analys. Att skapa en tidslinje var systematiskt och att använda metodens typologi i form av dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen var konsekvent. Som Swaffield, Primdahl och Nellemann menar att arbetet med en landskapsanalys bör vara systematiskt tycker jag att det är jättebra att det finns ett arbete med Ortsanalyser i Sverige och jag tycker att SAVE kan

användas oftare som ett led i det arbetet.

HLC (historic landscape characterisation) är en analysmetod som jag också tror hade kunnat vara passande att utföra i Lagga kyrkby eller någon annan stans på den svenska landsbygden. Den verkar intressant eftersom den fokuserar på historiska skeenden som har format landskapet. Dock tror jag att det kan vara en nackdel att metoden inte värderar landskapet. Genom att värdera landskapet blir det lättare att ge rekommendationer för hur ny bebyggelse bäst kan anpassas till landskapet.

Jag instämmer med Fairclough & Herring (2016) att när man väl har valt vilken analysmetod man vill använda sig av så behöver man inte vara så tvärvetenskaplig. Det är bra att avgränsa sitt undersökningsområde och utgå från sin egen disciplin för att sedan jämföra sitt resultat med andra typer av analyser och därmed se landskapet i en bredare skala. De menar att man ska vara ödmjuk när man gör en landskapsanalys för att det inte går att fånga alla aspekter som formar landskapet och att analysen därmed kommer att innehålla brister.

Jag tycker att det är klokt skrivet av Fairclough & Herring och jag håller helt med om att det är en stor utmaning men också av betydande vikt att avgränsa sin analys. Under arbetes gång med detta arbete har jag haft svårt att avgränsa SAVE-metoden. Därmed vill jag poängtera att det finns mycket information som hade kunnat påverka resultatet som jag inte har fått med i min analys. Jag hoppas ändå att det reslutat som jag har kommit fram till kan bidra i någon mån kring diskussionen om landskapsanalyser på landsbygden.

Som Elin Brusewitz har kommit fram till i sin rapport om Ortsanalysens brister i att fånga rumslighet och därmed den unika karaktären på varje plats tror jag att det är viktigt att fokuserar på rumsliga kvaliteter och undersöka dem genom skisser och att skissa i foton. Det är något som jag har uppmuntrats till att göra genom SAVE-metoden och därför tror jag att om SAVE-metoden används oftare i arbetet med Ortsanalyser så kan analyserna bättre fånga den unika karaktären i landskapet som analyseras.

Under mitt arbete med SAVE-metoden har just rumslighet varit en utmaning. Det har ibland varit svårt att veta vilka byggnader som räknas in under element i bebyggelsen, bebyggelsemönster eller i dominerande drag. Även om det har varit svårt så tycker jag att det är en bra idé att dela in bebyggelsen i dessa tre kategorier för att försöka se relationen mellan olika typer av bebyggelse. Exempelvis kunde jag peka ut ett område i kyrkbyn som hade den karaktäristiska formen av en kyrkby där bebyggelsen ligger nära vägen med en förgårdsmark av tät växtlighet. Jag kunde även se hur bebyggelsegrupperna hade ett visst avstånd mellan sig i kategorin dominerande drag. Mellanrummet mellan byarna och förgårdsmarken av växtlighet mot gatan var aspekter som inte togs upp av varken byborna eller i kommunens planprogram.

Jag tycker att det stämmer så som Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl och Nellemann skriver 2017 att SAVE metoden är en vidareutveckling av Kevin Lynch metod Stadsbildsanalys. Därför tycker jag också att den bör användas oftare i dagens samhälle.

Elfströms Landskapsbildsanalys verkar vara en väldigt intressant metod för att fånga karaktären i landskapet på landsbygden. Det är framförallt intressant att han fokuserar på upplevelsemässiga värden framför skönhet. Jag tycker att även SAVE-metoden fokuserar på de upplevelsemässiga värdena

framför skönhet i och med att metoden fokuserar på element i bebyggelsen, bebyggelsemönster och dominerande drag.

Jag kan tänka mig att Landskapsbildsanalys skulle vara en passande metod att lägga till i valet av platsanalyser enligt Ortsanalysen. Det skulle vara ett intressant arbete att ta reda på mer om detta.

Som Riksantikvarieämbetet skriver 1996, Gillgren 2000 och Boverket 2006 skriver finns det en nära koppling mellan staden och landsbygden. De är beroende av varandra och deras samband behöver analyseras i sin helhet. Detta kan Ortsanalysen vara en del av men det är då också viktigt att landsbygden lyfts fram i Ortsanalysen anser jag. Vi som jobbar med samhällsplanering behöver bli bättre på att värdera och analysera vår landsbygd så att värden inte går förlorade vid utökad bebyggelse på landsbygden.

Som Sanglert Vestbö-Franzén skriver 2014 behöver vi analysera landskapet inte enbart utifrån enskilda historiska element utan se dess relation till landskapet som de uppstod i. Tillsammans med de olika landskapen från olika tidsepoker skapas en väv och årsringar där vi kan utläsa spår från tidigare generationers landskap. Som Riksantikvarieämbetet skriver 2017 är det en naturlig process att landskapet förändras över tid och på så sätt skapas ett landskap som är gammalt och nytt samtidigt.

Utifrån vad Sanglert Vestbö-Franzén och Riksantikvarieämbetet skriver är det en fördel att fokusera på historiska skeenden när man gör en landskapsanalys på landsbygden. Jag har tidigare inte gjort någon landskapsanalys med ett historiskt fokus men genom vad dessa författare skriver förstär jag att vi behöver se den väv av historiska skeenden som landskapet är och ta hänsyn till spåren som skapar denna intressanta och unika väv.

Som Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl och Nellemann skriver 2017 verkar ett bra sätt att sammanställa historiska skeenden vara genom den kronologiska metoden. Jag har försökt att göra det i mitt arbete men det har också blivit mycket hoppande fram och tillbaka i historien då jag hela tiden har hittat nya spår av bebyggelse i mina källor

Det har varit en utmaning för mig att bestämma hur jag skulle göra SAVE-analysen i Lagga kyrkby. I Danmark är SAVE-metoden ofta mycket omfattande där man sammanställer både kartläggning och värdering av bebyggelsestrukturer och registrering och värdering av enskilda byggnader.

Det hade varit ett för stort arbete för mig att utföra analysen i samma omfattning och jag kommer därför bara att kartlägga och värdera bebyggelsestrukturer och inte enskilda byggnader.

Det är inspirerande att man jobbar så systematiskt med SAVE-metoden i Danmark och sammanställer den i en atlas med alla kommuner i Danmark. Detta tycker jag att Sverige kan följa efter för att få en helhetsbild över den kulturmiljö som finns i landet.

Jag har inte fullt kunnat förstå hur strukturschemat och FBB-databasen fungerar i Danmark eftersom jag inte har tillgång till det materialet då det endast är involverad personal i en kommun som ska utföra en SAVE-analys i Danmark som får tillgång till dessa. Det är en begränsning i mitt arbete för att kunna förstå SAVE-metoden fullt ut.

Jag håller inte med Hallgren Perner och Nilsson (2016) som menar att resultatet från en SAVE-analys är passivt när det kommer till förslag på hur ny

bebyggelse kan integreras i den befintliga strukturen. Jag har i mitt resultat kommit fram till flera riktlinjer för hur ny bebyggelse kan placeras efter att ha gjort en SAVE-analys i Lagga kyrkby. Jag tycker att det är intressant att Hallgren Perner och Nilsson i sitt kandidatarbete menar att SAVE-metoden fokuserar mycket på upplevelsevärden. Det är något som jag också har uppfattat under arbetet med min analys och upplevelsevärden är också en parameter som är viktig i den intressanta landskapsanalysmetoden Landskapsbildsanalys.

Att Schibbye och Pålstam menar att SAVE-metoden är en resurskrävande expertmetod kan jag hålla med om. Dock tror jag att det går att arbeta in en rutin och skapa en tydlig instruktion om hur man gör en SAVE-analys. Om exempelvis Boverket tog fram en tydlig och systematisk beskrivning för SAVE-metoden tror jag att det kan vara en styrka att SAVE-metoden har ett så tydligt fokus på historia. Jag anser att vi behöver involvera landskapets historia mer när vi gör landskapsanalyser i framtiden och SAVE kan vara en viktig del i det arbetet.

Både KIP och KulturMiljö-metoden var två intressanta danska landskapsanalyser som jag hittade när jag undersökte SAVE-metodens användning i Danmark. Det hade även vara intressant att undersöka dessa metoder mer eftersom de verkar vara ännu mer anpassade för landskapsanalys på landsbyggen och i kulturmiljöer.

SAVE är en passande metod på landsbygden eftersom den fokuserar på historia och det stämmer överrens med riksantikvarets synpunkt att det är en viktig del av landsbygdens välfärd att den historiska dimensionen av landskapet bevaras. Landsbygden har ett viktigt värde även för stadens invånare och vi behöver värda det som är unikt i landsbygdens landskap.

Det är viktigt att bevara det äldre kulturlandskapet. Det menar Riksantikvarieämbetet och detta är SAVE-bra på att göra.

Som både Stahlschmidt, Swaffield, Primdahl och Nellemann samt Riksantikavrieämbetet menar så är typologi viktigt vid en landskapsanalys. Med ord om odlingslandskap och fjällandskap kan man förklara grundläggande delar av karaktären. Det är något man gör i många analysmetoder men också i SAVE-metoden.

Boverket skulle kunna ta upp en kulturmiljömetod i förslag till val av metod för platsanalys. I den norska stedsanalysen tas kulturmiljöanalys upp som ett förslag till metod. Ortsanalysen föreslår SAVE-metoden och det är bra. Men SAVE behöver kompletteras men någon typ av kulturmiljöanalys för att vara anpassad för landsbygden.

Lagga ligger inom flera riksintressen för skötsel av kulturmiljö och är en del av Långhundraleden. Det är en levande landsbygd och det behöver den fortsätta vara. Men det är samtidigt viktigt att behålla bebyggelsen och den markanvändning som finns kvar i landskapet så att dessa inte raderas ut vid tillkomst av ny bebyggelse. Hittills har bebyggelseutvecklingen skett i liten skala men i och med att Knivsta och Uppsala expanderar finns det en risk att landskapet runt Lagga förändras i en allt snabbare takt.

Det finns många byar på landsbygden i Sverige som inte ligger inom ett så expansivt område som Lagga. Alla landskap innehåller spår av människan och det är viktigt att dessa spår synliggörs för att eventuell exploatering inte ska riskera uttradera dessa spår. Ett av de främsta värdena i Laggas landskap är Långhundraleden och det är viktigt att den karaktären bevaras. Men i andra byar i Sverige finns också riksintressen att bevara. Därför är detta arbete

intressant för den som vill bygga på landsbygden inte bara i Lagga utan vart som helst i Sverige.

Fördelen är att SAVE-metoden är en bred analysmetod som tar upp topografiska, naturgivna, kulturhistoriska och rumsliga aspekter i landskapet. Däremot tar inte metoden upp hur platsen används idag. Därför behöver man komplettera metoden med en analys av rekreation och hur människor rör sig i landskapet. Dock kan man se följegruppen som en typ av medborgardialog och här kan de boende peka ut viktiga rekreationsområden eller andra platser som är omtyckta av de boende. Metoden behöver även kompletteras med en kulturmiljöanalys vilket jag till viss del har gjort i min undersökning.

6.2. Metoddiskussion

Det är viktigt att göra avgränsningar och min främsta avgränsning är att jag är landskapsarkitekt. Jag är inte historiker, husarkitekt, kulturgeograf eller byggnadsantikvarie. En landskapsanalys tangerar dock många andra discipliner eftersom det finns så många faktorer som har påverkat landskapet. Detta var också ett syfte för Boverket att ta fram det vägledande dokumentet *Lär känna din ort- metoder att analysera orter och stadsdelar*. SAVE-metoden är en metod som presenteras där och jag avgränsar mig till den metoden eftersom visuella och rumsliga analysmetoder passar bra för en landskapsarkitekt. Som Fairclough & Herring 2016 menar behöver landskapsanalyser bli mer specialiserade och avgränsade för att därefter kunna sättas i relation till anadra analyser och på så vis får man fram ett tvärvetenskapligt material. Dock ligger det i en landskapsanalys natur att vara bred och försöka samla in så mycket information om en plats som möjligt. I detta arbete avgränsar jag mig till att göra SAVE-metoden, den del som heter kartläggning av bebyggda strukturer och jag lägger mitt främsta fokus i analysen på att undersöka de visuella, upplevelsemässiga och rumsliga värdena i landskapet. Information om topografi, historia och arkitektur får ligga som en bakgrund till detta.

När man gör en SAVE-metod ska man egentligen ha en fölgrupp som kan komplettera analysen men ny information. Jag har inte någon föligrupp men flera bybor har kunnat ge information under arbetes gång. Allan Rodhe från Lagga hembygds- och fornminnesförening har gett mig tillgång till betydelsefullt material ur hembygdsföreingens arkiv. Den 27/5 2022 presenterade jag arbetet för Knivsta kommuns tillförordnade planchef vid samhällsbyggnadkontoret Maria Cassel och hennes kolleger i plangruppen vid deras gruppmöte Plansmedjan. Under det tillfället fick de ställa frågor och kommentera mitt arbete.

Jag hade velat undersöka bebyggelsestrukturen i alla byar längs Långhundraleden för att ge en rättvis beskrivning av landskapet i en större skala men det skulle bli ett för stort arbete.

Därmed väljer jag att avgränsa mig till Lagga och Storåns dalgång. Jag hade kunnat undersöka bebyggelsen på landsbygden i hela Knivsta kommun men eftersom Storåns dalgång är utpekad som riksintresse ville jag först och främst fokusera på det området.

Som namnet på Boverkets dokument antyder *Lär känna din ort- metoder att analysera orter och stadsdelars* så är inte dess huvudsakliga fokus utveckling av bebyggelse på landsbygden. Dock finns det ett nära samband mellan staden och dess landsbygd och för att förstå dessa samband anser jag att ortsanalyser

inte ska begränsas till orterna. I dokumentet föreslås SAVE som metod för platsanalys. I Danmark använder man SAVE-metoden på landsbygden och därför tror jag att den kommer att fungera även i Sverige. Jag anser att ortsanalyserna bör anpassas för att även fungera på landsbygden så att vi i Sverige får en möjlighet att värdera våra landsbygdsmiljöer på samma sätt som i Danmark.

På grund av den glesa skalan i bebyggelsen i Lagga var det svårt att separera kartläggning av bebyggelsemönster och element i bebyggelsen. Det har framträtt ett tydligt fokus på kulturmiljöer i SAVE-analysen och uppdelningen av bebyggelsen i dominerande drag, bebyggelsemönster och element har hjälpt mig att hela tiden skifta fokus och se sammanhängande miljöer i ett mosaikartat landskap.

7. Referenser

Asklings, J., Björckebaum, M., Kindvall, O., Lanemo, E., No-born, T., Schibbye, B. & Wade, E. (2017). Landskapet är arenan-Integrerad landskapskaraktärsanalys, en metodbeskrivning. Trafikverket. https://trafikverket.ineko.se/Files/sv-SE/35569/Ineko.Product.RelatedFiles/2017_180_landskapet_ar_arenan_integrerad_landskapsanalys_en_metod-beskrivning.pdf [2022-08-05]

Bothmer, R. von, Nilsson, A. & Carlsson, M. (2017). SLU 40 år : ett universitet mitt i samhällets utveckling. Lidingö: Fri tanke.

Boverket (2006). Lär känna din ort! -metoder att analysera orter och stadsdelar. Karlskrona: Boverket. https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2006/lar_kanna_din_ort.pdf

Boye, K. (1927). Härdarna [Elektronisk resurs] : dikter. Stockholm: Bonnier. <http://litteraturbanken.se/#!författare/BoyeK/titlar/Hardarna/sida/3/etext> [2019-02-15]

Brusewitz, E. (2016). Ortsanalys i praktiken- En kritisk läsning av 53 Ortsanalyser. (2016:1). Alnarp: Institutionen för landskapsarkitektur.

Council of Europe Cultural Heritage, Landscape and Spatial Planning Division Directorate of Culture and Cultural and Natural (2000). European Landscape Convention. <https://rm.coe.int/european-landscape-convention-book-text-feb-2008-en/16802f80c6>

Dahlqvist, L.-Å. (1977). Kulturlandskapet- En skrift om odlingslandskapets omvandling. Svenska naturskyddsföreningen.

Elfström, J. (1991). Landskapsbildsanalys- Landskapets visuella identitet med exempel från Nyköpings kommun. (STAD & LAND, 97). Institutionen för landskapsplanering.

Elfström, M.-L. (2013). Detaljplaneprogram för Lagga kyrkby, Knivsta Kommun. Knivsta kommun. <https://knivsta.se/download/18.18a7cdc416d6d4515e2a3b59/1572257180791/Program%20%C3%B6r%20Lagga%20kyrkby.pdf> [2021-11-12]

Fairclough, G. & Herring, P. (2016). Lens, mirror, window: interactions between Historic Landscape Characterisation and Landscape Character Assessment. Landscape Research.

Routledge

Hajdu, F. (1998) Den bortglömda dalen- landskapsutveckling i Långhundradalens nordvästra delar. Institutionen för kulturgeografi, Uppsala universitet.

Hallgren Pemer, R. & Nilsson, J. (2016). Vår tids moderna arv- Arkitektoniska och historiska kvaliteter i rekordårens storskaliga bostadsbebyggelse. (kandidatarbete). Blekinge tekniska högskola- Institutionen för fysisk planering. [2022-08-07]

Hökerberg, H. (2003). Kungälv tar form Stadens bebyggelsemöns- ter. Göteborg: Avdelningen för kulturvård Göteborgs Uni- versitet.

Hökerberg, H. (2005). Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyg- gelse SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering. Göteborg: ACTA UNIVERSITATIS GOTHBURGENSIS.

Ingemar, T., Bergmark, A., Sandberg, G. (1968). Översiktlig natur- värdsinventering av Uppsalatrakten. Kommitén för plane- ring av naturvärden i Uppsala, Uppsala Stadsfullmäktie.

Knivsta kommun & WSP Sverige AB (2017). Del 1: Översiktsplan 2017- Mot år 2035 med utblick mot 2050. Knivsta kom- mun. [https://knivsta.se/download/18.583c5e8d16e44bc8c8f2a300/1573822908248/Del%201%20\(%C3%96P%202017\).pdf](https://knivsta.se/download/18.583c5e8d16e44bc8c8f2a300/1573822908248/Del%201%20(%C3%96P%202017).pdf) [2021-11-12]

Kulturarvsstyrelsen, Skov- og Naturstyrelsen & Miljøcenter Ribe (2007). Vadehavet kulturarvsatlas- Bebyggede strukturer. Vadehavet kulturarvsatlas- Bebyggede strukturer. [hem- sida]. [https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige- bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-meto- de/atlas/vadehavet-kulturarvsatlas/?id=22255](https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-meto- de/atlas/vadehavet-kulturarvsatlas/?id=22255) [2022-02-16]

Kulturministeriet (2011). SAVE-kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi. Kulturarvsstyrel- sen. [https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige- bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-meto- de/save/](https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-meto- de/save/) [2021-11-17]

Kungälv kommun (2021). Kommunfakta. <https://www.kungalv.se/kommun--politik/kommunfakta/> [2021-12-01]

Lagga Hembygds- och fornminnesförening (2016). Lagga i över- siktsplanen- Utredning och förslag inför revidering av Knivstas översiktsplan

Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, Schou, A. & Handberg, J. (1999). Udpegning af værdifulde kulturmiljøer

i regionplanlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. <https://www2.skovognatur.dk/udgivelser/1999/kulturmiljoeer/helpubl.pdf> [2022-02-18]

Miljøverndepartementet & Skjæggedal, T. (1993). Stedsanalyse- innhold og gjennomføring. Miljøverndepartementet. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/veiledninger20og20brosjyrer/stedsanalyser/t986_stedsanalyse_innhold_og_gjennomforing_1993.pdf [2022-02-18]

Riksantikvarien, Reinart, D.A., Carlström, S., Fundingsrud, J.H., Asplan Viak AS, Storøy, A., Nagelhus, L., Haukeland Jan- bu, I. & Myskja, H.O. (2018). DIVE-kulturhistorisk steds- analyse. Riksantikvarien Norge. <https://www.riksantikva- ren.no/veileder/dive-kulturhistorisk-stedsanalyse/#section1> [2022-02-18]

Riksantikvarieämbetet (1996). Odlingslandskapet- en lång mark- användnings historia. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. [file:///C:/Users/SEFC21036/Downloads/978-9%201-7209-73%201-5%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/SEFC21036/Downloads/978-9%201-7209-73%201-5%20(2).pdf) [2022-01-09]

Riksantikvarieämbetet (2017). Allt finns i landskapet. [hemsida]. <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/allt-finns-i-landska- pet/> [2022-01-12]

Sanglert, C.J. & Vestbø-Franzén, Å. (2014). Att planera det förflut- na. (Wästfelt, A., red.) Begagnade landskap- använt, vårdat och värderat, 7–12

Schibbye, B. & Pålstam, Y. (2001). Landskap i fokus: utvärdering av metoder för landskapsanalys. Riksantikvarieämbetet. [https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?faces-redirect=true&aq2=%5B%5B%5D%5D&af=%5B%5D&searchTy pe=LIST_LATEST&sortOrder2=title_sort_asc&query=&language=sv&pid=diva2%3A1234671&aq=%5B%5B%5D%5D&sf=all&aqe=%5B%5D&sortOrder=author_sort_asc&onlyFullText=false&noOfRows=50&dsid=8558](https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?faces-redirect=true&aq2=%5B%5B%5D%5D&af=%5B%5D&searchType=LIST_LATEST&sortOrder2=title_sort_asc&query=&language=sv&pid=diva2%3A1234671&aq=%5B%5B%5D%5D&sf=all&aqe=%5B%5D&sortOrder=author_sort_asc&onlyFullText=false&noOfRows=50&dsid=8558) [2021-02-15]

Slyngborg, M., Sydvestjyske Museer, Gori, A. & Esbjerg Kommu- ne (2018). KulturMiljø-metoden. Udpegning og afgræns- ning af kulturmiljøer i planlægningen. Forlaget Liljebjerget og Sydvestjyske Museer. [https://slks.dk/fileadmin/user_up- load/0_SLKS/Dokumenter/Kommuner_Plan_Arkitektur/ KulturMiljoeMetoden_2018.PDF](https://slks.dk/fileadmin/user_up- load/0_SLKS/Dokumenter/Kommuner_Plan_Arkitektur/KulturMiljoeMetoden_2018.PDF) [2022-02-18]

Sporrong, U. & Ekstam, U. (1995). Svenska landskap. Naturvårds-

verket genom Ingvar Bingman.

Stahlschmidt, P., Swaffield, S., Primdahl, J. & Nellesmann, V. (2017). Landscape analysis- Investigating the potentials of space and place. Routledge.

Upplandsmuseet (1981). Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Uppsala kommun 1977-1980- delar av Danmark, Funbo, Husby-Långhundra, Lagga och Östuna socknar.

Icke publicerat material

Bybor i Lagga kyrkby (2011). Till Bygg- och miljönämnden, Knivsta kommun